

OORSAAKLIKHEID EN OORGANKLIKHEID IN AFRIKAANS

'n kognitiewe benadering

Sylvia Phiwani Zulu

OORSAAKLIKHEID EN OORGANKLIKHEID IN AFRIKAANS

'n kognitiewe benadering

Proefskrif ingelewer vir die graad
Doktor in die Lettere en Wysbegeerte

deur

Sylvia Phiwani Zulu

aan die Universiteit van Zululand
Durban-Umlazi Kampus

Promotor

Prof. R.M. Klopper

Eksterne eksaminators

Prof. F.A. Ponelis
Universiteit van Stellenbosch

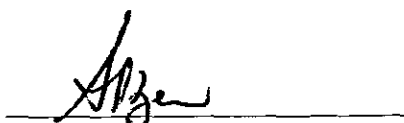
Prof. René Dirven
Universiteit van Duisberg

Maart 2000

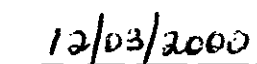
VERKLARING

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie proefskrif vervat, my eie oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander Universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê is nie.

HANDTEKENING

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'A. J. van der Merwe', written over a horizontal line.

DATUM

A handwritten date '12/03/2000' in black ink, written over a horizontal line.

OPSOMMING

In hierdie proefskrif doen ek verslag oor navorsing wat ek binne die raamwerk van die *Kognitiewe Retoriek* gedoen het oor die verwantskap tussen oorsaaklikheid en oorganklikheid in Afrikaans. Nadat ek die aard van oorsaaklikheid aan die hand van die jongste literatuur beskryf het, het ek gewys hoe oorsaaklikheid saam met ander betekeniselemente soos beeldskemas, konseptuele metafore en semantiese rolle die grondslag vorm vir hoe die mens dink en praat oor die interaksies om hom wat hy oorganklike gebeure noem.

SUMMARY

In this dissertation I am reporting the results of the research that I did within the framework of Cognitive Rhetoric regarding the relationship between causality and transitivity in Afrikaans. After describing the nature of causality based on the most recent literature in this regard, I demonstrate how causality, along with other elements of meaning such as image schemas, conceptual metaphors and semantic roles form the basis of how humans think and talk about the interactions around them that they term transitive events.

DANKBETUIGINGS

Met die afhandeling van hierdie proefskrif wil ek graag my opregte dank betuig teenoor:

- Prof. Rembrandt Klopper, my promotor, vir sy kundige leiding.
- My man, Prince, en my kinders, Thokozani, Njabulo en Hlengiwe vir hulle opoffering en ondersteuning.
- Marie Spruyt vir haar hulp en morele steun, en veral vir die finale proeflees van my proefskrif.
- My kollegas by Umbumbulu Onderwyskollege vir hulle morele steun.
- Die National Research Foundation (NRF), vir geldelike steun.

INHOUDSOPGAW

A. PROLOGEMENA	13
<i>Benoemingskonvensies in hierdie proefskrif</i>	13
<i>1. Prinsipiële verantwoording</i>	14
<i>Die probleem rondom oorsaaklikheid en oorganklikheid</i>	14
<i>Die oplossing</i>	14
<i>Doelwit</i>	15
<i>Werkswyse</i>	15
<i>2. Tipering van die Kognitiewe Retoriek</i>	16
<i>Die perseptiewe grondslag van die mens se taalvermoë</i>	16
<i>Die rol van beeldskemas in konsepvorming</i>	16
<i>Die rol van kategorisering tydens konsepvorming</i>	17
<i>Die byëndink van konsepte om lekseme te vorm</i>	18
<i>Die konsipiëring van entiteite en gebeure in skematiese en gedetailleerde formate</i>	18
<i>Figuur-en-Grond-kontras in persepsie, konsepvorming en taal</i>	20
<i>Gebeurerame</i>	21
<i>Konseptuele metafore</i>	21
<i>Beeldskemas, konseptuele metafore en gebeurrame in kunsmatige intelligensie</i>	22
<i>Die grondliggendheid van direkte, interpersoonlike, gesproke kommunikasie</i>	22
<i>Grammatika as voorkeursisteen van konsepvorming</i>	22
<i>Meervoudsvorming</i>	23
<i>Verkleining</i>	23
<i>Graadtrapvorming</i>	23
<i>Die antroposentriese ingesteldheid van taal</i>	24
<i>Samevatting</i>	25
B. OORSAAKLIKHEID	27
<i>3. Swanepoel 1998: Modelle, Konstruksies en Perspektivering</i>	28
<i>Inleiding</i>	28
<i>Die kognitiewe benadering tot oorsaaklikheid</i>	29
<i>Oorsig van die model</i>	29
<i>Die kognitiewe vlak (KV)</i>	29
<i>Die linguistiese vlak (LV)</i>	30
<i>'n Geïdealiseerde model vir oorsaaklikheid</i>	32
<i>Gebeurestruktuur</i>	32
<i>Aspektiese struktuur</i>	32
<i>Morfologies simpleks oorsaaklike werkwoorde</i>	32
<i>Morfologies komplekse oorsaaklike werkwoorde</i>	33
<i>Komplementwerkwoorde</i>	33

Analitiese oorsaaklike konstruksies	34
Deelnemerstruktuur	35
Tipes oorsaaklike konstruksies	35
Fisiese oorsaaklikheid	35
Geestesoorzaaklikheid	35
Affektiewe oorsaaklikheid	35
Geïnduseerde oorsaaklikheid	36
Linguistiese enkodering en perspektivering	36
Grade van prominensie	37
Simplekse sinne	37
Saamgestelde sinne	37
Samevatting	38
4. Talmy 1988: Kragdinamiese Interaksies en Oorsaaklikheid	39
Inleiding	39
Die subjektiewe aard van kragdinamiese belewenisse	40
Patrone van kragdinamiese interaksie	40
Die semantiese domeine waarin kragdinamiese interaksies	41
figureer	41
Die kenmerke van kragdinamiese interaksies	42
Veroorsakende en latende interaksies	43
Veroorsakende interaksies	44
'n Sterker Antagonis veroorsaak dat 'n swakker Agonis langdurig beweeg	44
Latende interaksies	44
Die opheffing van 'n sterker Antagonis se mag laat toe dat 'n swakker Agonis langdurig beweeg	44
Staatbehoudende en staatveranderende veroorsaking	44
'n Sterker Antagonis hou 'n swakker Agonis langdurig aan die beweeg	45
'n Sterker Agonis weerstaan 'n swakker Antagonis se remmende krag en bly aan die beweeg	45
'n Sterker Agonis weerstaan 'n swakker Antagonis se bewegingskrag en bly in rus	45
'n Sterker Antagonis verhoed dat 'n swakker Agonis beweeg	45
Basiese patrone van magsbalansverskuiwing	46
Veroorsakende magsbalansverskuiwing	46
Kortdurende veroorsaking	46
Begin-veroorsaking	46
Toelatende magsbalansverskuiwing	47
Begin-toelating: 'n Antagonis laat 'n Agonis toe om sy intrinsieke neiging tot beweging of rus te begin manifesteer	47
Voortdurende toelating: 'n Antagonis laat 'n Agonis toe om sy intrinsieke neiging tot beweging of rus te bly manifesteer	48
Die verwantskap tussen die Agent en die Antagonis in kragdinamiese interaksies	48
Die alternatiewe vooropstelling van die Antagonis en Agonis in sinne	49

<i>Kragdinamiese interaksies waar die Antagonis swakker is as die Agonis</i>	50
'n Swakker Antagonis bied weerstand teen 'n sterker Agonis	50
<i>Kragdinamiese interaksies wat deur middel van omskrywing uitgedruk word</i>	51
<i>Die figuurlike verbreiding van kragdinamiese interaksies om psigodinamiese verwantskappe te tipeer</i>	53
<i>Psigodinamiese interaksies waar eksterne magte op die mens inwerk</i>	54
Die psigodinamika van druk en gewig	54
Die psigodinamika van behoeftes en wilskrag	54
Die psigodinamika van samewerkende motiverings	56
Die psigodinamika van teenstrydige motiverings	57
Die verdeelde self: teenstrydige vorme van psigodinamiese druk	58
<i>Die figuurlike verbreiding van kragdinamiese interaksies om sosiodinamiese verwantskappe te tipeer</i>	58
Die sosiodinamika van samewerkende en teenstrydige motiverings	58
<i>Die gebruik van modalehulpwerkwoorde om belewenisse oor psigodinamiese en sosiodinamiese interaksies te verwoord</i>	59
Wil (nie)	61
Kan (nie)	62
Sal (nie)	63
Durf (nie)	64
Moet en moenie	64
Mag	65
Behoort te	65
Is veronderstel om te	66
Hoef	66
Beter	67
Gevolgtrekking	67
<i>Oorsaaklikheid, kragdinamika en die komplementkonstruksie</i>	68
Veroorsaking	68
'n Antagonis oorkom 'n Agonis se natuurlike neiging tot rus en veroorsaak dat die Agonis begin beweeg	68
'n Sterker Antagonis hou 'n swakker Agonis langdurig aan die beweeg	68
'n Sterker Antagonis hou 'n swakker Agonis langdurig in rus	68
'n Sterker Antagonis veroorsaak die einde van 'n swakker Agonis	68
'n Sterker Antagonis veroorsaak dat 'n swakker Agonis voortdurend rus	69
Toelating	69
'n Swakker Antagonis laat 'n sterker Agonis toe om oor te gaan vanaf rus na beweging	69
<i>5. Lakoff & Johnson 1999: Die metaforiese grondslag van oorsaaklike denke</i>	70
<i>Inleiding</i>	70
<i>Gebeure is Lokusse</i>	71
<i>Gebeure is Objekte</i>	73

Samevatting	74
C. OORGANKLIKHEID	75
6. Semantiese aspekte van oorganklikheid	76
Wat die term "oorganklik" beteken	76
Semantiese rolle	76
Argetipiese kragdinamiese rolle	76
Agonis	77
Antagonis	77
Primêre rolle	77
Agent	77
Bestemming	78
Doener	78
Eienaar	79
Eiendom	79
Ervaarder	79
Instrument	80
Pasiënt	80
Roete	80
Stimulus	81
Vertrekpunt	81
Sekondêre rolle	81
Benadeelde	81
Bevoordeelde	82
Beweegde	82
Bewegende	82
Beweger	82
Metgesel	83
Missiel	83
Teiken	83
Trajek	83
Samevatting	84
Die reeks gebeure waaruit 'n gebeurtenis opgebou word	84
Aktiewe sones tydens die fases van 'n gebeurtenis	86
Die hooffigure in oorganklike gebeure	86
Die Trajektor en Landmerk as gestaltfigure	87
Die Agent en Pasiënt as Trajektor en Landmerk	87
Die oorganklikheidskenas van Afrikaans	88

	11
Skemas vir die drie tipes Agente	88
Ervaarder en Stimulus skemas	89
<i>Tipes oorganklikheid waartydens die Agent die Pasiënt domineer</i>	89
Aksie-oorganklikheid: 'n Agent domineer 'n Pasiënt d.m.v. 'n fisiese handeling	90
Produksie-oorganklikheid: 'n Agent produseer 'n Pasiënt uit bestanddele	90
Koördineringsoorganklikheid: 'n Agent domineer 'n Pasiënt deur gekoördineerde interaksies	92
Draaiboeke vir fases van interaktiewe gebeure	92
<i>Tipes oorganklikheid waartydens die Ervaarder 'n Stimulus ervaar</i>	96
'n Stimulus stimuleer 'n Ervaarder	96
'n Ervaarder ervaar 'n Stimulus	97
<i>Beeldskemas vir letterlike oorganklike gebeure</i>	98
Die Agent beweeg die Pasiënt in 'n vertikale oriëntasie	99
Die Agent (met 'n neutrale gemoedstoestand) beweeg die Pasiënt afwaarts	99
Die Agent beweeg die Pasiënt in 'n horisontale oriëntasie	100
Die Agent laat die Pasiënt begin beweeg	100
Die Agent laat die Pasiënt aanhou beweeg	100
Die Agent laat die Pasiënt ophou beweeg	109
<i>Bewerkingswerkwoorde</i>	109
Die Agent beweeg 'n deel van homself tot teen die Pasiënt	110
Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal liggies tot teen die oppervlak van die Pasiënt	110
Die Agent beweeg 'n deel van homself herhaaldelik liggies tot teen die oppervlak van die Pasiënt	110
Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal normaalweg tot teen die oppervlak van die Pasiënt	110
Die Agent beweeg 'n deel van homself voortdurend normaalweg oor die oppervlak van die Pasiënt	110
Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal hard tot teen die oppervlak van die Pasiënt	110
Die Agent beweeg 'n deel van homself herhaaldelik hard tot teen die oppervlak van die Pasiënt	110
Die Agent beweeg 'n Instrument in verhouding tot die Pasiënt	110
Die Agent beweeg 'n instrument herhaaldelik teenaan die Pasiënt om die Pasiënt te verander	110
Die Agent beweeg 'n instrument na, en in die Pasiënt in om die Pasiënt te verander	111
Die Agent beweeg 'n instrument met mag na, en deur die Pasiënt in om die Pasiënt te verander	111
Die Agent beweeg met mag tot teen die Pasiënt om die Pasiënt te beweeg	111
Die Agent beweeg aanhoudend en met mag agter en teenaan die Pasiënt om die Pasiënt te beweeg	111
Die Agent beweeg voor die Pasiënt uit om die Pasiënt te laat beweeg	111
<i>Samevatting</i>	111
<i>7. Aspekte van die grammatika van oorganklikheid</i>	113

	12
Inleiding	113
Die neurologiese grondslag vir grammatikalisering	113
Die Setselwerkwoordkonstruksie	114
Sintagmatiese verwantskappe by die setselwerkwoordkonstruksie	114
Die verhouding tussen die hoofwerkwoord en setsel is vas	114
Die elemente van die setselwerkwoordkonstruksie	115
Die tipes setsels wat in die setselwerk woordkonstruksie gebruik word	115
Die tipes setselaanvullings wat in die vaste setselgroep gebruik word	116
Tipes setselwerkwoorde in die setselwerkwoordkonstruksie	116
Gedeeltelik oorganklike setselwerkwoorde	117
Oorganklike setselwerkwoorde	118
Wederkerende setselwerkwoorde	119
Setseldeeltjiewerkwoorde	120
Oorganklike setseldeeltjiewerkwoorde	120
Wederkerende setseldeeltjiewerkwoorde	122
Die deeltjiewerkwoordkonstruksie	125
Oorganklike deeltjiewerkwoorde	126
Wederkerende deeltjiewerkwoorde	127
Die komplementkonstruksie	127
Lokatiewe uitdrukkinge as komplementkonstruksies	128
Adjektiefstukke as komplementkonstruksies	129
Adjektiefstuk op sy eie	129
As + Adjektiefstukke	129
Naamwoordstukke as komplementkonstruksies	129
Naamwoordstuk op sy eie	129
As + Naamwoordstuk	130
Infinitief as komplementkonstruksies	130
Bewerkte en onbewerkte voorwerpe	130
Iets oor deeltjies en komplemente	131
Samevatting	131
Die setselwerkwoordkonstruksie	131
Die deeltjiewerkwoordkonstruksie	132
Die komplementkonstruksie	132
D. EPILOOG	133
8. Gevolgtrekkings	134
9. Bronnelys	136

A. PROLOGEMENA

Benoemingskonvensies in hierdie proefskrif

In die voorbeelde wat ek in die tesis verskaf, gebruik ek die volgende benoemingskonvensies:

[^{Sn}] = hoofsinne/ onafhanklike sinne op hulle eie.

[^{Sn 1}] = hoofsinne/ onafhanklike sinne wat bysinne bevat.

[^{Sn 2}] = een of meer bysinne/ afhanklike sinne wat deel vorm van hoofsinne.

[^{NS}] = naamwoordstuk.

[^{NS Subjek}] = naamwoordstuk wat as die subjek van die sin gebruik word

~~[^{NS Objek}] = naamwoordstuk wat as die objek van die sin gebruik word~~

[^{SG}] = setsgroep.

[^{WS}] = werkwoordstuk.

[^{WSK}] = werkwoordstukkem.

[^{HW}] = hoofwerkwoord.

[^{MW}] = medewerkwoord.

[^{Woor}] = oorganklike hoofwerkwoord.

[^{Wonoor}] = onoorganklike hoofwerkwoord.

[^{Wvs}] = voorsetselwerkwoord.

[^{Wdl}] = deeltjiewerkwoord.

[^{GEN}] = genitiefkonstruksie

[^{GEN}] = partitiefkonstruksie

*[] = 'n onverstaanbare of 'n ontoelaatbare sinskonstruksie.

?[] = 'n sinskonstruksie wat vir sommige taalgebruikers aanvaarbaar kan wees, maar vir ander nie.

Kursief = onbenoemde eksemplariese taalvorme binne paragrawe en ander gevalle waar informasie gekontrasteer word.

KLEIN HOOFLETTERS = beeldskemas en ander betekeniselemente.

1. Prinsipiële verantwoording

Die probleem rondom oorsaaklikheid en oorganklikheid

In Zulu 1995 het ek die oorganklikheidspatrone van Afrikaans in hoofreкке uiteengesit. In hierdie proefskrif rapporteer ek die omvangryker resultate van ses jaar se navorsing oor oorsaaklikheid en oorganklikheid in Afrikaans. Omdat dié twee begrippe nie van mekaar losgedink kan word nie, vorm hulle die twee gelyke grondslae van my navorsing. Oorsaaklikheid en oorganklikheid kan egter ook nie aan mekaar gelykgestel word nie aangesien oorsaaklikheid 'n uiters algemene begrip en oorganklikheid 'n meer spesifieke, enger begrensde begrip is.

Volgens Klopper 2000 (ms.) slaan oorsaaklikheid op presies hoe veroorsakende entiteite of prosesse ander entiteite of prosesse beïnvloed, of hoe sulke veroorsakende entiteite nuwe entiteite of prosesse tot gevolg het. Die hoofdryfveer van die wetenskap is volgens Klopper om deur middel van sistematiese waarneming, eksperimentering en modellering nuwe oorsaaklike verwantskappe bloot te lê tussen oënskynlik onverwante entiteite of prosesse - om fundamentele oorsaaklike verbande te demonstreer tussen entiteite of prosesse waartussen sulke verbande nog nie herken word nie, en om die oorsaaklike kettings nouer te trek in studieterreine waar sulke verbande reeds geïdentifiseer is.

'n Voorbeeld hiervan is volgens Klopper 2000 (ms.) die oorsaaklike verwantskap wat oor die afgelope sestig jaar gedemonstreer is tussen lugbesoedeling, die verdunning van die osoonlaag bo Antartika, die bestendige toename in temperature regoor die wêreld, die verdunning van die poolyslaag, en die toenemend ongewone reënvalpatrone in sowel die suidelike as die noordelike halfronde.

Oorsaaklike verbande wat welbekend is aan die mens na aanleiding van ons interaksies met die wêreld om ons, en na aanleiding van ons onderlinge interaksies, word hoofsaaklik in die vorm van oorganklike werkwoorde in taal gekodeer. Die probleem met oorsaaklike verbande wat taalmatig gekodeer word, is egter dat mense hulle net so onbewustelik ervaar as asem haal. 'n Metodiek is dus nodig om dit wat op die agtergrond ervaar word, op die voorgrond te bring vir beskrywing en ontleding.

Die oplossing

Sedert die middeltagtigerjare van die 20ste eeu is daar 'n inter-dissipline, die Kognitiewe Retoriek, aan die ontwikkel wat daarop toegespits is om die verwantskap te bestudeer tussen breinprosesse, konsepvorming, menslike simboliseringsisteme, en veral taalsisteme as die mens se voorkeur

simboliseringsstelsel. In hoofstuk 2 tipeer ek kortliks die grondbeginsels wat aanverwante studierigtings soos die kognitiewe sintaksis, die kognitiewe semantiek, die konstruksiegrammatika, konseptuele vermenging ("conceptual blending") en metaforiek in gemeen het, en wat die grondslag bied vir die konvergensie van dié dissiplines binne 'n omvattende studiegebied wat Mark Turner die Kognitiewe Retoriek noem. Die beginsels wat ek in hoofstuk 2 uiteensit, benut ek vir die ontledings wat ek in hierdie proefskrif gemaak het oor die verwantskap tussen oorsaaklikheid en oorganklikheid.

Doelwit

Deur taal nie net as òf struktuur, òf betekenis te benader nie, maar as betekenisvolle strukture wat betekenis vanaf die uiters skematiese tot die hoogs gedetailleerde binne spesifieke taalgebruikskontekste uitdruk, verkry 'n mens 'n dubbele perspektief op taal: Eerstens sien jy op watter innerlike denkprosesse taal as die mens se vernaamste simboliseringsstelsel berus. Tweedens kry jy groter insig in die aard van taal self. So 'n bifokale perspektief op Afrikaans is wat ek met hierdie proefskrif beoog.

Werkswyse

Ek het 'n subjektiewe, beskrywende navorsingsbenadering gevolg vir hierdie studie. Daarmee bedoel ek dat ek so wyd as moontlik gelees het oor die onderwerp, dat ek die ontledingsbeginsels van die Kognitiewe Retoriek deurlopend begin gebruik het om patrone van gesproke en geskrewe taalgebruik te ondersoek, dat ek my insigte getoets het aan dié van my medestudente en my studieleier, en oplaas dat ek die beginsels van die Kognitiewe Retoriek gebruik het om drie besonder ingewikkelde oorganklikheidspatrone van Afrikaans so te hertipeer dat die oorsaaklike grondslag van dié konstruksies in fokus kom. Die drie konstruksies is:

1. Die setselwerkwoordkonstruksie
2. Die deeltjiewerkwoordkonstruksie, en
3. Die komplementkonstruksie.

2. Tipering van die Kognitiewe Retoriek

In hierdie hoofstuk tipeer ek die Kognitiewe Retoriek aan die hand van Langacker 1987a, 1987c, 1988, 1990, 1991, Lakoff 1987, Lakoff & Johnson 1980a, 1980b, 1999, Kemmer & Verhagen 1994, Goldberg 1995, Dirven & Verspoor 1998 en Klopper 1999a & 2000.

Volgens Klopper 2000 (ms.) kan taal, en veral betekenis, nie sonder meer gelykgestel word aan konsepvorming nie aangesien taal slegs een tipe sisteem van konsepvorming is wat deel vorm van 'n breër spektrum van tipes konsepvorming. Musiekvaardigheid en rekenvaardigheid is voorbeelde van gedeeltelik-verwante vorme van konsepvorming wat nie presies met taal as simboliseringstelsel ooreenkom nie, maar wat elemente daarmee in gemeen het. Klopper tipeer konsepvorming en taalgebruik binne die raamwerk van die Kognitiewe Retoriek, 'n nuwe dissipline wat besig is om as deel van die Kognitiewe Wetenskap te ontluik. Breedweg gestel, bestudeer die Kognitiewe Retoriek daardie aspekte van die neurologie en konsepvorming wat verband hou met hoe die mens enersyds konsepte vorm (kognisie), en die werklike prosesse van gesproke en geskrewe interpersoonlike kommunikasie (retoriek). In die volgende twaalf afdelings tipeer ek die grondbeginsels van die Kognitiewe Retoriek:

Die perseptiewe grondslag van die mens se taalvermoë

Die mens se taalvermoë berus op sy grondliggender konsepvormingsvermoë wat op sy beurt berus op sintuiglike waarneming en die kognitiewe prossesering van persepsie en abstrakte entiteite soos emosies en idees (Damasio 1994: 127-164, 245-252, Edelman 1989:109-192, 1992: 99-154 en Deane 1992: 55-102, 187-250, 257-299, Klopper 1999a: 260-270, 1999c: 301-320).

Die mens se taalvermoë is nie gesetel in toegewyde neurologiese strukture nie, maar op gedeelde strukture wat betrokke is by taalbeheersing en ander vorme van konsepvorming. Dieselfde basiese proses van konseptuele integrering is aktief tydens taalgebruik en ander tipes konseptualisering soos byvoorbeeld musiek- en rekenvaardigheid. Vir sommige aspekte van musiek- en rekenvaardigheid word dieselfde neurologiese strukture gebruik as vir taalvaardigheid. Vir eiesoortige aspekte van die drie simboliseringstelsels word daar egter vaardigheid-spesifieke neurologiese strukture gebruik.

Die rol van beeldskemas in konsepvorming

Omdat alle aspekte van taalsisteem simbolies (betekenisvol) is, mag taalteorie nie abstrakte grammatikale strukture poneer nie, veral nie met die oogmerk om 'n ander aspek van taalteorie te onderskraag nie.

Mense bou konsepte op oor dinge rondom hulle deur basiese beeldskemas soos PUNT, LYN, SENTRUM, RAND, SIRKEL, VIERKANT, DRIEHOEK, LANK, KORT, HORIZONTAL, VERTIKAAL, DIAGONAAL, NABY, VER, VOOR, AGTER, GLAD, GROF, REËLMATIG, ONREËLMATIG, BEWEEG, RUS, OORSPRONG, ROETE, TEIKEN ensovoorts te kombineer (Johnson 1987: 18-40, 101-138, Lakoff 1990: 39-74, Dewell 1994: 351-380, Robert 1997: 1-52).

Die voorgenoemde beeldskemas berus op die mens se fisiologiese samestelling, veral ons vertikale oriëntasie terwyl ons aktief is (Lakoff & Johnson 1999: 16-44). 'n Mens vorm dinamiese konsepte deur basiese beeldskemas te kombineer. As 'n mens byvoorbeeld die beeldskemas SENTRUM, RAND, VERTIKAAL, BEWEEG, REËLMATIGE VOLGORDE, DIESELFDE RIGTING en BALANSEER kombineer, konseptualiseer jy werkwoorde soos *roteer*, *wentel* en *piroetteer*.

Die rol van kategorisering tydens konsepvorming

Kategorisering vorm 'n fundamentele aspek van die mens se taalvermoë (Taylor 1992: 185-186, Croft 1991). Ons neem dinge waar op grond van kenmerke soos KOMPAK, VERSPREI, ROND, VIERKANTIG, GLAD, GROF, HELDER, DOF, DONKER, SOET en SUUR deur middel van ons sintuie (sig, gehoor, reuk, smaak en gevoel). Ons gebruik sodanige kenmerke om konsepte tot woorde te kombineer en om woorde met mekaar te assosieer.

Mense kategoriseer entiteite op ten minste drie vlakke, naamlik 'n superordinaatvlak (*plant*), 'n basiese vlak (*boom*) en 'n subordinaatvlak (*eikeboom*). Ons beskik oor multisensoriese beeldskematiese gestalts¹ vir entiteite op die basiese vlak, maar het nie sulke gestalts op die superordinaatvlak of die subordinaatvlak nie. Gewone mense kan 'n *boom* teken, maar nie 'n *plant* of 'n *eikeboom* nie. Ons kan 'n uil se gehoe-hoe naboots, maar kan nie 'n algemene klank maak wat allerlei voëls verteenwoordig nie, of die spesifieke klanke wat verskillende tipes uile van mekaar sou onderskei nie.

Kategorieë bevat prototipiese lede wat alle hoofkenmerke met mekaar deel en atipiese lede wat net sommige kenmerke met ander lede van die kategorie deel (Rosch, 1973: 328-350, 1975: 532-547, 1978: 27-48, Lakoff 1987: 58-114, Dirven & Verspoor 1998: 14-50, Hendrikse & Poulos 1994: 215-245, MacLaury 1991: 55-74, Ungerer & Schmid 1999: 1-59). *Soogdiere* is byvoorbeeld warmbloedige, harige aardgebonde diere met vier ledemate en tande. Hulle kleintjies word lewendig gebore en soog aan die moeder. Volgens dié definisie is *bokke*, *leeus*, *renosters*, *wolwe* en *mense* prototipiese soogdiere, maar *vlermuise* nie omdat hulle vlieënde soogdiere is. Ook *bewers*,

¹ Stein & Meredith 1993: 99-116 gee 'n uiteensetting van hoe sintuiglike waarnemings as multi-sensoriese en kaarte ("multi-sensory maps") in die korteks van hoër soogdiere vergestalt word. Multi-sensoriese kaarte bied waarskynlik die neurologiese rasionaal vir die multi-sensoriese dinamiese beeldskemas wat mense gebruik om die eksterne werklikheid waar te neem.

seeleus, walrusse, walvisse, dolfyne, of manatees is atipiese soogdiere omdat hulle watergebonde is.

Ander tipes lekseme as naamwoorde vertoon ook prototipekenmerke. Woorde soos *mal* en *gek* is tipiese adjektiewe, maar uitdrukkings soos *van jou kop af wees, jou varkies kwyf wees, met die maan gepla wees*, en *'n klap van die windmeul weg hê* is minder tipies.

Die byeendink van konsepte om lekseme te vorm

Bepaalde woorde word op grond van gedeelde kenmerke geassosieer met ander woorde in hulle leksikale kategorie soos in: *dogter, ouma, tannie, onderwyseres* en *non* wat aan die kategorie *vrou* behoort.

Elke lekseem bestaan uit 'n aantal konsepte wat byeengedink word en met 'n bepaalde reeks spraakklanke en letters geassosieer word. Die reeks klanke [m]+[a]+[n], en die letters *m+a+n* word neurologies geassosieer met die konsepte [LEWEND, MANLIK, VOLWASSE LID VAN DIE MENSERAS] (Langacker 1987a: 57-96, 329-367, 1990: 105-108, Talmy 1985).

Die konsipiëring van entiteite en gebeure in skematiese en gedetailleerde formate

Die mens kan entiteite en gebeure uiters skematies of uiters gedetailleerd konsipieer, met verskeie grade van gedetailleerdheid tussenin (Turner & Fauconnier 1995: 1-16, Turner 1996: 266, voetnoot 15). 'n Mens kan byvoorbeeld sê: *Daar is iets onder die tafel*, of *daar is 'n klein rooi metaal speelgoedmotorkarretjie met plastiek ruite en swart buffers onder die tafel*.

Bepaalde grammatikale strukture het skematiese agtergrondbetekenisse wat hulle die valensiepotensiaal gee om met lekseme te kombineer (Fauconnier & Turner 1996, Goldberg 1995: 24-140, Klopper 1999a: 262-266). Sulke lekseme het gedetailleerde betekenisse wat versoenbaar is met die grammatikale strukture se skematiese betekenisse. In oorganklike konstruksies byvoorbeeld het die betrokke grammatikale strukture die volgende skematiese betekenisse:

Subjek: die aktiewe party wat die energie verskaf vir 'n gebeurtenis wat 'n passiewe party beïnvloed, en wat die verloop van die gebeurtenis beheer.

Oorganklike werkwoord: 'n interaktiewe gebeurtenis waartydens energie oorgedra word vanaf 'n aktiewe beherende party na 'n passiewe beherende party.

Objek: 'n passiewe party wat beheer word en beïnvloed word deur die aksies van 'n aktiewe party.

Dit is op grond van hierdie skematiese betekenis dat die oorganklike konstruksie 'n groot verskeidenheid sinne kan akkommodeer: *Die hond jaag die kat*, *My tannie skryf 'n roman*, *James het vanaand die kos gemaak* en *Die seun sny die brood*.

'n Klous bevat net een hoofwerkwoord, maar kan 'n verskeidenheid naamwoordstukke bevat: [^{Sin} [^{NS1} die hond] [^{HW} jaag] [^{NS2} die kat] [^{NS3} elke oggend] [^{SG} in [^{NS4} die tuin]] [^{SG} tussen [^{NS5} die struik] deur]]. Om die verskillende naamwoorde van mekaar te onderskei, ken mense onder die vlak van bewussyn paarsgewys prominente semantiese rolle soos Agent & Pasiënt, Ervaarder & Stimulus aan hulle toe. (Fillmore 1968, 1977: 59-81, De Stadler 1992a: 191-200, 1992b: 131-139, Langacker, 1987b: 383-394 1987c: 1-56, 1990: 216-228, Dirven & Verspoor 1999: 81-90, Ungerer & Schmid 1999: 173-186). Minder prominente, agtergrondrolle is Bron, Teiken, Roete, Doelwit, Bevoordelaar, Bevoordeelde, Instrument, Lokus/Plek en Tyd 'n Voorbeeld van hoe die mens rolle aan naamwoorde toeken, is: [^{Sin} [^{NS1, Agent} die hond] [^{HW} jaag] [^{NS2, Pasiënt} die kat] [^{NS3, Tyd} elke oggend] [^{SG} in [^{NS4, Plek} die tuin]] [^{SG} tussen [^{NS5, Roete} die struik] deur]].

Mense ervaar 'n wye verskeidenheid interaksies in die werklike lewe, maar reduseer hulle tot vyf basiese oorganklikheidspatrone:

AGENT DOMINEER PASIËNT

1. Die kind breek die bord
2. Die vrou maak 'n rok
3. Jan skryf 'n gedig
4. Sarie sing 'n lied

MEDE-AGENT WERK SAAM MET MEDE-AGENT

1. Jan en Piet gesels met mekaar of Jan gesels met Piet of Piet gesels met Jan
2. Jan en Piet help mekaar of Jan help Piet of Piet help Jan

TEENAGENT DING MEE TEEN TEENAGENT

1. Susan en Annie $\left\{ \begin{array}{l} \text{ding mee teen} \\ \text{stry met} \\ \text{debatteer met} \end{array} \right\}$ mekaar

2. Die kat en hond baklei (met mekaar) of Die kat baklei met die hond of Die hond baklei met die kat.

ERVAARDER ERVAAR STIMULUS

1. Jan is lief vir Susan
2. Andries haat ertjies

STIMULUS STIMULEER ERVAARDER

1. Ertjies maak Andries naar
2. Rillerflieks maak die kinders bang

Figuur-en-Grond-kontras in persepsie, konsepvorming en taal

Figuur-en-Grond-kontras vorm die grondslag vir alle vorme van persepsie (Robert 1997: 4, Ungerer & Schmid 1999: 156-204). Terwyl u hierdie sin lees, vorm die woorde byvoorbeeld die voorgrond en die papier die agtergrond. In 'n sin vorm onweglaatbare elemente soos die subjek en die objek die voorgrond, en weglaatbare elemente soos instrumente, tyd en lokus die agtergrond.

Elke keer dat 'n neurologiese proses uitgevoer word, raak dit meer gevestig ("entrenched"), minder onderhewig aan bewuste waarneming en dus al hoe meer deel van neurologiese agtergrondsinformasieprosessering. Die neurologiese prosessering van nuwe belewenisse verg meer konsentrasie as gevestigdes en vorm dus deel van perseptuele en konseptuele voorgrondsinformasie. Ti-piese voorbeelde van die vestiging van nuwe neurologiese belewenisse wat meer konsentrasie op die voorgrond vereis, is wanneer 'n mens 'n nuwe vaardigheid aanleer, soos byvoorbeeld om te leer fiets ry of motor bestuur. Sodra die vaardigheid bemeester is, voer 'n mens die handeling of proses moeiteeloos met verminderde konsentrasie uit en raak dit deel van agtergrondsinformasieprosessering.

Die mens het die vermoë om dele van 'n geheel los te dink. 'n Mens kan byvoorbeeld konsentreer op 'n *hand* sonder dat jy direk daarvan bewus is dat die hand deel vorm van 'n *arm*, en die arm deel van 'n *lyf*. Dieselfde bundels neurone word geaktiveer wanneer 'n mens dink aan dele en die gehele waaraan hulle behoort. Dit beteken dat die geheel op die agtergrond beskikbaar is indien 'n mens dit wil vooropstel (profileer) soos wat dit in die gestaltsielkunde bekend staan. Dieselfde voorgrond-agtergrondsaktivering geld vir hiponieme binne superordinaatkategorieë soos *brood* en *vleis* wat tipes *kos* is. Omdat die geheel en sy onderdele neurologies gelyktydig geaktiveer word, en die geheel op die agtergrond beskikbaar is vir konseptuele prosessering, kan 'n mens metonimies sê *Jonty Rhodes het veilige hande* wanneer 'n mens bedoel dat hy van kop tot tone 'n goeie krieketspeler is.

In elke uiting vorm die grammatikale patrone wat bepaalde lekseme akkommodeer die konseptueel gevestigde agtergrond en die lekseme se betekenis die voorgrond.

Die konseptuele proses waarvolgens grammatikale patrone en bepaalde lekseme met mekaar verbind word, staan bekend as *grammatikale integrering* ("grammatical blending" in Mandelblit 1997). In die geval van die sin *Jan eet die duiwe*, vorm die semantiese rollepaar AGENT DOMINEER PASIËNT die skematiese agtergrond wat 'n mens in staat stel om die lekseme binne bepaalde grammatikale strukture te integreer.

Gebeurerame

Alle voor- en agtergrondsinformasie wat 'n mens gebruik om oor 'n gebeurtenis te dink en praat, vorm saam 'n *gebeureraam* (Fillmore 1985: 222-254, Ungerer & Schmid 1999: 221-234, 218-249). Gebeure is interaksies tussen entiteite. Indien 'n mens byvoorbeeld 'n gebeurtenis bedink waartydens 'n Agent 'n Pasiënt domineer, soos in *Jan eet die duiwe*, vorm *Jan* en *duiwe* as rollepaar die mees prominente voorgrondselemente van die gebeureraam. Alle ander informasie vorm die agtergrond van die gebeureraam. Kennis van die intrinsieke aard van entiteite, soos byvoorbeeld dat glas, hard, glad en bros is, vorm ook deel van die agtergrondsinformasie van die gebeureraam. Omdat 'n mens weet dat glas bros is, en dat mense soms bros goed breek, kan mens die AGENT DOMINEER PASIËNT skema moeiteloos gebruik om die sin *Jan het die glas gebreek* binne die oorganklikheidsgebeureraam te konstrueer.

Konseptuele metafore

Figuurlike taal in die algemeen, en metaforiek in die besonder vorm 'n grondliggende deel van ons alledaagse taalgebruik. Die ERVAARDER ERVAAR STIMULUS skema vorm byvoorbeeld die grondslag vir sinne wat na letterlike gebeure verwys soos *Jana sien/hoor/ruik/proe/voel die vleis op die stoof kook*. Al dié werkwoorde kan egter ewe maklik figuurlik gebruik word soos in: *Ek sien wat jy bedoel* (Ek verstaan wat jy sê), *Ek hoor jou!* (Ek stem saam met jou), *Jan ruik lont* (Jan vermoed dat daar iewers fout is), *Ons span smaak oorwinning* (Ons span voel opgewonde omdat hulle wen), en *Susan voel seergemaak deur wat Pieter gesê het*. (Susan is emosioneel ontstel deur iets wat Pieter oor haar gesê het).

Uiters algemene metafore, wat bekend staan as konseptuele metafore, struktureer volgens kognitivistiese denkbepelde oor alledaagse gebeure (Lakoff & Johnson 1980, 1999: 137-234, Fauconnier & Turner 1994). 'n Tipiese voorbeeld van so 'n konseptuele metafoor is *Verandering is beweging*. Dié konseptuele metafoor vorm die generiese raamwerk vir meer gedetailleerde metafore soos *Die lewe is 'n reis*, *Die seun is sy klasmaats ver vooruit wat intellektuele ontwikkeling betref*, *Ons het mekaar tegemoet gekom in die dispuut*, en *Ons het by mekaar uitgeklim oor hoe om die probleem op te los*.

Beeldskemas, konseptuele metafore en gebeurerame in kunsmatige intelligensie

Daar is reeds by Universiteit van Kalifornië, Berkeley Kampus, begin om beeldskemas, konseptuele metafore en gebeurerame in die vorm van *X-skemas* in kunsmatige-intelligensieroetines in te bou om self-programmerende parallel-distributiewe rekenaars in staat te stel om deur middel van menslike dinkmodelle met die mens te begin kommunikeer (Bailey et al 1997, Feldman et al 1996, Grannes et al 1997, Narayanan 1997).

Die grondliggendheid van direkte, interpersoonlike, gesproke kommunikasie

Die mees basiese funksie van taal is om konsepte oor te dra tydens direkte gesproke kommunikasie. Ten minste twee gespreksgenote neem beurt om nuwe informasie uit te ruil tydens direkte interpersoonlike kommunikasie. Die spreker is die eerste persoon, die aangesprokene die tweede persoon, en die tema waaroor daar gekommunikeer word die derde persoon. Die term “persoon” moet natuurlik nie letterlik opgeneem word in dié gevalle nie.

Taal word op die reëlmatigste gebruik tydens gesproke, direkte, interpersoonlike kommunikasie waartydens gespreksgenote beurt om nuwe informasie uit te ruil. Interpersoonlike kommunikasie vorm die taalspesifieke pragmatiese, taalhandelingsgrondslag van taalgebruik (Dirven & Verspoor 1998: 161-191, Hernández 1999: 209-236). Gespreksgenote gebruik taalhandelinge as uitings om onderlinge interaksies of weerhoudings te fasiliteer. Wanneer een gespreksgenoot die gesprek domineer, word gespreksvoorwaardes verbreek en verloor die ander gespreksgenote belang in die gesprek wat dan in ‘n monoloog ontaard.

Grammatika as voorkeursistiem van konsepvorming

Talmy 1988:51 wys daarop dat die mens allerlei konseptuele onderskeide tref, waarvan slegs sekere grondliggende onderskeide as grammatikale patrone bestendig is. Kragdinamika is volgens Talmy deel van taal as voorkeursistiem van konsepvorming omdat 'n verskeidenheid grammatikale sub sisteme kragdinamiese konsepte reëlmatig enkodeer. Klopper 2000 (ms.) bespreek die grammatikalisering van kragdinamiese interaksies aan die hand van Talmy 1988:49-100, en illustreer aan die hand van drie Afrikaanse grammatikale patrone: *meervoudsvorming*, *verkleining* en *graadtrapvorming* wat Talmy bedoel wanneer hy praat van taal as voorkeursistiem van konsepvorming.

Meervoudsvorming

Hoewel aantalle 'n oneindige klas behels, grammatikaliseer die mens hulle net volgens die binêre aantalskategorieë "een" en "meer as een" soos in:

voet (een voet) X *voete* (vanaf twee voete tot 'n oneindige aantal voete)

Verkleining

Dinge bestaan in allerlei groottes en formate. Die mens onderskei 'n gemiddelde norm vir elke tipe ding, en daarby eksimplare van so 'n ding wat groter of kleiner is as die norm, soos wat blyk uit die woorde *reus*, *mens* en *dwerf*. Die grammatikale subsisteem wat in Afrikaans relatiewe grootte markeer, onderskei egter net entiteite wat kleiner is as die norm. Daar is gevolglik geen morfeem wat aandui dat 'n entiteit groter as normaal is nie:

voet (normale grootte) X *voetjie* (kleiner as die norm) ²

Graadtrapvorming

Die kenmerke van dinge en gebeure word konseptueel onderskei volgens begrensde skale wat geleidelik van 'n beginpunt na 'n eindpunt oorgaan. 'n Radio kan byvoorbeeld so sag gestel wees dat 'n mens dit skaars kan hoor. Die volume kan geleidelik verstel word totdat die radio oorverdoewend hard speel. Die grammatikale subsisteem wat relatiewe gradering van kenmerke markeer, onderskei in Afrikaans egter net drie grade van hardheid, naamlik die normale graad, 'n gradering verwyderd van die normale graad, en 'n gradering wat die uiterste punt van die graadskaal verteenwoordig:

hard (normale graad),

harder ('n gradering verwyderd van die normale graad),

die hardste (die uiterste punt op die graadskaal).

Wanneer die leksikale antoniem van *hard*, naamlik *sag*, se graadtrapskaal bygereken word, beskik mens oor 'n sespuntskaal om relatiewe luidheid te beskryf:

<die *sagste*, *sagter*, *sag*> <*hard*, *harder*, *die hardste*>

So 'n sespuntskaal is volgens Klopper die produk van die leksikale én grammatikale verwerking van konsepte. Die feit is dat graadtrapvorming as gevestigde grammatikale patroon slegs drie graad-trappe per leksikale item bied.

² In die Ngunitale, waarvan Zulu 'n voorbeeld is, is daar wel twee fleksiemorfeme wat aandui dat 'n entiteit kleiner of groter is as wat verwag word: *unyawo* (voet), *unyawokazi* (groot voet), *unyawana* (voetjie).

Grammatikale patrone stel 'n mens dus in staat om basiese onderskeide moeiteloos te tref. As jy meer genuanseerde onderskeide wil maak as wat sulke grammatikale patrone toelaat, moet jy dit deur middel van leksikale omskrywing doen. Indien byvoorbeeld die oortreffende trap *die kleinste* nie genuanseerd genoeg is nie, kan 'n mens meer genuanseerde leksikale omskrywings maak soos *besonder klein, vreeslik klein, uiters klein, piepklein, muggieklein* of *die allerkleinste*.

Om saam te vat, die mens kan volgens die eksponente van die Kognitiewe Retoriek 'n groot verskeidenheid konsepte bedink, en kan allerlei grade van kenmerke by entiteite onderskei. Slegs sekere basiese onderskeide is egter as grammatikale patrone bestendig soos wat hier bo vir Afrikaans aangedui is. Indien mens 'n meer genuanseerde beskrywing van 'n entiteit wil gee as wat die bepaalde taal se grammatika toelaat, moet jy dit deur middel van leksikale omskrywing doen.

Die antroposentriese ingesteldheid van taal

Volgens Dirven & Verspoor 1998:5-6 bied taal aan die mens egosentriese sowel as antroposentriese perspektiewe op die wêreld. Dit beteken eerstens dat die spreker die middelpunt vorm van die werklikheidsmodel wat sy/ hy konstrueer, en tweedens dat taal gebruik word om by voorbaat oor menslike aangeleenthede te kommunikeer. Ons praat oor die dinge wat ons interesseer - onself, ons gesinslede, vriende, vyande, werksgenote, ons belangstellings, die dinge wat mense aan mekaar doen, ensovoorts. Taal word op sy mees ekonomiese gebruik wanneer daar op antroposentriese aangeleenthede gefokus word.

Dié punt is belangrik aangesien Talmy se uiteensetting van die kragdinamiese grondslag van oorsaaklikheid, wat lateraan bespreek word, aanvanklik fokus op die fisiese domein waar omslagtiger formulering nodig is as vir die tipering van kragdinamiese verhoudings in die psilogiese en die sosio-psilogiese domeine wat uiteraard antroposentries is.

As gevolg van dié antroposentriese ingesteldheid word taal op sy mees ekonomiese gebruik wanneer menslike aangeleenthede ter sprake kom. Vergelyk 'n mens byvoorbeeld sinskonstruksies waarin menslike en nie-menslike agente ter sprake kom, is dié met menslike agente telkens meer ekonomies. Ek illustreer dit met 'n aantal sinne waarin aangedui word dat 'n menslike sowel as nie-menslike Agent veroorsaak dat iemand se asemhaling op die een of ander manier geaffekteer word:

Menslike Agent

1. [^{Sn} Die inbreker verwurg/ versmoor/ verdrink die kind] (slegs hoofsin)
2. [^{Sn} Die inbreker laat die kind verwurg/ versmoor/ verdrink] (komplementkonstruksie)³

³ Ponelis 1979: 214-215.

Nie-menslike Agent

3. [^{Sn 1} Die tou veroorsaak [^{Sn 2} dat die kind verwurg]] (hoofsin plus bysin)
4. [^{Sn} Die gas laat die kind versmoor] (komplementkonstruksie)
5. [^{Sn 1} Die gas veroorsaak [^{Sn 2} dat die kind versmoor]] (hoofsin plus bysin)
6. [^{Sn} Die onstuimige see laat die man verdrink] (komplementkonstruksie)
7. [^{Sn 1} Die onstuimige see veroorsaak [^{Sn 2} dat die man verdrink]] (hoofsin plus bysin)
8. * [^{Sn} Die tou verwurg die kind]
9. * [^{Sn} Die gas versmoor die kind]
10. * [^{Sn} Die see verdrink die kind]

Sin 1 hierbo is meer ekonomies as sinne 2 tot 7 omdat mens in die geval van menslike agente die aannames maak dat die Agent *direk verantwoordelik* is vir die gebeurtenis omdat hy *vrywillig* en *doelbewus* optree. Sin 2 is minder ekonomies en dui aan dat die menslike Agent *indirek verantwoordelik* is vir die gebeurtenis. Sinne 3 tot 7 is ewe onekonomies omdat die spreker telkens d.m.v. omskrywing moet aandui dat 'n nie-lewende entiteit iets veroorsaak. In die geval van nie-menslike agente, soos in voorbeelde 3 tot 7, moet 'n mens dus oorsaaklikheid omskryf d.m.v. die werkwoord *laat* in 'n komplementkonstruksie, of d.m.v. die werkwoord *veroorzaak* in 'n hoofsin plus 'n bysin.

Sinne 8 tot 10 dui aan dat nie-menslike entiteite nie direk as agente gebruik kan word wanneer mens 'n letterlike interpretasie van sinne se betekenisse maak nie.⁴

Samevatting

In hierdie hoofstuk het ek aan die hand van die werk van 'n verskeidenheid kognitivistes aangedui dat aanverwante dissiplines soos die kognitiewe sintaksis, die kognitiewe semantiek, konstruksiegrammatika, konseptuele vermenigening en metaforiek op grond van gemeenskaplike grondbeginsels konvergeer in 'n inter-dissipline wat Turner die Kognitiewe Retoriek noem. Ek het in dié verband aangetoon dat kategorisering 'n basiese aspek van konsepvorming is, dat die mens entiteite met mekaar assosieer as prototipiese en minder tipiese lede van kategorieë, dat die mens gebeurte en entiteite skematies of gedetailleerd konsipieer, en dat grammatikale patrone en semantiese rolleskemas agtergrondsinformasie behels wat 'n mens in staat stel om 'n groot verskeidenheid interaksies volgens vyf basiese oorganklikheidspatrone te orden.

⁴ In die ietelike domein van fiksie word daar egter gereeld op animistiese grondslag menslike kenmerke aan nie-menslike entiteite toegedig wat dit moontlik maak vir 'n tou om te begin lewe en 'n kind te verwurg, vir gas om 'n menslike gedaante aan te neem en 'n kind te versmoor, of vir 'n seegolf om 'n menslike gedaante aan te neem en 'n kind te verdrink. Sodanige antroposentriese uitbeeldings van die natuur vorm die grondslag van feeëverhale, animasiefilms en rillers.

In die volgende afdeling kyk ek in drie verskillende hoofstukke na bepaalde aspekte van oorsaaklikheid wat deel vorm van die basiese betekenisraamwerk van oorganklike gebeure.

B. OORSAAKLIKHEID

Oorsaaklikheid vorm 'n sleutelement van hoe die mens oor oorganklike gebeure dink en praat. 'n Oorganklike handeling of proses veroorsaak altyd 'n toestandsverandering by 'n passiewe party. Die toestandsverandering word verstaan as die gevolg van die handeling wat uitgevoer is, of van 'n proses wat plaasgevind het - dus as iets oorsaaklik. Voor ek by oorganklikheid uitkom, bespreek ek in die volgende drie hoofstukke drie bydraes oor oorsaaklikheid, naamlik Swanepoel 1998: 135-161, Talmy 1988: 49-100 en Lakoff & Johnson 1999: 170-234.

3. Swanepoel 1998: Modelle, Konstruksies en Perspektivering

Inleiding

In hierdie hoofstuk bespreek en evalueer ek Swanepoel 1998 se opsomming van oorsaaklikheid in die kognitiewe grammatika. Waar Swanepoel die terme "kousatief" en "kousatiwiteit" gebruik, gebruik ek die terme "oorsaaklik" en "oorsaaklikheid" behalwe in gevalle waar akronieme van Swanepoel vereis dat sy oorspronklike terme behou word. Verder gebruik ek die term "'n gebeurtenis" waar Swanepoel "'n gebeure" gebruik. Waar moontlik behou ek Swanepoel se formaat wanneer voorbeelde wat hy verskaf, bespreek word. Waar hy bronne waarna hy verwys, ongepagineer laat, hou ek by sy manier van verwysing.

Na aanleiding van Ponelis 1979: 165, 407, 410 en 492 gebruik Swanepoel die benaming "Agens" vir die prominente, beherende party in 'n interaksie terwyl "Agent" meer algemeen in die Afrikaanse literatuur voorkom. In hierdie hoofstuk waar ek Swanepoel se bydrae bespreek en evalueer, hou ek by sy voorkeurterm "Agens". In die res van die dissertasie gebruik ek egter die gebruikliker term "Agent."

Met oorsaaklikheid word daar volgens Swanepoel 1998 verstaan 'n handelingsketting waarin een gebeurtenis deur 'n ander gebeurtenis veroorsaak word. Swanepoel gee 'n uiteensetting van 'n kognitiewe benadering tot oorsaaklikheid, en die linguistiese enkodering en perspektivering daarvan. Met voorbeeldsinne uit Ponelis 1979 as vertrekpunt stel hy 'n drieledige doelstelling:

1. Om 'n beskrywing van die universele geïdealiseerde kognitiewe model (Lakoff 1987 se ICM) van kousatiwiteit (GKMK) te gee, d.w.s om te bepaal wat die inhoud en struktuur daarvan is in terme waarvan hierdie sinne as oorsaaklike konstruksies gekategoriseer kan word.
2. Om te bepaal watter aspekte van hierdie GKMK die sinne linguisties enkodeer en perspektiveer.
3. Om uit te vind watter verskille en ooreenkomste daar in hierdie konstruksies is t.o.v. van die enkodering en perspektivering van oorsaaklikheid.

Swanepoel baseer sy uiteensetting op Lakoff 1987 waarvolgens die mens kennis in strukture organiseer wat Lakoff 'n geïdealiseerde kognitiewe model (GKM) noem. Volgens Lakoff 1987 bestaan die GKM uit kategorieëse strukture wat prototipiese effekte as byprodukte het. Die idees oor hierdie GKM het binne die kognitiewe grammatika uit vier bronne ontwikkel, nl. Fillmore 1982 se raamsemantiek ("frame semantics"), Lakoff en Johnson se teorie van metaforiek en metonimie (La-

koff en Johnson 1980a, 1980b), Langacker se kognitiewe grammatika (Langacker 1986) en Fauconnier se teorie van dinkruime (Fauconnier 1986).

Volgens Swanepoek vorm elke GKM 'n ingewikkelde geheel, 'n gestalt wat op vier tipes strukturele grondbeginsels berus:

1. Propositionele struktuur soos in Fillmore se rame
2. Beeldskematiese struktuur soos in Langacker se kognitiewe grammatika
3. Metaforiese vergestaltung ("metaphoric mapping") soos beskryf deur Lakoff en Johnson
4. Metonimiese vergestaltung ("metonymic mapping") soos beskryf deur Lakoff en Johnson

Swanepoel beroep hom op Fillmore 1977 vir sy uiteensetting van die begrip "perspektivering" wat daarop neerkom dat 'n taalgebruiker sekere aspekte van die GKMK vir linguistiese enkodering kan selekteer en hierdie geselekteerde dele van die GKMK kan vooropstel of perspektiveer deur die ~~aanwending van leksikaal-grammatiese middele. Die term, "perspektivering" kom ooreen met Langacker 1991 se "profiling" en Talmy 1996 se "windowing."~~ Dirven en Verspoor 1998: 81-82 stel voor dat ons perspektivering van die werklikheid antroposentries is. Dinge wat ons aandag trek, is mense, diere of entiteite waarmee ons assosieer.

Die kognitiewe benadering tot oorsaaklikheid

Oorsig van die model

Twee hoofvlakke word volgens Swanepoel 1998 onderskei vir die ontleding van die linguistiese enkodering van oorsaaklikheid, naamlik die kognitiewe vlak (KV) en die linguisties-grammatiese vlak (L-GV).

Die L-GV word verder tot die volgende subvlakke ontleed: die semanties-konseptuele vlak (S-KV), die vlak van die raamspesifieke interpretasie (RSI), die pragmatiese vlak (PV) en die sintaktiese vlak (SV).

Die kognitiewe vlak (KV)

Die kognitiewe vlak is volgens Swanepoel die vlak van inhoud en struktuur van die taalgebruikers se gekonvensionaliseerde konseptualiserings van ervaring. Die model is geïdealiseer omdat dit weggeabstraheer is van die kompleksiteit van gebeure in die werklikheid. Dit is kognitief omdat dit nie 'n weerspieëling is van 'n objektiewe werklikheid nie, maar 'n produk

is van menslike konseptualisering van die werklikheid: *Hy stuur 'n telegram vir haar*. Volgens dié model kan hierdie sin soos volg ontleed word:

KV: (GKMK)

Gebeurtenis 1 (G1) veroorsaak Gebeurtenis 2 (G2)

Hy stuur Sy ontvang die telegram

Veroosakende Veroorsaakte
gebeurtenis gebeurtenis

Tydspunt1(T1) Tydspunt 2(T2)

Volgens Swanepoel word oorsaaklikheid op abstrakte of hoogs skematiese wyse gedefinieer as 'n relasie tussen twee gebeure, d.w.s. dat een diskreet onderskeibare gebeurtenis 'n ander gebeurtenis veroorsaak. Dit word ook gesien as 'n relasie tussen individue wat in kousale gebeurtenisse betrokke is. Hierdie definisies sluit nie mekaar uit nie. Deelnemers en die gebeure waarin hulle betrokke is, kan nie los van mekaar gesien word nie.

Die linguistiese vlak (LV)

Die linguistiese konstruksie word volgens Swanepoel as basiese eenheid van linguistiese enkodering gesien. Swanepoel meld dat hierdie stelling in ooreenstemming is met die teorie van konstruksiegrammatika (Goldberg 1995). Die linguistiese kenmerke van 'n konstruksie is: die semanties konseptuele struktuur, raamspesifieke interpretasie, inligtingstruktuur en sintaktiese struktuur. Dit kan soos volg geïllustreer word:

LGV:

S-KV : Veroorsaak-ontvang <Agens Belanghebbende onderganer

RSI <sender ontvanger gestuurde

PV: (inligtingstruktuur) ou en nuwe inligting, topiek en fokus

SV: V ONDW IDV DV

WOORG NS NS/VSG NS\

Stuur hy vir haar 'n telegram

In die konstruksiegrammatika word aanvaar dat die interpretasie van 'n uiting 'n funksie is van die integrasie van 'n skematiese gespesifiseerde konstruksiebetekenis en die veel ryker betekenis van die hoofwerkwoord wat in daardie spesifieke uiting voorkom. Die betekenis van basiese konstruksies word direk geassosieer met universele semanties-konseptuele strukture. Hierdie betekenis

kan getipeer word met behulp van abstrakte semantiese kenmerke soos VEROORSAAK, BEWEEG, WORD EN ONTVANG, wat Langacker rolargetipes ("role archetypes") noem, nl. AGENS, ONTVANGER, TEMA en ERVAARDER.

Daar word volgens Swanepoel ook aanvaar dat die betekenis van die hoofwerkwoord geassosieer word met 'n raam, 'n meer spesifiek kenniskonstruk wat meer insluit as net die betekenis van die sintaktiese valensie van die werkwoord. Die raam is die agtergrond wat bestaan uit ryk universele en kulturele kennis. Hierdie kennisraam word beskryf in terme van deelnemers wat betrokke is in die handeling waarna die hoofwerkwoord verwys. In die geval van die bewegingswerkwoord byvoorbeeld, sal die volgende deelnemers aangetref word: BEWEGER, PAD, BRON, EINDPUNT, ensovoorts. Volgens Swanepoel is dit op grond van so 'n bewegingsraam wat met die bewegingswerkwoorde geassosieer is dat rolargetipes soos AGENS en ONDERGANER herinterpreteer word tot BEWEGER en BEWEEGTE.

Swanepoel merk ook op dat daar eintlik vier betekenisvlakke van 'n uiting is, nl. die kognitiewe vlak (GKMK), die semantiese konseptuele vlak (SKV), die raamspesifieke interpretasie (RSI) en die leksikaal spesifieke interpretasie. Elkeen van hierdie semantiese representasies verteenwoordig verskillende grade van abstrahering of skematisering van die betekenis van die konstruksie. Die leksikaal-semantiese representasie is die mees gedetailleerde en die GKMK is die mees abstrakte (skematies) een.

Elkeen van hierdie semantiese representasies funksioneer paarsgewys as 'n basis en profiel t.o.v. mekaar. Volgens Robert 1997: 38 is daar drie tipes eenhede nl. dinge, prosesse en atemporele relasies. Dinge kom ooreen met naamwoorde en naamwoordstukke, prosesse met werkwoorde en werkwoordstukke, en atemporele relasies met adjektiewe, adjunkte, setsels en ander woordsoorte. Al hierdie eenhede word gemanifesteer as 'n spesiale soort beeldskematiesiese struktuur ("image-schema-like structure") wat 'n basis-profiel onderskeid betrek. In enige semantiese eenheid kom die basis ooreen met die hele situasie wat nodig is om die eenheid te definieer, terwyl die profiel ooreen kom met die eenheid se fokuspunt.

Die meeste outeurs stem volgens Swanepoel saam dat die oorganklike konstruksie met 'n prototipe AGENS en 'n prototipe ONDERGANER die prototipe oorsaaklike konstruksie is. Die AGENS is die menslike deelnemer met wilskrag, en inisieer oorsaaklike gebeure. Daar is fisiese kontak tussen die AGENS en die ONDERGANER. Die laasgenoemde is die nie-lewende fisiese entiteit wat 'n toestandsverandering ondergaan.

- (a) Zodwa het die hemp gebrand (intensioneel).
- (b) Zodwa het per ongeluk die hemp gebrand (nie-intensioneel).

In sin (b) word daar volgens Swanepoel duidelik van die prototipe scenario afgewyk.

Onder die pragmatiese vlak is daar kenmerke van die inligtingstruktuur (ou en nuwe informasie, topiek en fokus) en stilistiese kenmerke. In 'n deiktiese konteks word aandag/fokus aan 'n tema/topiek gegee. Sodra die tema/topiek gevestig is, word die aandag/fokus verskuif na die nuwe informasie. Die vlak van die inligtingstruktuur van uitinge is die komponent van die grammatika waarin proposisies as weergawes van toestande en prosesse gekoppel word aan die leksikaal-grammatiese struktuur volgens die geestestoestand van die gespreksgenote in gegewe diskoerskontekste.

Die sintaktiese struktuur van 'n konstruksie word beskryf in terme van die sintaktiese funksies van die samestellende stukke, nl. die Onderwerp (OND), Indirekte voorwerp (IDV), en Direkte voorwerp (DV) en die sintaktiese paradigmas, nl. Naamwoordstuk (NS), Werkwoordstuk (WS), Adjektiefstuk (AS), Setselgroep (SG) ensovoorts. Die sintaktiese sekvensie van lekseme is belangrik omdat dit nie net verskillende konstruksietipes definieer nie, maar ook die inligtingstruktuur bepaal.

'n Geïdealiseerde model vir oorsaaklikheid

Gebeurestruktuur

'n Kousale gebeurereeks bestaan volgens Swanepoel uit ten minste twee gebeure, die veroorsakende en die veroorsaakte gebeure. Die gebeure bestaan nie onafhanklik van die deelnemers nie. Verder verduidelik Swanepoel die konsep "gebeure" in terme van die aspektiese aard van die verskillende gebeuretipes waarna werkwoorde en oorsaaklike uitinge as geheel verwys.

Aspektiese struktuur

Swanepoel se drie aspektiese tipes is toestande, prosesse en oorgange. 'n Toestand is 'n enkel gebeurtenis wat temporeel durend is sonder 'n duidelike begin en 'n eindpunt. Dit kan uitgedruk word deur die predikate soos moeg-wees, bly-wees of deur werkwoorde soos *begeer*, *glo*, *besit*.

'n Proses is 'n handeling of aktiwiteit wat durend is. Dit het 'n beginpunt maar nie 'n duidelike aflooppunt nie. Dit kan uitgedruk word deur werkwoorde soos *hardloop*, *stoot* en *skryf*. 'n Oorgang is 'n gebeurereeks wat uit twee gebeure bestaan, nl. 'n proses en 'n toestand.

Morfologies simpleks oorsaaklike werkwoorde

Werkwoorde soos *breek*, *kraak*, *skeur* en *brand* word hier gebruik en denoteer 'n oorsaaklike gebeurestruktuur wat inherent semanties is. Sulke werkwoorde kan as adjektiewiese aanvullings in koppelwerkwoordkonstruksies of in "middelkonstruksies" optree:

My rok is *geskeur*.

Hierdie rok *skeur* maklik.

Morfologies komplekse oorsaaklike werkwoorde

Swanepoel bespreek twee morfologies-komplekse kategorieë nl. die werkwoorde wat bestaan uit 'n affiks en 'n stam en dié wat bestaan uit 'n stam en 'n stam.

Affiks + stam Voorbeelde is *verbeter*, *veragter*, *ontwasem* en *ontstel*. In hierdie werkwoorde denoteer die affiks oorsaak en die stam die eindresultaat:

Juffrou Cele se klas het hulle punte nou verbeter.

Hulle punte is nou verbeter.

Stam + Stam Die deeltjiewerkwoorde is betrokke in hierdie kategorie. Die werkwoordelike deel encodeer telkens die veroorsakende gebeurtenis (proses) en die deeltjie die resulterende toestand.

Hy breek die seël oop (oopmaak).

Sy gooi die boomtak weg (weggooi).

Komplementwerkwoorde

In hierdie konstruksies verbind die hoofwerkwoord met 'n komplement maar hulle vorm nie 'n enkel leksikale item nie. Die hoofwerkwoord denoteer die veroorsakende gebeurtenis en die komplement die resulterende toestand:

Die kind vat die ruit vuil.

Hulle stel hom aan as opsiener.

In komplementkonstruksies waar die hoofwerkwoord self 'n oorsaaklike werkwoord is, gee die komplement 'n nader omskrywing van die reeds aangeduide toestand:

Hy het die glas gebreek.

Hy het die glas in duisend skerwe gebreek.

Swanepoel beskryf die tipes komplemente deur te sê dat hulle toestandverandering spesifiseer t.o.v. kenmerke soos fisiese toestand (“vryf die vloer blink”), kleur (“verf die muur wit”), substantie (“gis alles tot ‘n bruin massa”), lokaliteit (“bêre die trui agterin”) en die uitvoer van ‘n performatiewe handeling (“doop hom Gert”). Ponelis 1979:214-215 som die komplementkonstruksies in drie hoofipes nl. lokatiewe uitdrukkings, adjektiefstukke en naamwoordstukke.

Analitiese oorsaaklike konstruksies

Hierdie kategorie vertoon ‘n direkte ooreenkoms met die komplementkonstruksies vir sover die eerste werkwoordelike element (die analitiese oorsaaklike konstruksie) die veroorsakende gebeurtenis enkodeer, en die tweede werkwoordelike element veroorsaakte toestand of proses.

Ek *maak* die klas sit.

Ek het hulle eers *laat* was.

Ek *kry* hulle gereed om te begin.

Volgens Swanepoel is hierdie analitiese oorsaaklike werkwoorde betekenisvol nl. dat hulle veroorsakende gebeurtenis denoteer (maak = “dwing”, laat = “toegelaat, die geleentheid gegee” en kry = “oorreed.”).

Ponelis 1979:210 noem die analitiese oorsaaklike werkwoorde “maak” en “kry” lê werkwoorde. Verder noem Ponelis 1979: 389 *laat* ‘n hortatiewe werkwoord in ‘n geval waar *laat* saam met *ons* gebruik word om aan te dui dat die spreker ‘n optrede aan die hand doen waaraan hy self ook gaan deelneem:

Laat ons gaan tee drink.

Laat ons verdaag.

Ponelis 1979: 242 se bespreking van *laat* as ‘n oorsaaklike vorm kom ooreen met Swanepoel se uiteensetting. Ponelis merk verder op dat die skakelwerkwoord *laat* (lat) ‘n homofoon het in die gemeensame voegwoord *lat* (dat). Die stigmasering van die voegwoord *lat* en die druk om dit deur *dat* te vervang word deur hiperkorreksie oorveralgemeen tot die hortatiewe *laat* (Ponelis 1979: 243):

Moenie dat (=laat) ek jou steur nie.

Deelnemerstruktuur

Swanepoel beskryf die deelnemerstruktuur in terme van Croft 1991, Langacker 1987, 1991 en Talmy 1976, 1985 se oorsaaklikheidsmodel. Volgens dié model word die relasie tussen die individue in 'n oorsaaklike gebeurereeks gespesifiseer in terme van die oordrag van energie van een deelnemer na 'n ander, en in terme van verskillende grade van geaffekteerdheid van die individue op grond van hierdie oordrag van energie. Verder merk Swanepoel op dat hierdie oorsaaklikheid tewens gesien moet word as 'n meer spesifieke instansiëring van kragdinamiese relasies.

Tipes oorsaaklike konstruksies

Vier oorsaaklike tipes word op grond van Talmy 1976 en Croft 1991 onderskei naamlik fisiese, geestes-, affektiewe en geïnduseerde oorsaaklikheid.

Fisiese oorsaaklikheid

Hier kry ons 'n gebeurereeks waarin twee nie-lewende entiteite (sonder wilskrag) op mekaar inwerk, sodanig dat die inisieerder die ander entiteit affekteer:

Die hael het die mielieplante verwoes.

Geestesoorzaaklikheid

Hier het ons te doen met 'n agens (met 'n wilskrag en intensionaliteit) wat geestesvermoëns en beheer inspan en 'n fisiese objek as eindpunt bewerk, sodanig dat dit 'n toestandsverandering ondergaan:

Die man kap die hout.

Affektiewe oorsaaklikheid

Hier het ons te doen met 'n gebeurereeks waarin die stimulus die ervaarder as eindpunt beïnvloed:

Haar grappies het hulle laat lag.

Geïnduseerde oorsaaklikheid

Ons het 'n gebeurereeks waarin 'n agens geestesvermoëns inspan (deur kommunikasie, oorrading of outoriteit) om die geestestoestand van die eindpunt ('n geïnduseerde agens) te verander sodat laasgenoemde hom op 'n bepaalde manier gedra:

Ek het haar aangemoedig om te werk.

Linguistiese enkodering en perspektivering

Beelding en perspektivering van 'n oorsaaklike gebeurtenis behels die volgende:

1. Die waarnemer segmenteer die verwysingstoneel in terme van die entiteite wat hy as deelnemers konstrueer.
2. Hy konstrueer die asimetiese handelingsketting in terme van die oordrag van energie van een deelnemer na die ander.
3. Hy selekteer dele van die handelingsketting wat hy wil enkodeer (die geheel of die onderdele daarvan), kies die konstruksietipe en hoofwerkwoord en besluit watter elemente daarvan in fokus gestel moet word (Talmy 1996 se "windowing"), en watter in die agtergrond (Talmy 1996 se "gapping"). As illustrasie hiervan, gee Swanepoel verskillende sintaktiese konstruksies wat dieselfde toneel vergestalt:

- (a) Thokozani het aanhoudend gelag en dit het haar geïrriteer (neweskikkingskonstruksie)
- (b) Thokozani se aanhoudende gelag het haar geïrriteer (aktiewe oorganklike konstruksie met nominalisering as onderwerp)
- (c) Sy is geïrriteer deur Thokozani se aanhoudende gelag (passiefkonstruksie)
- (d) Sy is geïrriteerd van Thokozani se aanhoudende gelag (koppelwerkwoordkonstruksie)
- (e) Thokozani het my geïrriteer met sy aanhoudende gelag (stimulus-ervaarder konstruksie)
- (f) Thokozani het my geïrriteer (gereduseerde oorganklike konstruksie)

Die taalgebruiker het 'n hele reeks grammatiese opsies tot sy beskikking. Elke sin aktiveer die gebeureraam en dit wys vir ons dat die spreker die oorsaaklike gebeurtenis op 'n bepaalde manier perspektiveer (Dirven en Verspoor 1998:82). Die taalgebruiker kan die oorsaaklike gebeurtenis enkodeer óf as 'n saamgestelde sin óf as 'n enkelvoudige sin óf as 'n analities oorsaaklike sin.

Grade van prominensie

Slegs die rol van die prominentstelling van geselekteerde simplekse sinne en saamgestelde sinne word bespreek.

Simplekse sinne

Die terme "figuur" en "grond" uit die Gestaltteorie word hier gebruik. Figuur verwys na die meer prominente deel van konseptualisering en grond na die minder belangrike deel waarteen figuur gedefinieer word. Langacker 1987c verwys ook na die figuras die "trajektor."

Volgens Talmy is "figuur" en "grond" relatiewe konsepte en hy definieer die figuur as bewegende of konseptuele beweeglike entiteit teenoor die grond wat as stilstaande verwysingsentiteit beskou kan word. In 'n sin soos:

Hy gooi die water in die emmer is hy en die water figure en in die emmer is die grond. Die subjek/agent word beskou as die kop ("head") of energiebron ("energy source") en die Objek/Pasiënt as die stert ("tail") of energiesak ("energy sink") Langacker 1987c:7-9).

Saamgestelde sinne

In 'n saamgestelde sin word 'n oorsaaklike handelingsketting as 'n reeks aparte maar kousaal verwante gebeure geperspektiveer. Die taalgebruiker kan die kousale relasie tussen die twee gebeure eksplisiet merk met 'n skakelmerker (neweskikker, onderskikker of setsel) of implisiet deur jukstaposisie:

- (a) Marie het baie hard gewerk. Sy het deurgekom.
- (b) Marie het deurgekom. Sy het baie hard gewerk.
- (c) Marie het baie hard gewerk en sy het deurgekom.
- (d) Marie het deurgekom omdat sy baie hard gewerk het.

Samevatting

Swanepoel 1998: 135-163 gee 'n goeie algemene oorsig van oorsaaklikheid ("kousatiwiteit"). Tog is daar aspekte van sy bespreking wat problematies is. Hy bespreek byvoorbeeld die konsep "gebeure" in terme van drie aspektiese tipes, nl. toestande, prosesse en oorgange. Hierdie bespreking van aspek is nie bevredigend nie. Hoewel aspek in elke hoofwerkwoord vervat is, verwys dit na die duur en frekwensie van 'n gebeurtenis of handeling wat deur die sintuie waargeneem word. Werkwoorde kan dus inchoatief, iteratief, duratief en perfektief van aard wees.

Die gebruik van die begrip "geestesoorzaaklikheid" en die definisie daarvan (dat die menslike agens 'n fisiese objek beïnvloed sodat die fisiese objek 'n toestandsverandering ondergaan) klop nie. Die verandering wat die objek ondergaan is fisies en nie geestelik nie.

Alhoewel Swanepoel wel na Talmy se bronne verwys, laat hy nie reg geskied aan Talmy 1988 se omvattende en genuanseerde uiteensetting van die rol wat kragdinamika speel in konsepvorming en taalsisteem nie.

Swanepoel se opsomming van komplemente op bl. 49, naamlik dat hulle 'n fisiese toestand, substansie en lokaliteit kan spesifiseer, lyk nie volledig nie. Ponelis 1979:214-215 som hulle mooi op as gebruikspatrone wat adjektiefstukke (fisiese toestand), naamwoordstukke (substansie) en loka-tiewe uitdrukkings (lokaliteit) raak.

4. Talmy 1988: Kragdinamiese Interaksies en Oorsaaklikheid

Inleiding

Talmy 1988: 49-100 gee aan die hand van 'n reeks generiese⁵ voorbeelde 'n uiteensetting van algemene kragdinamiese interaksies wat volgens hom die grondslag bied vir die gewone mens se begrippe van oorsaaklike verhoudinge in die lekefisika,⁶ individue se innerlike gemoedstoestande,⁷ die sosiale interaksies waarin mense betrokke is, sowel as vir gevestigde grammatikale patrone in Engels. Sy uiteensetting is oor die algemeen ewe geldig vir sulke patrone in Afrikaans. Die oorganklikheidspatrone en die sisteem van modale werkwoorde van Engels en Afrikaans is voorbeelde van hoe die mens kragdinamiese interaksies in taal konsipieer.

Grammatikale subsysteme wat volgens Talmy oorsaaklike kragdinamiese interaksies help uitdruk, is voegwoorde (*want, omdat, sodat* ens.), werkwoord-setselgroepkombinasies (*I bied weerstand teen 2, I oefen druk uit op 2, I trek aan 2*) en modale werkwoorde (*sal, wil, kan, moet, mag, ensovoorts*). Hoewel Talmy skakelwerkwoorde nie as sodanig identifiseer nie, is hulle in sowel Engels as Afrikaans (*begin, aanhou, ophou, ens.*) betrokke by die aanduiding van wanneer kragdinamiese interaksies begin, hoe lank hulle duur en wanneer hulle eindig.

Omdat Talmy vir kognitiviste skryf, is sy artikel plek-plek kripties vir nie-spesialislesers. Waar nodig, verskaf ek dus toeliggende uiteensettings om Talmy se werk toegankliker te maak. Soms pas ek ook sy terminologie om duidelikheidshalwe aan. Vir sy term "kragdinamika" ("force dynamics") gebruik ek byvoorbeeld meestal "kragdinamiese interaksies."

Laastens, hoewel Talmy plek-plek van prototipiese patrone praat, bespreek hy nie prototipiesheid in kragdinamiese verhoudinge as sulks nie. Dit kom egter voor of hy die volgende drie patrone van prototipiesheid vir kragdinamiese interaksies onderskei:

Prototipies: voortdurende, veroorsakende kragdinamiese interaksies

Minder tipies: beginnende en eindigende veroorsakende kragdinamiese interaksies

Atipies: koöperatiewe kragdinamiese interaksies.

In die hoofstuk waarin ek 'n tipering van die Kognitiewe Retoriek gegee het, het ek aangedui dat taal antroposentries is, en dat uitings wat op menslike gebeure fokus meer ekonomies is as dié wat

⁵ Generiese voorbeelde is die mees grondliggende voorbeelde wat op 'n verskeidenheid meer spesifieke betekenisdomeine betrekking het.

⁶ Talmy 1988:50 gebruik die woorde "naïve physics."

⁷ Freud se psigoanalitiese begrippe "libido, drifte, onderdrukking, weerstand bied, id-superego, konflik, spanningsvermindering" en "balans" berus op kragdinamiese verhoudings volgens Talmy 1988:50.

op nie-menslike gebeure fokus. Omdat sinne met menslike agente dus allerlei aannames vereis, begin Talmy sy uiteensetting van kragdinamiese patrone in die fisiese domein waar geen sulke aannames gemaak hoef te word nie, maar waar oorsaaklike verwantskappe eksplisiet en omslagtiger omskryf moet word.

Taalkundiges sou stellig geriefliker voel met sinskonstruksies soos *die bal rol in die wind* en *die water drup die vuur dood* eerder as *die bal hou aan rol omdat die wind daarteen waai* en *die water wat drup, veroorsaak dat die vuur doodgaan*. Die voorbeelde wat Talmy uit die fisiese domein verskaf, is uitvoeriger, maar meer eksplisiet, want hulle tipeer die *Agonis* en *Antagonis* as kragdinamiese entiteite sonder dat aannames oor verantwoordelikheid, vrywilligheid of doelbewustheid gemaak hoef te word. Ook in gevalle waar Talmy voorbeelde gee wat 'n menslike *Antagonis* en *Agonis* behels, gebruik hy dieselfde uitvoerige omskrywings van fisiese kragdinamiese interaksies.

Die subjektiewe aard van kragdinamiese belewenisse

Die kragdinamiese interaksies wat 'n mens waarneem, berus volgens Talmy 1988 op jou persoonlike, subjektiewe beleving van gebeurtenisse eerder as op jou feitlike rapportering van gebeurtenisse. Om die onderskeid te illustreer, kontrasteer Talmy twee sinne:

1. Feitelike rapportering van 'n gebeurtenis: *die bal rol*
2. Subjektiewe beleving van 'n gebeurtenis: *die bal hou aan/bly rol*

Albei sinne is stellings. Talmy wys egter daarop dat die tweede sin 'n waarnemer se subjektiewe verwagting impliseer. Die waarnemer verwag naamlik dat die een of ander inhiberende krag die rollende bal al tot stilstand moes gebring het, maar dat dit teen die verwagting in bly voortrol. Lang gras, 'n digte mat, 'n ongelyke oppervlak, of iets taai aan die oppervlak is voorbeelde van wat so 'n inhiberende krag sou kon wees. Die tweede sin enkodeer dus 'n mens se subjektiewe beleving van 'n kragdinamiese interaksie tussen die rollende bal en die een of ander ongespesifiseerde inhiberende krag, maar die eerste sin nie.

Patrone van kragdinamiese interaksie

Talmy identifiseer twee magte wat kragdinamies op mekaar inwerk, naamlik 'n dominerende mag wat hy die *Antagonis* noem, en 'n weerstandbiedende mag wat hy die *Agonis* noem.⁸ Die *Antagonis* en *Agonis* vorm volgens Talmy 'n rollepaar wat konseptueel nog grondliggender is as die

⁸ Talmy ontleen die terme *Antagonis* en *Agonis* aan die fisiologie waar hulle verwys na interakterende teenhangerspierre aan weerskante van 'n werweldier se werwelkolom. Wanneer 'n antagonisspier aktief werk, werk sy agonis-teenhangerspier in die agtergrond mee in of 'n weerstandbiedende of 'n balancerende hoedanigheid.

Agent en Pasiënt rollepaar, en die oorsaaklike interaksies wat dié rollepaar in oorganklike konstruksies uitdruk.⁹ Daar is begrip in die Kognitiewe Retoriek vir die feit dat sommige uitings met moeite getipeer kan word deur die primêre en sekondêre rolle wat ek in hoofstuk 6 bespreek. Langacker 1987c: 16 bespreek byvoorbeeld 'n aantal voorbeelde met bewegende nie-menslike entiteite aan wie hy die sogenaamde "Zero"-rol toeken. Talmy se Agonis- en Antagonisrolle behoort 'n hele aantal van Langacker se Zero-rol voorbeelde te akkommodeer.

Die Antagonis en Agonis is volgens Talmy 1988: 49-50 betrokke in vyf basiese kragdinamiese interaksies:

1. 'n Antagonis oefen druk uit op 'n Agonis
2. 'n Agonis weerstaan die druk wat 'n Antagonis uitoefen
3. 'n Antagonis oorkom die weerstand wat 'n Agonis bied
4. 'n Antagonis blokkeer 'n Agonis
5. 'n Antagonis verwyder die blokkasie en 'n Agonis beweeg vryelik

Die semantiese domeine waarin kragdinamiese interaksies

figureer

Volgens Talmy 1988: 52 is daar vyf semantiese domeine waarin kragdinamiese interaksies gemanifesteer word. Vier van die domeine gebruik gevestigde grammatikale patrone daarvoor.¹⁰ Een van die domeine gebruik egter ook afsonderlike lekseme as uitdrukkingsmiddel. Die vyf domeine is die fisiese,¹¹ die fisies-psigologiese,¹² die intra-psigologiese,¹³ die intra-psigologiese d.m.v. alternatiewe lekseme en die sosio-psigologiese.¹⁴

1. Fisies: *die bal bly/ hou aan rol* (duratiewe skakelwerkwoorde)
2. Fisies-psigologies: *Jan kan/ wil/ probeer uit die huis uitgaan* (modalehulpwerkwoorde)
3. Intra-psigologies: *Hy weerhou hom daarvan om te lag* (hoofsin met wederkerende werkwoord plus verkorte infinitiefbysin)
4. Intra-psigologies geleksikaliseerd: *Hy gedra hom goed/ beleefd/ beskaafd/ voorbeeldig* (afsonderlike lekseme)

⁹ Soos ek reeds aangedui het, is oorsaaklikheid 'n grondbetekeniskenmerk van oorganklike sinskonstruksies. Die Agent-DOMINEER-Pasiënt rolleskema vorm die grondslag vir oorganklike sinskonstruksies soos *die meisie drink die koffie, die hond jaag die kat en die komeet tref die planeet* waar die agent (*die meisie, die hond, die komeet*) telkens die gebeurtenis veroorsaak wat deur die werkwoord uitgedruk word.

¹⁰ Talmy se voorbeelde impliseer nie dat die genoemde grammatikale patrone uitsluitlik kragdinamiese interaksies uitdruk nie, maar dat dié patrone óók gebruik word om kragdinamiese interaksies te beskryf.

¹¹ Waar mens afleidings maak oor die aard van 'n interaksie tussen twee fisiese, nie-menslike entiteite.

¹² Waar mens afleidings maak oor innerlike faktore wat iemand se interaksie met fisiese entiteite beïnvloed.

¹³ Waar 'n mens afleidings maak oor teenstrydige innerlike faktore wat iemand se gedrag beïnvloed.

¹⁴ Waar 'n mens afleidings maak oor sosiale konvensies wat iemand se gedrag beïnvloed.

5. Sosio-psigologies: *Jan mag/ hoef/ durf nie uit die huis uitgaan nie* (modalehulpwerkwoorde)

Domeine 1 tot 3 en 5 gebruik grammatikale patrone¹⁵ om kragdinamiese interaksies uit te druk. Voorbeelde 3 en 4 verteenwoordig albei die intra-psigologiese domein. Die feit dat dié domein afsonderlike lekseme sowel as gevestigde grammatikale patrone gebruik om kragdinamiese interaksies te verwoord, is waarskynlik 'n aanduiding van hoe belangrik dit vir mense is om met mekaar oor hulle innerlike belewenisse te kommunikeer.

In hierdie artikel word Talmy se voorgenoemde vyf domeine na twee domeine gereduseer, naamlik die psigodinamiese en die sosiodinamiese. Die rede hiervoor is dat die rapportering van Talmy se fisiese gebeure (*die bal bly/ hou aan rol*) en fisies-psigologiese gebeure (*Jan kan/ wil/ probeer uit die huis uitgaan*) albei op die persoonlike, subjektiewe interpretasie van 'n waarnemer berus en dus intrinsiek psigodinamies is. Die psigodinamiese aard van uittings soos *Hy weerhou hom daarvan om te lag* is voor die hand liggend. Die gebeurtenis wat beskryf word, is egter ook sosiodinamies van aard, aangesien die persoon ter sprake onder sanksie van maatskaplike norme die impuls om te lag onderdruk. Uittings soos *Hy gedra hom goed/ beleefd/ beskaafd/ voorbeeldig* en *Jan mag/ hoef/ durf nie uit die huis uitgaan nie* het gelyktydig betrekking op die psigodinamiese en die sosiodinamiese domein. Hulle is psigodinamies weens die waarnemer se persoonlike, subjektiewe interpretasie, en sosiodinamies omdat dit na die oordeel van die waarnemer gaan om maatskaplike voorskrifte en sosiale interaksies. Sosiodinamiese gebeure is in werklikheid dus gelyktydig psigodinamies en sosiodinamies. Omdat die term “psigo-sosiodinamies” egter te omslagtig is, gebruik ek die term “sosiodinamies.” Sosiodinamiese gebeure is dus gebeure wat ook psigodinamiese elemente bevat, maar wat oorwegend sosiodinamies is.

Die kenmerke van kragdinamiese interaksies

1. Kragdinamiese interaksies vereis ten minste twee opponerende kragte, 'n *Antagonis* en 'n *Agonis*.
2. Een van die twee kragte (die Antogonis of die Agonis) moet sterker wees as die ander een.
3. Elke krag het 'n intrinsieke neiging tot aksie of rus.
4. Die prototipiese vier patrone van kragdinamiese interaksie wat in die volgende afdeling bespreek word, behels bestendige, voortdurende interaksie waartydens die magsbalans tussen die Antagonis en Agonis gehandhaaf word. Weens die handhawing van magsbalans word

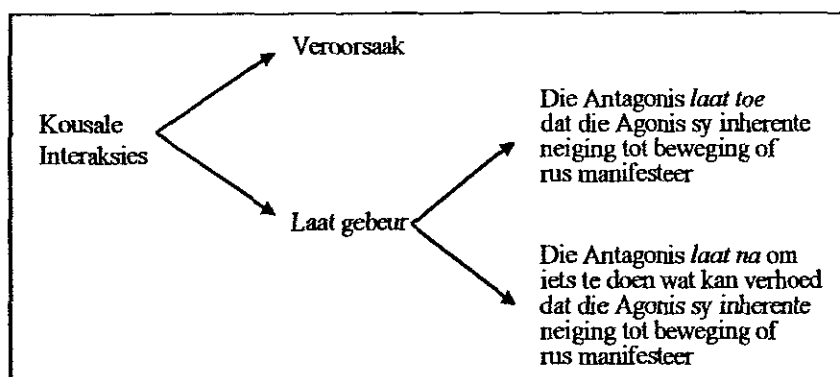
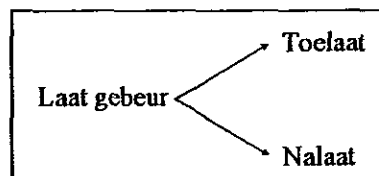
¹⁵ 'n Grammatikale patroon is 'n gevestigde neurologiese assosiasie tussen 'n grammatikale merker en die lede van 'n leksikale kategorie wat binne 'n spesifieke taalkonteks gebruik word. Omdat die assosiasies tussen 'n grammatikale morfem en 'n leksikale kategorie deur aanhoudende gebruik neurologies gevestig raak, kan 'n mens byvoorbeeld taalgebruiksreëls vir sulke assosiasies formuleer. 'n Voorbeeld hiervan is die meervoudsmorfem +e.: Die meervoudsmorfem +e (grammatikale merker) word gebruik saam met soortnaamwoorde (leksikale kategorie) wat eindig op p, t, of k (taalkon-

voortdurende kragdinamiese interaksies as staties ervaar. Anders gestel, 'n mens sal normaalweg nie ervaar dat 'n motorwiel se moere in 'n kragdinamiese interaksie met die wiel en as verkeer tensy die wiel se moere in beweging los kom nie.

5. Minder tipiese patrone van kragdinamiese interaksie behels 'n dinamiese verskuiwing van magsbalans vanaf die Antagonis na die Agonis, of andersom. Sodanige dinamiese magsbalansverskuiwings loop altyd daarop uit dat die interaksie oorgaan vanaf aksie tot rus, of vanaf rus tot aksie sodra die versterkte krag se intrinsieke neiging tot aksie of rus gemanifesteer word.
6. Talmy noem interaksies waarin die magsbalans behou word "voortdurende veroorsaking" ("extended causation") en interaksies waarin die magsbalans verander word "aanloopveroor-saking" ("onset causation"). Sy terme slaan op die tydsfase waarin die interaksie voltrek word. Ek volstaan met die terme "magsbalansbehoudende interaksies" en "magsbalansverskuiwende interaksies" omdat hulle die dinamiek van kragdinamiese interaksies myns insiens beter tipeer.

Veroorsakende en latende interaksies

Talmy onderskei twee tipes kousale interaksies, naamlik *veroorsaking* ("causing") en *lating* ("letting"). Veroorsaking is volgens hom 'n prototipiese interaksie, en lating minder tipies. By veroorsaking doen die Antagonis iets wat 'n oorsaaklike uitwerking op die Agonis het. By lating bly die Antagonis onaktief en laat sodoende die Agonis toe om sy inherente neiging tot beweging of rus te manifesteer.

Soos wat uit die meegaande twee skemas gesien kan word, is daar nog 'n verdere patroon van lating wat Talmy nie bespreek nie - die patroon van nalating. In dié patroon laat die Antagonis na om

teks) soos in *kop x koppe*, *kat x katte* en *nek x nekke*. Indien soortnaamwoorde op *f* eindig, word die *f* as *w* geskryf en uitgespreek saam met die meervoudsmerk +e soos in *skroef x skroewe*, *stoof x stowe* en *druif x druie*, ens.

iets te doen wat sou verhoed dat die Agonis sy inherente neiging tot beweging of rus manifesteer. Talmy bespreek dié patroon waarskynlik nie omdat die Antagoniste wat in nalatende gebeure optree altyd menslik is, en bedoeldheid en toerekeningsvatbaarheid dus geïmpliseer word:

Menslike agent: *Omdat die man nagelaat het om al die ryp piesangs te pluk, het die ape al die trosse gestroop*

Nie-menslike agent: **Omdat die olifant nagelaat het om al die ryp piesangs te pluk, het die ape die trosse gestroop*

Toelating kan ook as instaatstelling getipeer word omdat die Antagonis die Agonis in staat stel om sy inherente neigings te manifesteer. Hieronder verskaf ek voorbeelde van veroorsakende en toelatende interaksies.

Veroorsakende interaksies

'n Sterker Antagonis veroorsaak dat 'n swakker Agonis langdurig beweeg

[^{Sn 1} [^{Agonis} Die bal] hou aan rol] [^{Sn 2} omdat [^{Antagonis} die wind] daarteen waai]
 [^{Sn 1} [^{Agonis} Die wind] [^{Sn 2} wat teen [^{Agonis} die bal] waai, veroorsaak dat [^{Agonis} dit] aanhou rol]
 * [^{Sn 1} [^{Agonis} Die wind] [^{Sn 2} wat teen [^{Agonis} die bal] waai laat toe dat [^{Agonis} dit] aanhou rol]

Latende interaksies

Die opheffing van 'n sterker Antagonis se mag laat toe dat 'n swakker Agonis langdurig beweeg

[^{Sn 1} [^{Antagonis} Die prop] [^{Sn 2} wat los kom] laat [^{Agonis} die water] uit die tenk vloe]]
 [^{Sn 1} [^{Antagonis} Die prop] [^{Sn 2} wat los kom] laat toe dat [^{Agonis} die water] uit die tenk vloe]]
 * [^{Sn 1} [^{Antagonis} Die prop] [^{Sn 2} wat los kom] veroorsaak dat [^{Agonis} die water] uit die tenk vloe]]

Staatbehouende en staatveranderende veroorsaking

Kragdinamiese interaksies waartydens daar geen toestandsverandering plaasvind nie, noem Talmy 1988: 53 *bestendige staat* ("steady state") veroorsaking. Op p. 57 tipeer hy magsbalansverskuiwende interaksies as gevalle van *begin-veroorsaking* ("onset causation"). Omdat magsbalansverskuiwing egter neerkom op 'n verandering van een staat na 'n ander een – vanaf 'n staat van rus na

'n staat van beweging, of vanaf 'n staat van beweging na 'n staat van rus – is dit na my mening beter om te praat van *magsbalansbehouende veroorsaking* en *magsbalansverskuiwende veroorsaking* eerder as van “bestendige staat veroorsaking” en “begin-veroorsaking.”

Talmy begin sy uiteensetting van kragdinamiese verhoudings met vier patrone van staatbehouende interaksie:

1. 'n Sterker Antagonis hou 'n swakker Agonis langdurig aan die beweeg
2. 'n Sterker Agonis weerstaan 'n swakker Antagonis se remmende krag en bly aan die beweeg
3. 'n Sterker Agonis weerstaan 'n swakker Antagonis se bewegingskrag en bly in rus
4. 'n Sterker Antagonis verhoed dat 'n swakker Agonis beweeg

By magsbalansbehouende interaksies behou die Antagonis òf die Agonis die oppermag oor die teenmag sodat die interaksie onveranderd voortduur. Sulke interaksies kom op die oog af staties voor. Twee van die vier voortdurende interaksies word gekenmerk deur voortdurende aksie/beweging,¹⁶ en twee deur voortdurende rus.

'n Sterker Antagonis hou 'n swakker Agonis langdurig aan die beweeg

[^{Sa 1} [^{Agonis} Die bal] hou aan rol] [^{Sa 2} omdat [^{Antagonis} die wind] daarteen waai]

'n Sterker Agonis weerstaan 'n swakker Antagonis se remmende krag en bly aan die beweeg

[^{Sa} [^{Agonis} Die bal] hou aan rol ten spyte van [^{Antagonis} die lang gras]]

'n Sterker Agonis weerstaan 'n swakker Antagonis se bewegingskrag en bly in rus

[^{Sa} [^{Agonis} Die hut] bly staan in [^{Antagonis} die wind]]

'n Sterker Antagonis verhoed dat 'n swakker Agonis beweeg

[^{Sa} [^{Agonis} Die boomstomp] bly teen die helling lê as gevolg van [^{Antagonis} die rotsrif]]

¹⁶ Beweging is 'n grondkenmerk van enige aksie soos wat 'n mens kan sien by die werkwoorde *draf* (die hele mens beweeg), *skryf* (die aktiewe hand en arm beweeg), *kap* (die aktiewe arm, hand en die kapinstrument beweeg), *skop* (die aktiewe voet en been beweeg).

Basiese patrone van magsbalansverskuwing

Magsbalansverskuiwende interaksies word as dinamies waargeneem in teenstelling met magsbalansbehoudende interaksies wat as staties waargeneem word. Veroorsakende magsbalansverskuiwende interaksies kan volgens Talmy beginnend, voortdurend of beëindigend wees. Hoewel Talmy dit nie so stel nie, kom sy voorbeelde ooreen met die inchoatiewe, duratiewe en perfektiewe aspekpatrone. Daarbenewens kan 'n mens ook nog kortdurende (momentele) en herhalende (iteratiewe) magsbalansverskuiwende kragdinamiese interaksies onderskei:

Kortdurend/ Momenteel: *die bal wat die lamp tref veroorsaak dat dit omval*

Beginnend/ Inchoatief: *die prop wat los raak, laat die water uit die tenk begin dreineer*

Voortdurend /Duratief: *die prop wat los bly, laat die water uit die tenk bly dreineer*

Herhalend/ Iteratief:¹⁷ *die kraan wat drup, laat die vuur doodgaan*

Beëindigend/ Perfektief: *die stortvloed, blus die vuur.*

Veroorsakende magsbalansverskuiwing

Kortdurende veroorsaking

Talmy beskou die sinskonstruksie *die bal wat dit tref, veroorsaak dat die lamp omval* as deel van die beginnende patroon van oorsaaklike interaksie. Dit vorm na my mening egter deel van 'n patroon van kortdurende (momentele) interaksie waar die gebeurtenis vinnig voltrek word soos wat 'n mens kan sien uit die volgende sinne:

Die lamp val vinnig/ skielik/ eensklaps/ binne 'n oogwink om toe die bal dit tref

*Die lamp begin omval toe die bal dit tref

'n Antagonis oorkom skielik 'n Agonis se natuurlike neiging tot rus en veroorsaak dat die agonis kortdurend beweeg

[^{Sn 1} [^{Antagonis} Die bal] [^{Sn 2} wat [^{Agonis} die lamp] tref] veroorsaak [^{Sn 2} dat [^{Agonis} dit] omval]]

Begin-veroorsaking

Oorgaan van rus na beweging

'n Antagonis oorkom 'n Agonis se natuurlike neiging tot rus en veroorsaak dat die Agonis begin beweeg

[^{Sn 1} [^{Antagonis} Die vlag wind] veroorsaak [^{Sn 2} dat [^{Agonis} die gordyne] begin wapper]]

Volgens Klopper 2000 (ms.) verskaf Talmy 'n problematiese voorbeeld vir begin-veroorsaking, naamlik *Die water wat op dit drup, het veroorsaak dat die vuur doodgaan*. Die eerste probleem is dat die werkwoord *drup* 'n herhalende gebeurtenis is en nie 'n beginnende een nie. Die tweede probleem is dat *doodgaan* 'n beëindigende proses is. Talmy se voorbeeld kan slegs op begin-veroorsaking dui indien dit vertolk word as "die begin van die einde van die vuur" soos in *Die water wat op dit drup, het veroorsaak dat die vuur begin doodgaan*. Die vuur brand nog, maar die waarnemer verwag dat dit binnekort geblus sal word deur die waterdruppels. 'n Mens het hier dus eerder te doen met 'n sterker Antagonis wat die einde van 'n swakker Agonis veroorsaak.

Oorgaan van beweging na rus

'n Sterker Antagonis oorkom 'n swakker Agonis wat weerstand bied en veroorsaak dat die Agonis begin rus

[^{Sn 1} [^{Antagonis} sterk wind] dwing [^{Agonis} die vragmotor] tot stilstand]]

Volgens Klopper 2000 (ms.) verskaf Talmy ook 'n problematiese voorbeeld vir dié patroon, naamlik *Die vyand het ons oorrompel terwyl ons die grens verdedig het*. Sy voorbeeldsin tipeer naamlik 'n gebeurtenis waarin mense doelbewus optree.

Toelatende magsbalansverskuiwing

Begin-toelating: 'n Antagonis laat 'n Agonis toe om sy intrinsieke neiging tot beweging of rus te begin manifesteer

'n Swakker Antagonis laat 'n sterker Agonis toe om oor te gaan vanaf rus na beweging

[^{Sn 1} [^{Antagonis} Die prop] [^{Sn 2} wat los raak] laat [^{Agonis} die water] uit die tenk uit (begin) dreineer]]

Die ophef van 'n Antagonis se mag laat 'n bewegende Agonis toe om sy inherente neiging tot rus te manifesteer

[^{Sn 1} [^{Antagonis} Die roerstaaf] [^{Sn 2} wat breek] laat [^{Agonis} die partikels] in die beker tot rus kom]]

¹⁷ Herhalende gebeurtenisse behels dat 'n kortdurende aksie of proses oor 'n tydperk heen reëlmatig herhaal word sodat die gebeurtenis 'n ruk lank duur. Herhalende gebeure is dus besondere vorme van voortdurende gebeure. Voorbeelde hiervan is: Iteratief: *die water drup uit die kraan uit* (...). en Duratief: *die water stroom uit die kraan uit* (___).

Ook Talmy se voorbeeldsin van die roerstaaf wat breek, is volgens Klopper 2000 (ms.) problematies indien hy nie-agentiewe oorsaaklikheid wil demonstreer. 'n Roerstaaf is naamlik 'n instrument wat by implikasie gebruik word deur 'n menslike Agent wat die werklike Antagonis is.

Voortdurende toelating: 'n Antagonis laat 'n Agonis toe om sy intrinsieke neiging tot beweging of rus te bly manifesteer

'n Antagonis bly onaktief en laat toe dat 'n Agonis sy intrinsieke neiging tot beweging/ aksie bly manifesteer

[^{Sn 1} [^{Antagonis} Die prop] [^{Sn 2} wat los bly] laat [^{Agonis} die water] uit die tenk uit (bly) dreineer]]

'n Antagonis bly onaktief en laat toe dat 'n Agonis sy intrinsieke neiging tot rus bly manifesteer

[^{Sn} [^{Antagonis} Die gebreke roerstaaf] laat [^{Agonis} die partikels] in die beker (bly) rus]]

Die verwantskap tussen die Agent en die Antagonis in kragdinamiese interaksies

As gevolg van die antroposentriese inslag van taal wat ek in hoofstuk 2 bespreek het, verskaf Talmy doelbewus voorbeelde waar die Antagonis 'n nie-menslike entiteit is, omdat menslike Antagoniste bykomende betekenisaannames vereis wat met verantwoordelikheid, vrywilligheid of doelbewustheid verband hou. Interaksies waarin nie-menslike Antagoniste voorkom, noem Talmy *outonoom* ("autonomous"), en dié waarin menslike Antagoniste voorkom, noem hy *agentief* ("agentive"):

Outonoom

[^{Sn 1} [^{Nie-menslike Antagon} Die bal] [^{Sn 2} wat [^{Agonis} dit] tref], veroorsaak dat [^{Agonis} die lamp] omval]]

Sodra 'n mens van die uiters skematiese outonome patroon oorslaan na die meer spesifieke agentiewe patroon toe, raak dit nodig om rolle soos *Pasiënt* en *Instrument* te betrek omdat hulle met die Agent-rol geassosieer word:

Agentief

[^{Sn} [^{Agent} Ek] gooi [^{Pasiënt} die lamp] [^{Instrument}] om]]

[^{Sn} [^{Agent} Ek] gooi [^{Pasiënt} die lamp] met [^{Instrument} die bal] om]]

Die agentiewe patroon is duidelik sintakties eenvoudiger as die outonome patroon. Of soos Talmy dit stel: "... the inclusion of an agent in a sentence, though often yielding a syntactically simpler construction, actually involves an additional semantic complex... To represent a whole sequence of this sort, many languages permit expression merely of the agent and the final event, like English in *I broke the vase*. Here the sequence's remaining elements are left implicit with their most generic values. The next element that can be added by itself to the overt expression is the one leading directly to the final event ... the instrument, as in *I broke the vase (by hitting it) with a ball*" (Talmy 1988:60).

Die alternatiewe vooropstelling van die Antagonis en Agonis in sinne

Die rollepaar Antagonis en Agonis moet nie aan die Agent-Pasiënt rollepaar gelykgestel word nie. Waar die Agent gewoonlik die subjek, en die Pasiënt die objek is, wys Talmy daarop dat die Antagonis of die Agonis as subjek vooropgestel kan word:

Die Agonis as subjek

[^{Sn} [^{Subjek, Agon} Die bal] hou aan rol]

[^{Sn} [^{Subjek, Agon} Die bal] hou aan rol as gevolg van [^{Antagonis} die wind]]

Die Antagonis as subjek

[^{Sn} [^{Subjek, Antagonis} Die wind] hou [^{Agonis, Objek} die bal] aan die rol]

[^{Sn} [^{Subjek, Antagonis} Die wind] veroorsaak dat [^{Agonis} die bal] aanhou rol]

'n Mens kan die prototipiese Agent n.a.v. Langacker 1987c: 1-54 tipeer as die een of ander mens wat 'n Pasiënt doelbewus domineer tydens 'n aksie waar die Agent die energie vir die gebeurtenis verskaf, en hy die verloop van die gebeurtenis beheer. Aan dié kriteria gemeet, kan die wind in 'n sin soos *die wind hou die bal aan die rol* hoogstens as 'n atipiese Agent gereken word. 'n Beter oplossing is miskien om nie-menslike entiteite in sulke gevalle net met Talmy se generiese rolle Antagonis en Agonis te benoem:

[^{Sn} [^{Subjek, Antagonis} Die wind] hou [^{Agonis, Objek, Agonis} die bal] aan die rol oor die gras]

* [^{Sn} [^{Subjek, Agent} Die wind] rol [^{Pasiënt, Objek} die bal] oor die gras]

Kragdinamiese interaksies waar die Antagonis swakker is as die Agonis

Met die uitondering van [^{Sn} [^{Agonis} Die bal] hou aan rol ten spyte van [^{Antagonis} die lang gras]] is die Antagonis in Talmy se voorbeeldsinne deurgaans sterker as die Agonis. Op p. 64 bespreek Talmy 'n aantal voorbeelde waar die Antagonis swakker is as die Agonis. Hy noem *hinder*, *help* en *uitlos*. Daarby kan nog gevoeg word *pla*, *saamwerk met/ saamspan met*, *vermy*, *laat begaan* en *uit die pad bly*, *systap*. In die geval van werkwoorde soos *help*, *saamwerk met*, *saamspan met*, *uitlos* en *uit die pad bly* het 'n mens te doen met die doelbewuste optrede van menslike Antagoniste wat nie noodwendig swakker is as die Agonis nie, maar wat om ongespesifiseerde redes besluit om met die Agonis saam te werk, of om nie betrokke te raak nie. Omdat die redes psigologies gemotiveer kan wees, vorm die volgende voorbeelde dus 'n oorgang na die psigologiese domein wat in die volgende afdeling bespreek word.

'n Swakker Antagonis bied weerstand teen 'n sterker Agonis

Hinder

[^{Sn} [^{Antagonis} Die hope grond] hinder [^{Agonis} die boomstompe] wat met die helling afrol]

[^{Sn} [^{Antagonis} Die banke] hinder [^{Agonis} die marsjeerders] wat oor die plein beweeg]

Pla

[^{Sn} [^{Antagonis} Die kinders] pla [^{Agonis} die marsjeerders] wat oor die plein beweeg]

Help

[^{Sn} [^{Antagonis} Die gelykmaak van die grond] het [^{Agonis} die boomstompe] met die steilte help afrol]

[^{Sn} [^{Antagonis} Die verwydering van die banke] het [^{Agonis} die marsjeerders] oor die plein help beweeg]

Saamwerk met/ saamspan met

[^{Sn} [^{Antagonis} Die gelykmaak van die grond] het [^{Agonis} die boomstompe] met die steilte help afrol]

[^{Sn} [^{Antagonis} Die verwydering van die banke] het [^{Agonis} die marsjeerders] oor die plein help beweeg]

Uitlos

[^{Sn} [^{Antagonis} Ek] los [^{Agonis} die rollende boomstompe] uit]

[^{Sn} [^{Antagonis} Die polisie] los [^{Agonis} die marsjeerders] uit wat oor die plein beweeg]

Uit die pad bly

[^{Sn} [^{Antagonis} Die voetgangers] bly uit die pad van [^{Agonis} die aankomende vragmotor] uit]

Systap/ uit die pad beweeg

[^{Sn} [^{Antagonis} Die bulvegter] systap [^{Agonis} die aanstormende bul]]

Vermý

[^{Sn} [^{Antagonis} Die kantoorwerkers] vermý [^{Agonis} die marsjeerders] wat oor die plein beweeg]

Laat begaan

~~[^{Sn} [^{Antagonis} Die polisie] laat begaan [^{Agonis} die marsjeerders] wat oor die plein beweeg]~~

By al die bogenoemde werkwoorde met die algemene betekenis van "blokkeer nie" is die entiteit wat kan blokkeer die Antagonis en die entiteit wat geblokkeer kan word die Agonis.

Kragdinamiese interaksies wat deur middel van omskrywing uitgedruk word

Talmy wys op pp.65-66 daarop dat kragdinamiese interaksies ook deur omskrywing uitgedruk kan word. In sulke gevalle word 'n kombinasie van 'n mede- en 'n hoofwerkwoord, 'n hoofwerkwoord en 'n deeltjie, of 'n kombinasie van 'n hoofwerkwoord en 'n naamwoordaanvulling gebruik om die kragdinamiese interaksie te omskryf. In die onderstaande sinne word, benewens Talmy se voorbeelde, 'n verskeidenheid ander Afrikaanse voorbeelde verskaf:

Bly staan

[^{Sn} [^{Agonis} Die hut] bly staan in/ ten spyte van [^{Antagonis} die wind]]

[^{Sn} [^{Agonis = Agent} Die seun] bly staan in/ ten spyte van [^{Antagonis} die golwe]]

Hou

[^{Sn} [^{Antagonis} Die rif] hou [^{Agonis} die boomstomp] teen die helling]

[^{Sn} [^{Antagonis} Die toue] hou [^{Agonis} die dromme] in posisie agter op die vragmotor]

[^{Sn, bevel} [^{Antagonis = Agent}] Hou vas [^{Agonis} die dromme] agterop die bakkie]

Weerhou (van)

[^{Sn} [^{Antagonis = Agent} Die man] weerhou [^{Agonis} die kind] daarvan om oor die straat te hardloop]

[^{Sn} [^{Antagonis = Agent} Die man] weerhou [^{Antagonis = Agent} homself daarvan om [^{Agonis} die kind] te slaan]

Keer

[^{Sn} [^{Antagonis} Die wal] keer [^{Agonis} die water] uit die blombedding weg]

[^{Sn} [^{Antagonis = Agent} Die man] keer dat [^{Agonis} die kind] oor die straat hardloop]

Verhoed

[^{Sn} [^{Antagonis} Die wal] verhoed dat [^{Agonis} die water] in die blombedding invloei]

[^{Sn} [^{Antagonis} Die man] verhoed dat [^{Agonis} die kind] oor die straat hardloop]

Vrylaat/ bevry

[^{Sn, Bevel} [^{Antagonis = Agent} Die man] laat [^{Agonis} die voël] wat in die net vasgesit het vry]

[^{Sn, Bevel} [^{Antagonis = Agent} Die man] bevry [^{Agonis} die voël] wat in die net vasgesit het]

Laat bly/ lê/ sit/ staan/ gaan/ wegkom/ ontsnap

[^{Sn} [^{Antagonis} Die rif] laat [^{Agonis} die boomstomp] teen die helling] bly]

[^{Sn} [^{Antagonis} Die rif] laat [^{Agonis} die boomstomp] teen die helling] lê]

[^{Sn} [^{Antagonis} Die rif] laat [^{Agonis} die boomstomp] teen die helling] bly lê]

[^{Sn} [^{Antagonis} Die ma] laat [^{Agonis} die kind] regop sit in sy bed]

[^{Sn} [^{Antagonis} Die toue] laat [^{Agonis} die dromme] regop staan agterop die bakkie]

[^{Sn} [^{Antagonis = Agent} Die man] laat [^{Agonis} die dromme] regop staan agterop die bakkie]

[^{Sn} [^{Antagonis = Agent} Die man] laat staan [^{Agonis} die dromme] agterop die bakkie]

[^{Sn, bevel} [^{Antagonis = Agent}] Laat staan [^{Agonis} die dromme] agterop die bakkie]

[^{Sn, bevel} [^{Antagonis = Agent} Die man] laat gaan [^{Agonis} die voël] wat in die net vasgesit het]

[^{Sn, bevel} [^{Antagonis = Agent} Die konstabel] laat [^{Agonis} die gevangene] ontsnap/ wegkom]

Los/ los uit

[^{Sn} [^{Antagonis = Agent} Die man] los [^{Agonis} die dromme] agterop die bakkie]

[^{Sn, bevel} [^{Antagonis = Agent}] Los [^{Agonis} die dromme] agterop die bakkie]

[^{Sn, bevel} [^{Antagonis = Agent}] Los uit [^{Agonis} die dromme]] / [^{Sn, Bevel} [^{Antagonis = Agent}] Los [^{Agonis} Die dromme] uit]

Is nog (iewers)

[^{Sn} [^{Agonis} Die man] is nog in die brandende huis ten spyte van [^{Antagonis} die vlamme]]

Is nog (iemand met 'n bepaalde hoedanigheid)

[^{Sn} [^{Agonis} Die man] is nog [^{Agonis} 'n dokter] ten spyte van [^{Antagonis} sy ander belangstellings]]

Bly

[^{Sn} [^{Agonis} Die boomstomp] bly teen die helling] as gevolg van [^{Antagonis} die rif]]

[^{Sn} [^{Agonis} Hy] bly [^{Agonis} 'n dokter] ten spyte van [^{Antagonis} sy ander belangstellings]]

[^{Sn} [^{Agonis = Agent} Die seun] bly op [^{Agonis = Agent} sy voete] ten spyte van [^{Antagonis} die golwe]]

Beweeg nog

[^{Sn} [^{Agonis} Die motor] beweeg nog ten spyte van [^{Antagonis} die handrem]]

[^{Sn} [^{Agonis} Die slang] beweeg nog ten spyte van [^{Antagonis} die geweskoot]]

Leef nog

[^{Sn} [^{Agonis} Die slang] leef nog ten spyte van [^{Antagonis} die geweskoot]]

Die figuurlike verbreiding van kragdinamiese interaksies om psigodinamiese verwantskappe te tipeer

Die tipes figuurlike taal wat gebruik word om psigodinamiese interaksies uit te druk, is metaforiek, waar kennis uit 'n bekende domein gebruik word om onbekende of abstrakte informasie verstaanbaar te maak soos in:

Abstrak Bekend

Haat is 'n verterende vuur

en metonimie, waar 'n deel van bekende entiteit gebruik word om die hele entiteit te verteenwoordig, of andersom soos in:

'n Deel verteenwoordig die geheel

Die slimkoppe het almal met onderskeiding geslaag

'n Geheel verteenwoordig al sy onderdele

Pretoria onderhandel met Washington oor die samewerkingsooreenkom

Psigodinamiese interaksies waar eksterne magte op die mens inwerk

In die psigodinamiese domein gaan dit dikwels om eksterne faktore wat in Antagonis-hoedanigheid inwerk op die gemoed van die mens wat dit dan as Agonis beleef:

[^{Sn} [^{Antagonis, Stimulus} die musiek] irriteer [^{Agonis, Ervaarder} my]]

Die psigodinamika van druk en gewig

Fisiese druk- en gewigsverhoudinge word gereedelik metafories in die psigiese domein gebruik om menslike gemoedstoestande te tipeer:

Druk

Iemand onder druk plaas, druk uitoefen op iemand, iemand beïndruk, terneergedruk voel, iemand verdruk, die druk op iemand verlig.

Gewig

Iemand met iets belas, lastig wees, 'n las op iemand se skouers plaas, 'n las van iemand se skouers verwyder, iets op die hart dra, swaarmoedig voel, ligmoedig voel, verlig voel, 'n swaar ding doen, 'n gewigtige besluit neem, lighartig optree, heftig reageer.

Die psigodinamika van behoeftes en wilskrag

Die oorsprong van Antagonis-magte lê nie net buite die mens nie, maar kan ook uit innerlike gemoedstoestande ontstaan. Talmy wys op p. 69 daarop dat psigodinamiese interaksies in Engels veral metafories as behoefte ("wanting") en weerhouding ("refraining") uitgedruk word.

In dié domein het taal betrekking op die werklike gedrag van die mens, die doelbewustheid al dan nie van gedrag en op die oorsake vir bepaalde vorme van gedrag. Die psigodinamiese behoeftes (*I want to ..*) en weerhoudings (*I refrain from ...*), wat volgens Talmy die grondslag vorm van kragdinamiese interaksies in Engels, is duidelik intensionele (doelbewuste) gemoedstoestande, aangesien 'n mens die werkwoorde *want (to)* en *refrain (from)* met *intend (to)* kan vervang:

$$I \left\{ \begin{array}{c} \text{want} \\ \text{intend} \end{array} \right\} \text{ to go to Cape Town}$$

$$I \left\{ \begin{array}{c} \text{refrain from} \\ \text{do not intend} \end{array} \right\} \text{ going to Cape Town}$$

Die kragdinamiese grondslag vir die Engelse *want*-konstruksie is dat die individu as Agonis 'n bepaalde innerlike psigologiese behoefte het wat as Antagonis funksioneer, en wat dan 'n bepaalde voorneme ("intention") in sy gemoed as Agonis veroorsaak:

$$I \left\{ \begin{array}{c} \text{want} \\ \text{need} \end{array} \right\} \text{ to go to Cape Town} \rightarrow I \text{ intend to go to Cape Town.}$$

Behoeftes en weerhouding kan as die "default" uitdrukkingsmiddele vir doelbewuste oorsaaklike psigodinamiese interaksies in Engels beskou word. Doelbewustheid kan egter in Engels ook as wilskrag uitgedruk word:

$$I \left\{ \begin{array}{c} \text{will} \\ \text{intend to} \end{array} \right\} \text{ go to Cape Town}$$

In Afrikaans is die "default" uitdrukkingsmiddel vir doelbewuste, oorsaaklike, psigodinamiese interaksie en innerlike wilskrag nie behoefte soos in Engels nie. Dit word naamlik d.m.v. die gebruik van die modale hulpwerkwoord *wil* uitgedruk soos wat uit die volgende voorbeeld blyk:

$$\text{Ek } \underline{\text{wil}} \text{ Kaapstad toe gaan} \rightarrow \text{Ek } \left\{ \begin{array}{c} \text{is van plan} \\ \text{beplan} \end{array} \right\} \text{ om Kaapstad toe te gaan}$$

Die ander lede van die sentrale modale hulpwerkwoordklas (*sal, kan, mag moet, behoort (te), hoef (te) en durf*) word ook met kragdinamiese betekenis gebruik, soos wat later aangedui word.

Die psigodinamika van samewerkende motiverings

Die drie grade van teenstrydige motivering wat ek hierbo bespreek het, behels teenoorgestelde of opponerende Antagonis-magte wat op die mens as Agonis inwerk. 'n Mag buite die ervaaider en 'n teenoorgestelde innerlike mag werk naamlik in op die gemoed van die ervaaider.

Die drie grade van samewerkende motivering wat hieronder bespreek word, behels nie opponerende magte nie, maar uiterlike en innerlike magte wat saamwerk om die uitkoms van die ervaaider se voorneme te bevorder.

Die laagste graad van samewerkende motivering

[^{Sn} [^{Agonis} Ek] [^{Antagonis, Gemoedstoestand} wil] [^{Antagonis, uiterlike stimulus} Kaapstad] toe gaan]]

[^{Sn} [^{Agonis} Ek] [^{Antagonis, Gemoedstoestand} is van plan] om [^{Antagonis, uiterlike stimulus} Kaapstad] toe te gaan]]

Innerlike wilskrag sowel as uiterlike positiewe stimulerings motiveer die ervaaider om iets te doen.

'n Gemiddelde graad van samewerkende motivering

[^{Sn} [^{Agonis} Ek] [^{Antagonis, Gemoedstoestand} bepan] om [^{Antagonis, Uiterlike stimulus} Kaapstad] toe te gaan]]

[^{Sn} [^{Agonis} Ek] [^{Antagonis, Gemoedstoestand} is van voorneme] om [^{Antagonis, Uiterlike stimulus} Kaapstad] toe te gaan]]

Innerlike voorneme sowel as uiterlike positiewe stimulerings motiveer die ervaaider om iets te doen. Voorneme behels 'n voorafgaande wilsbesluit wat gevolg is deur die een of ander vorm van beplanning.

Die hoogste graad van samewerkende motivering

[^{Sn} [^{Agonis} Ek] [^{Antagonis, Innerlike begeerte} is gretig] om [^{Antagonis, Uiterlike stimulus} Kaapstad] toe te gaan]]

'n Sterk innerlike begeerte sowel as positiewe uiterlike motivering werk in op die gemoed om die ervaaider iets te doen.

Die psigodinamika van teenstrydige motiverings

Vorme van innerlike “druk” word uitgebeeld as teenstrydige of samewerkende psigologiese motiverings vir gedrag. Hoewel Talmy dit nie so stel nie, kan drie grade van teenstrydige motivering en drie grade van samewerkende motivering onderskei word:

Die laagste graad van teenstrydige motivering

[^{Sn} [^{Agonis} Ek] [^{Antagonis}, Gemoedstoestand is nie van plan] om [^{Antagonis}, Uiterlike stimulus Kaapstad] toe te gaan nie]

‘n Mag buite die mens oefen in Antagonis-hoedanigheid druk uit op haar/ hom om iets te doen, maar ‘n ongestipuleerde innerlike mag bied in Antagonis-hoedanigheid weerstand. Die mens is dus die Agonis wat onder “druk” van teenstrydige innerlike en uiterlike motiverings verkeer.

‘n Gemiddelde graad van teenstrydige motivering

[^{Sn} [^{Agonis} Ek] [^{Antagonis}, gemoedstoestand wil nie] [^{Antagonis}, uiterlike stimulus Kaapstad] toe gaan nie]
 [^{Sn} [^{Agonis} Ek] [^{Antagonis}, gemoedstoestand is nie gewillig] om [^{Antagonis}, uiterlike stimulus Kaapstad] toe te gaan nie]

‘n Uiterlike mag oefen in Antagonis-hoedanigheid druk uit op 'n ervaaarder om iets te doen, maar innerlike wilskrag bied in Antagonis-hoedanigheid weerstand.

Die hoogste graad van teenstrydige motivering

[^{Sn} [^{Agonis} Ek] [^{Antagonis}, Gemoedstoestand { weier
 verseg }] om [^{Antagonis}, Uiterlike stimulus Kaapstad] toe te gaan]

‘n Uiterlike bevorderende mag oefen in Antagonis-hoedanigheid druk uit op 'n ervaaarder om iets te doen, maar innerlike wilskrag en waardes, of ongestipuleerde sterk herinneringe van ontmoedigende belewenisse bied in Antagonis-hoedanigheid weerstand.

Al drie grade van teenstrydige motivering wat hierbo toegelig word, behels dus dat die mens as Agonis onder “druk” van teenstrydige uiterlike en innerlike Antagonis-magte geplaas word om iets te doen, en dit terselfdertyd nie te doen nie.

Die verdeelde self: teenstrydige vorme van psigodinamiese druk

Die mens se innerlike belewenisse en gemoedstoestande is meestal vir homself 'n duister boek. Om onverstaanbare gemoedstoestande en emosionele belewenisse beter verstaanbaar te maak, gebruik die mens volgens Talmy die metaforiek van kragdinamika.

Deel van die emosionele aspek van die mens se bestaan is die beleving van teenstrydige gemoedstoestande. Op p. 69-73 bespreek Talmy gevalle van innerlik teenstrydige belewenisse wat hy "The Self Divided" noem. Tydens belewenisse van die verdeelde Self beheer 'n meer sentrale deel van die psige volgens Talmy 'n minder sentrale deel wat in 'n teenstrydige gemoedstoestand verkeer as die sentrale deel. Die beherende deel van die psige word in sinne as die Subjek, in 'n Agent-hoedanigheid gerealiseer, en die beheerde deel as die Objek in 'n Pasiënt-hoedanigheid. In die sin: *Ek weerhou myself daarvan om Kaapstad toe te gaan*, is *Ek* die subjek wat in beherende hoedanigheid optree teenoor die *my* gedeelte van die psige wat die objek van die sin vorm:

[Sn, wederkerig [Antagonis, Subjek, Agent Ek] weerhou] [Agonis, Objek, Pasiënt myself] daarvan om Kaapstad toe te gaan]

Werkwoorde wat in die wederkerende konstruksie slaan op die verdeelde self is: (*jouself*) inhou, (*jouself*) weerhou, (*jouself*) aan bande lê, (*jouself*) terughou, (*jouself*) in toom hou, (*jouself*) betuel, (*jouself*) verset (teen), (*jouself*) inspan (teen) (*jouself*) beheer, (*jouself*) te kort doen, (*jouself*) geweld aandoen.

Die figuurlike verbreiding van kragdinamiese interaksies om sosiodinamiese verwantskape te tipeer

Sosiodinamiese interaksies slaan op interpersoonlike verwantskappe, en die gebruik van taal tydens kommunikasie om interpersoonlike verhoudinge te reël. Sulke sosiodinamiese interaksies kan van 'n samewerkende of van teenstrydige aard wees.

Die sosiodinamika van samewerkende en teenstrydige motiverings

In die sin *Jan oorreed Piet om nie van werk te verander nie*, is *Jan* die subjek van die sin wat in Antagonis-Agent hoedanigheid as mag inwerk op *Piet*, die Objek van die sin wat in Agonis-Pasiënt hoedanigheid daarvan weerhou word om iets te doen wat hy aanvanklik wou doen:

[Sn, [Antagonis, Subjek, Agent Jan] oorreed] [Agonis, Objek, Pasiënt Piet] om nie van werk te verander nie]

Die werkwoorde wat met sosiodinamiese betekenis gebruik word, vorm 'n klier wat begin met samewerking en geleidelik oorgaan na teenstand, gevolg deur oorgawe en samewerking. Hulle is: *saamstem (met) iemand, iemand aanmoedig, huiwer, huiwerig wees, twyfel, hink op twee gedagtes, toegee, ingee, meegoe, weier, iemand oorrede, iemand 'n gat in die kop praat, ooreenkom (met) iemand, 'n akkoord aangaan (met) iemand, tot 'n vergelyk kom (met) iemand.*

Die gebruik van modalehulpwerkwoorde om belewenisse oor psigodinamiese en sosiodinamiese interaksies te verwoord

Talmy wys op pp. 77 - 88 daarop dat die modalehulpwerkwoordsisteem van Engels deel vorm van 'n uitgebreide sisteem van taalgebruik waartydens psigodinamiese en sosiodinamiese interaksies as kragdinamiese interaksies gekonsipieer word. Sweetser 1995 bou voort op Talmy 1988 en wys hoe die modale hulpwerkwoordsisteem van Engels epistemies gebruik word n.a.v. dié werkwoorde se basiese betekenis (Sweetser se "root modals"), sowel as deonties tydens taalhandelinge m.b.t. die self-gemotiveerdheid, stelligheid, wenslikheid, verpligtheid of toelaatbaarheid van gedragsvorme.

Die epistemiese (kennismatige) verwysingsfunksie kry mens wanneer iemand bloot oor 'n aangeleentheid dink (intra-persoonlike kommunikasie), of binne gesprekke (inter-persoonlike kommunikasie) wanneer 'n spreker as eerste party 'n stelling maak teenoor 'n tweede party oor sy persoonlike interpretasie van die gedragsmotiverings van 'n derde party. In sulke gesprekke kan die spreker óf die aangesprokene geïmpliseer wees. In die ontledings wat volg word geïmpliseerde gespreksgenote telkens deur leë gleuwe aangedui:

Intra-persoonlik: [Gesprek [Spreker, P¹ Ek] wil die verbrande vent nie nou sien nie!]

Inter-persoonlik: [Gesprek [Spreker, P¹] [Aangesprokene, P² Jan,] [Stelling [Tema, P³ Susan] wil Parys toe trek]

Mense gebruik modalehulpwerkwoorde sosiodinamies binne gesprekke wanneer 'n spreker as eerste party na haar/ sy eie gedragsmotiverings verwys, of wanneer sy/ hy 'n aangesprokene (positief of negatief) probeer motiveer om iets te doen:

Die spreker motiveer haar/ sy eie gedrag

Vooruitsigstelling: [Gesprek [Aangesprokene, P²] [Stelling [Spreker, P¹ Ek] wil Parys toe trek]

Die spreker motiveer die aangesprokene se gedrag

Uitnodiging: [Gesprek [Sprker, P 1] [Aangesprokene, P 2 Jan,] [Uitnodiging As jy wil, kan jy kom kuier]

Argument: $\left(\begin{array}{l} \text{Gesprek [Beurt 1 [Aangesprokene, P 2] [Weiering [Sprker 1, P 1 Ek] wil die pampoen nie eet nie!]} \\ \text{[Beurt 2 [Sprker, P 1] [Dreigement [Aangesprokene, P 2 Jy] wil, kyk hoe wil [Aangesprokene, P 2 jy!]]} \end{array} \right)$

Taalvorme, insluitende modalehulpwerkwoorde, word epistemies binne stellings gebruik om kennis aan gespreksgenote oor te dra soos in *Môre wil ek Johannesburg toe gaan* (die spreker stel haar/ sy voorneme aan gespreksgenote). Taalvorme word as taalhandelinge deonties gebruik as deel van konfrontasionele of koöperatiewe vorme van kommunikasie soos in *Johan, wil jy hê ek moet jou help?* (die spreker maak 'n aanbod tot samewerking in die vorm van 'n vraag), en *Wil jy 'n klap hê?* (die spreker maak 'n dreigement in die vorm van 'n vraag).

Die modalehulpwerkwoorde van Afrikaans kan, soos dié van Engels, epistemies sowel as deonties gebruik word. Hulle metaforiese kragdinamiese aard - hulle illokusionêre "krag" - lê in hulle deontiese funksies omdat mense taalhandelinge gebruik om gespreksgenote positief of negatief te motiveer om iets te doen, of nie te doen nie.

Die herkoms van die Afrikaanse modalehulpwerkwoorde, die woordsoortverandering en betekenisverskuiwings wat sommige van hulle tussen Indogermaans of Oudgermaans en Afrikaans ondergaan het, en hulle kragdinamiese aard word verderaan uiteengesit. Die uiteensetting is hoofsaaklik gebaseer op die Indogermaanse en Oudgermaanse betekenisse van die woorde wat Partridge 1966 verskaf. Waar dié bron nie toepaslik is nie, het ek Verdam 1932 en Van Dale 1976 geraadpleeg. Aangesien die bogenoemde bronne woordeboeke is wat alfabeties georden is, verskaf ek vir hulle nie bladsyverwysings nie.

Die modalehulpwerkwoorde vorm 'n klier wat vanaf die psigodinamiese oorgaan na die sosiodinamiese toe, afhangende van die mate waarin die persoon ter sprake se gedrag as self-gemotiveerd of maatskaplik-gemotiveerd gekonseptualiseer word. Aangesien normale mense se sosiodinamiese (interpersoonlike) interaksies altyd met innerlike emosionele belewenisse gepaard gaan, het taalvorme soos modalehulpwerkwoorde tegelykertyd 'n psigodinamiese én 'n sosiodinamiese impak, en kan daar slegs sprake wees van 'n bepaalde gebruik wat primêr psigodinamies, of sosiodinamies is:

**Primêr psigodinamies, self-gemotiveerd,
berus op persoonlike waardes**

—	<i>Wil (nie)</i>
—	<i>Kan (nie)</i>
—	<i>Sal (nie)</i>
—	<i>Durf (nie)</i>
—	<i>Moet (nie)</i>
—	<i>Mag (nie)</i>
—	<i>Behoort (nie) te</i>
—	<i>Is (nie) veronderstel om te</i>
—	<i>Hoef (nie) te</i>
—	<i>Beter (nie)</i>

**Primêr sosiodinamies, maatskaplik-gemotiveerd,
berus op maatskaplike norme**

Wil (nie)

Die modalehulpwerkwoord *wil* kan teruggevoer word na die Oudgermaanse werkwoord-naamwoord-kompleks met die sterk psigodinamiese betekenis: "iets met eie wilskrag doen, om in beheer te wees, om te bepaal wat 'n mens wil doen, om toe doen wat 'n mens begeer om te doen, om die mag hê te om self te besluit of 'n mens iets wil doen of nie, om 'n mens se magte en besittings na jou dood deur middel van 'n testament aan iemand anders te bemaak." (vgl. Engels se *last will and testament*).

Wil word in hedendaagse Afrikaans nog steeds deonties gebruik met oorwegend psigodinamiese betekenis waar dit gaan om 'n meestal aangename handeling of proses wat die konseptualiseerder vrywillig en self-gemotiveerd in die vooruitsig stel. Wilskrag word dus kragdinamies gesien as die interne "dryfkrag" vir bepaalde motiverings en optredes wat d.m.v. die modalehulpwerkwoord *wil* uitgedruk word:

Aanbod: *Ek wil jou graag help.*

Uitnodiging: *Wil jy môre kom kuier?*

Versoek: *Wil julle nie asseblief ophou raas nie.*

Dreigement: *Jy wil die kos eet! Kyk hoe wil jy!*

Verlekkering: *Ja, jy wil mos!*

Tydens koöperatiewe taalhandelinge dien die wilskrag van die spreker sowel as die aangesprokene as "dryfkrag." Die aanbod *Ek wil jou graag help* impliseer "Ek wil jou help as jy gehelp wil

word en my aanbod aanvaar." Die versoek *Wil jy môre kom kuier?* impliseer "Ek wil hê jy moet kom kuier indien jy wil kom kuier."

Tydens konfrontasionele taalhandelings probeer die spreker om die wilskrag van die aangesprokene d.m.v. haar/ sy eie wilskrag te domineer. Die versoek *Wil julle nie asseblief ophou raas nie* impliseer "Ek wil hê julle moet ophou raas. Maak julle wil ondergeskik aan my wil." Die dreigement *Jy wil die kos eet! Kyk hoe wil jy!* impliseer "Maak jou wil ondergeskik aan my wil, of ek gaan jou fisiese leed aandoen." Die verlekkering: *Ja, jy wil mos!* impliseer "Wat ek wou gehad het, en gesê het dat jy moes doen, is beter as wat jy wou doen. My wil was beter as jou wil. Jy moes jou wil ondergeskik gemaak het aan my wil."

Daar is nog 'n uitsonderlike gebruik van *wil* as hoofwerkwoord as deel van gebeurterame waar 'n Agent d.m.v. 'n ballistiese aksie 'n projektiel na 'n teiken loods. 'n Onderskeidende kenmerk van ballistiese aksies soos *gooi, slaan en skop* is dat die Agent net die verloop van die aksie se aanvangsfases beheer en dat sy/hy tydens die afloophases van die aksie as toeskouer toekyk hoe die aksie voltrek word. Binne dié raamwerk word *wil* nog as hoofwerkwoord gebruik:

Joel Stransky stel die bal. Hy lig sy kop op en meet die afstand na die pale. Hy gooi grassies in die lug in op en lees die rigting van die wind. Hy kom vorentoe en skop die bal. Dit trek mooi. Dit gaan kort wees! Stransky leun vooroor en wil die bal oor die dwarslat, en deur die pale.

Kan (nie)

Die modalehulpwerkwoord *kan* word teruggevoer na die Indogermaanse werkwoord wat verband hou met die psigodinamiese vermoë om iets te doen op grond van kennis wat 'n mens beheers. *Kan* word in hedendaagse Afrikaans nog steeds epistemies sowel as deonties gebruik met oorwegend psigodinamiese betekenis waar dit veral betrekking het op 'n suiwer kennisgebaseerde vermoë, of 'n aangeleerde vermoë wat motoriese vaardighede inkorporeer soos in *Die kinders kan die somme in hulle koppe doen* (suiwer kognitiewe vaardigheid), of *Hendrik kan ski* (kognitiewe plus motoriese vaardigheid).

Die modalehulpwerkwoord *kan* word deonties gebruik tydens aanbiedinge, versoeke, aanmoedigings en tereg wysings:

Aanbod: *Ek kan jou help.*

Versoek: *Kan jy vir my sê hoe laat dit is, asseblief.*

Aanmoediging: *Toe jong, jy kan daai somme sommer so woep-wap klaarmaak as jy wil.*

Tereg wysing: *Hemel jong, jy kan nie so vir jou eie mense staan en lieg nie!*

By 'n aanbod soos *Ek kan jou help* beheers die aanbieder die vaardigheid om iets te doen, en is sy/ hy gewillig om dit te doen. Wanneer 'n mens iemand versoek om iets te doen soos in *Kan jy vir my sê hoe laat dit is, asseblief* gaan dit primêr om die gewilligheid van die aangesprokene om aan die spreker se versoek te voldoen. Tydens 'n aanmoediging soos : *Toe jong, jy kan daai somme sommer so woep-wap klaarmaak as jy wil* gaan dit om die vermoë en die self-gemotiveerdheid van die persoon wat aangemoedig word. Tydens 'n teregwysing soos *Hemel jong, jy kan nie so vir jou eie mense staan en lieg nie!* gaan dit om die wenslikheid van die handeling van die persoon wat vermaan word.

Suiwer epistemies beskou, verwys *kan* soms ook na 'n nie-menslike entiteit wat die kenmerke het wat iets kan veroorsaak soos in *Hitte kan water in stoom verander*. Tussen Indogermaans en Afrikaans het die taalitems waaruit *kan* ontwikkel het, dus betekenisverbreding ondergaan sodat dit nou nie net om kennisgebaseerde vaardighede gaan nie, maar meer in die algemeen om entiteite wat die kenmerke het wat 'n toestandsverandering by ander entiteite kan veroorsaak.

Sal (nie)

Die werkwoord *sal* kan teruggevoer word na die Oudgermaanse werkwoord *scolan* wat gebruik is met die gelykwtige psigo-sosiodinamiese betekenis: "verplig voel om iets te doen, daartoe verbind voel om iets te doen, om iets aan iemand te skuld." Die modalehulpwerkwoord *sal* en die hoofwerkwoord *skuld* gaan dus op dieselfde grondvorm terug.

As 'n mens 'n *sal*-belofte maak, ervaar jy dit metafores as 'n kragdinamiese emosionele transaksie waartydens jy jou woord "gee" in ruil vir 'n verpligting of skuld las "waaronder" jy verkeer totdat jou belofte nagekom is.

Die intieme verwantskap tussen *sal*-beloftes en die skuldgevoel wat hulle meebring, blyk uit die feit dat 'n belofte soos *Ek sal jou môre kom help* maklik gevolg word deur die vermaning *Onthou, beloftes maak skuld!* Wanneer 'n mens ontken dat jy 'n *sal*-belofte gemaak het, kan jy sê *Ek sal dit nie doen nie. Ek skuld jou niks!*

Die kragdinamiese aard van 'n dreigement soos *Ek sal jou slaan as jy dit weer doen* is voor die hand liggend. Die dreigement as geheel word bedoel as 'n "blokkerende mag" terwyl *sal* groter stel-ligheid aan die dreigement verleen en die "krag" daarvan versterk.

Suiwer epistemies beskou, verwys *sal* soms na 'n nie-menslike entiteit wat na die mening van die spreker die kenmerke het dat dit iets kan veroorsaak soos in *Die son sal die die bank se bekleedsel naderhand verbleik*. Tussen Oudgermaans en Afrikaans het die taalitems waaruit *sal* ontwikkel het, dus betekenisverbreding ondergaan sodat dit nou nie net om sosiale verpligting gaan nie, maar meer

in die algemeen om entiteite wat die kenmerke het wat 'n toestandsverandering by ander entiteite kan veroorsaak.

Durf (nie)

Die modalehulpwerkwoord *durf* kan via die Oudhoogduitse werkwoord *turran*, die Griekse werkwoord *tharrein* en die Sanskrit werkwoord *dharṣati* teruggevoer word na die gerekonstrueerde Indogermaanse werkwoord **dhars* wat gebruik is met die psigo-sosiodinamiese betekenis "om dapper te wees, om 'n opponent teen te staan of uit te daag." In hedendaagse Afrikaans word *durf* nog steeds met gelykwtige psigo-sosiodinamiese betekenis gebruik, beide met epistemiese en deontiese betrekkings soos in *Ek durf hom nie antagoniseer nie!* (epistemies), *Hoe durf jy my so beleedig!* (deonties, uitdaging) *Waar durf mens heen vlug? !* (deonties, retoriese vraag) *Wie durf mens om hulp nader?* (deonties, angsvraag) en *Durf dit net weer doen!* (deonties, waarskuwing). Die epistemiese gebruik van *durf* word beperk tot die negatiefkonstruksie, terwyl die deontiese gebruik van *durf* daarenteen beperk word tot positiewe vraagsinne en dreigemente. In alle gevalle gaan dit om die uitdaag van 'n opponent se gesag, of persoonlike dapperheid tydens gevaar. Die ontwikkeling van die medewerkwoord *durf* uit 'n hoofwerkwoord, blyk uit die feit dat dit in Afrikaans nog as werkwoordstam bestaan in die deeltjewerkwoord *aandurf*. Die Afrikaanse hoofwerkwoord *dare*, wat uit Engels ontleen is, en wat veral in kindertaal gehoor word, soos in *Ek dare jou om tussen die karre deur te hardloop!* gaan duidelik terug op Indogermaanse werkwoord **dhars* en hou soos die medewerkwoord *durf* verband met die psigodinamiese vermoë om innerlike vrees te oorkom en iets gevaarliks te doen. Die "teenstand" wat oorkom moet word by *durf*, *aandurf* en *dare*, berus duidelik op 'n metaforiese konsepsie van een mag wat 'n ander een oorkom, of een mag wat ondergeskik bly aan 'n ander mag.

Moet en moenie

Die modalehulpwerkwoord *moet* kan teruggevoer word na die Oudgermaanse werkwoord *muotan* wat beteken het "om iets te meet, om 'n afgemete porsie te ontvang, om 'n gereelde plig toegewys te word." Dié betekenis slaan op die toepassing van algemeen-aanvaarde reëls, norme en standaarde wat met die metingsproses verband hou. Dit impliseer dat *muotan* met oorwegend sosiodinamiese betekenis gebruik is in Oudgermaans. In hedendaagse Afrikaans word *moet* en sy negatiewe vorm *moenie* nog steeds met oorwegend sosiodinamiese betekenis gebruik, beide met epistemiese en deontiese betrekkings:

Epistemies: *Ek moet eers my huiswerk doen voor ek kan gaan speel*

Deonties, waarskuwing: *Jy moet maar versigtig wees vir Giovanni!*

Deonties, uitdaging: *Moet my nie weer vloek nie, hoor!*

Moenie my weer vloek nie, hoor!

Deonties, uitnodiging: *Jy moet gerus kom kuier as jy weer hierlangs kom.*

Mag

Die modalehulpwerkwoord *mag* kan via die Oudhoogduitse werkwoord *magan*, teruggevoer word na die gerekonstrueerde Germaanse werkwoord **mag-* wat verband hou met die persoonlike *mag* of vermoë om iets te doen. Dit kan moontlik ook teruggevoer word na verwante woordvorme soos die Griekse *mekhos* en die Sanskrit *maya*, en dui op 'n tot nog toe ongerekonstrueerde werkwoord wat in Indogermaans gebruik is met die betekenis "om bonatuurlike mag te hê oor iemand anders." (Vergelyk die Engelse woorde *magic* en *magus*). In Indogermaans is die werkwoord moontlik deonties tydens vervloekings en verbiedings gebruik met die toespeling dat die spreker oor heimlike kennis beskik wat hom bonatuurlike mag oor sy opponente verleen. In hedendaagse Afrikaans word *mag* veral deonties gebruik om sosiale verbiedinge of toestemmings uit te druk soos in *Hier mag 'n mens nie vinniger as 60 km per uur ry nie*, of *Jy mag nou maar gaan speel*. *Mag* kan egter nog steeds deonties met bonatuurlike toespelings in seënwense, verwensings en vervloekings gebruik word soos in *Mag die nuwe jaar vir jou net geluk en voorspoed bring*, *Mag die hel jou haal oor jy so suinig is!* en *Mag God jou straf oor jy my so verneuk het!*

Behoort te

Die modalehulpwerkwoord *behoort (nie) te* se relatief onlangse ontwikkeling as medewerkwoord uit 'n hoofwerkwoord blyk uit die feit dat dit, behalwe vir die omskrywingswerkwoord *is veronderstel om te*, die enigste lid van dié kategorie is wat nog as medewerkwoord sowel as hoofwerkwoord gebruik kan word:

Medewerkwoord: *Behoort jy nou hier te wees?*

Hoofwerkwoord: *Hierdie twee borde behoort aan dieselfde stel.*

Die medewerkwoord *behoort (nie) te* dui soos sy Nederlandse kognaat *behoren (niet)* aan dat die gedrag wat ter sprake is, maatskaplike plig, aanbevelingswaardig of 'n wenslike voorskrif is:

Plig: *Goeie landsburgers behoort belasting te betaal.*

Goeie landsburgers behoort nie belasting te te ontduik nie.

Aanbeveling: *Jy behoort die suurdeegbroodjies van Die Bakoond te probeer!*

Jy kan gerus die suurdeegbroodjies van Die Bakoond probeer!

Voorskrif wat op wenslikheid berus: 'n Mens behoort na elke ete jou tande te borsel.

Voorskrif wat op onwenslikheid berus: Jy behoort nie die kinders so te terg nie.

Is veronderstel om te

Die omskrywingswerkwoord *is (nie) veronderstel om te* is nóg 'n suiwer hoofwerkwoord nóg 'n medewerkwoord, maar modalehulpwerkwoord-in-wording - 'n gevestigde sintagma wat besig is om te vergroei en die pragmatiese kragdinamiese funksie van 'n medewerkwoord te vervul, soos wat 'n mens kan sien uit die feit dat *is veronderstel om te* en *moet* in die meeste kontekste uitruilbaar gebruik kan word tydens vermanings en verwyte:

Vermaning: *Jy is veronderstel om / moet nou jou huiswerk doen!*

Verwyte: *Jy was veronderstel om my twee ure terug al te kom oplaai het!*

Jy moes my twee ure terug al kom oplaai het!

Hoef

In Middelnederlands sowel as hedendaagse Nederlands, word *(be)hoeven te* saam met 'n (ander) hoofwerkwoord gebruik om aan te dui dat iemand haar/ sy plig nakom, iets doen wat nuttig vir iemand anders is, of wat 'n behoefte by iemand anders vervul. Beide Verdam 1932 en Van Dale 1976 dui aan dat *behoeven te* met dieselfde betekenis gebruik word as *moeten* en *behoren te*, wat dus op sosiale verpligting slaan. Wanneer dié werkwoorde gebruik word, gaan dit dus nie om 'n behoefte wat die Antagonis ervaar nie, maar om die feit dat hy 'n behoefte by die een of ander Agonis vervul.

In Afrikaans word *hoef te* deonties slegs positief gebruik wanneer die nodigheid bevraagteken word dat iemand 'n pligsaksie uitvoer soos in:

Vraag: *Hoef ek die skottelgoed nog te was?*

In verreweg die meeste gevalle word *hoef* egter deonties in die negatiefkonstruksie gebruik om aan te dui dat iemand in 'n gesagsposisie iemand anders van die een of ander verpligting kwytsteld:

Kwytskelding: *Johan, jy hoef die boeke nie meer te gaan koop nie.*

Beter

Beter is die jongste van die Afrikaanse modalehulpwerkwoorde. Dit is direk ontleen aan die Engelse werkwoord-adjektief-paar *had better* en word in uitsluitlik deonties in waarskuwings en dreigemente gebruik:

Waarskuwing: *Jy beter jou werk doen, of daar kom moeilikheid.*

Dreigement: *Jy beter jou bek hou, of ek klap hom vir jou toe!*

Gevolgtrekking

Die modale hulpwerkwoorde van Afrikaans vorm deel van 'n uitgebreide kragdinamiese sisteem waarvolgens Antagonis-magte en Agonis-magte tydens interaksies op mekaar inwerk. In die geval van modalehulpwerkwoorde soos *wil*, *kan* en *sal*, wat oorwegend psigodinamies gebruik word, is die spreker, of 'n derde party wat as dominant gereken word, die Antagonis-mag wat inwerk op 'n minder dominante party wat as die Agonis-mag gereken word:

$$[\text{Antagonis, P1} \underline{\text{Ek}}] \left\{ \begin{array}{c} \text{wil} \\ \text{kan} \\ \text{sal} \end{array} \right\} [\text{Agonis} \text{ jou}] \text{ met die werk help as jy wil.}$$

$$[\text{Antagonis, P3} \underline{\text{Jan}}] \left\{ \begin{array}{c} \text{wil} \\ \text{kan} \\ \text{sal} \end{array} \right\} [\text{Agonis} \text{ jou}] \text{ met die werk help as jy wil.}$$

In die geval van die modalehulpwerkwoorde *durf*, *moet*, *mag*, *behoort te*, *is veronderstel om te*, *hoef (nie) te* en *beter* gaan dit om maatskaplik-gereguleerde gedrag en is die Antagonis gevolglik 'n meestal ongenoemde derde party wat die verpligting metafores "afdwing" of "ophef." Die derde party hoef nie 'n persoon te wees nie, maar kan byvoorbeeld die wil van die gemeenskap of 'n organisasie verteenwoordig in die vorm van wette, regulasies of reëls:

Ek durf nie weer laat wees nie anders dank [^{Antagonis} my baas] my af.

Ek durf nie weer laat wees nie anders dank [^{Antagonis} my baas] my volgens [^{Antagonis} maatskappybeleid] af].

Oorsaaklikheid, kragdinamika en die komplementkonstruksie

Die kragdinamiese oorsaaklike patrone wat Talmy bespreek, hou verband met Goldberg 1995: 152-179 se veroorsaakte bewegingskonstruksie en Ponelis 1979: 214-215 se komplementkonstruksie. In die volgende twee afdelings illustreer ek aan die hand van enkele voorbeelde in beginsel hoe Talmy se veroorsakende en toelatende kousale interaksies verband hou met Ponelis se komplementkonstruksie.

Veroorsaking

'n Antagonis oorkom 'n Agonis se natuurlike neiging tot rus en veroorsaak dat die Agonis begin beweeg

$[^{Sn} [^{Antagonis} \text{Die seun}] \text{ stamp } [^{Agonis} \text{ die lamp}]] + [^{Sn} [^{Agonis} \text{ Die lamp}] \text{ val om}]$

Komplement: $[^{Sn} [^{Antagonis} \text{ Die seun}] \text{ stamp } [^{Agonis} \text{ die lamp om}]]$

'n Sterker Antagonis hou 'n swakker Agonis langdurig aan die beweeg

$[^{Sn} [^{Antagonis} \text{ Die wind}] \text{ waai } [^{Agonis} \text{ die bal}]] + [^{Sn} [^{Agonis} \text{ Die bal}] \text{ hou aan rol}]]$

Komplement: $[^{Antagonis} \text{ Die wind}] \text{ hou } [^{Agonis} \text{ die bal}] \text{ aan die rol}]$

'n Sterker Antagonis hou 'n swakker Agonis langdurig in rus

$[^{Sn} [^{Antagonis} \text{ Die moere}] \text{ hou } [^{Agonis} \text{ die wiel}]] + [^{Sn} [^{Agonis} \text{ die wiel}] \text{ is aan die as}]]$

Komplement: $[^{Sn} [^{Antagonis} \text{ Die moere}] \text{ hou } [^{Agonis} \text{ die wiel}] \text{ aan die as}]]$

'n Sterker Antagonis veroorsaak die einde van 'n swakker Agonis

$[^{Sn} [^{Antagonis} \text{ Die water}] \text{ drup op } [^{Agonis} \text{ die vuur}]] + [^{Sn} [^{Agonis} \text{ Die vuur}] \text{ gaan dood}]]$

Komplement: $[^{Sn} [^{Antagonis} \text{ Die water}] \text{ drup } [^{Agonis} \text{ die vuur}] \text{ dood}]]$

'n Sterker Antagonis veroorsaak dat 'n swakker Agonis voortdurend rus

[^{Sn} [^{Antagonis} Die rif] blokkeer [^{Agonis} die houtstomp]] + [^{Sn} [^{Agonis} Die houtstomp] lê teen die helling]]

Komplement: [^{Sn} [^{Antagonis} Die rif] hou [^{Agonis} die houtstomp] teen die helling]]

Toelating

Toelating behels die afwesigheid van interaksie tussen entiteite wat 'n verdere gebeurtenis of toestand tot gevolg het.

'n Swakker Antagonis laat 'n sterker Agonis toe om oor te gaan vanaf rus na beweging

[^{Sn} [^{Antagonis} Die prop] raak los in die tenk]] + [^{Sn} [^{Agonis} Die water] begin uit die tenk uitvloei]]

Komplement: [^{Sn} [^{Antagonis} Die losgeraakte prop] laat [^{Agonis} die water] uit die tenk begin uitvloei]]

'n Antagonis bly onaktief en laat toe dat 'n Agonis sy intrinsieke neiging tot beweging/ aksie bly manifesteer

[^{Sn} [^{Antagonis} Die prop] bly/ is los in die tenk]] + [^{Sn} [^{Agonis} Die water] bly uit die tenk uitvloei]]

Komplement: [^{Sn} [^{Antagonis} Die los prop] laat [^{Agonis} die water] uit die tenk bly uitvloei]]

'n Sterker Antagonis raak onaktief en laat toe dat 'n swakker Agonis sy intrinsieke neiging tot rus bly manifesteer

[^{Sn} [^{Antagonis} Die waaier] breek] + [^{Sn} [^{Agonis} Die rook] begin in die kamer hang]

Komplement: [^{Sn} [^{Antagonis} Die gebreekte waaier] laat [^{Agonis} die rook] in die kamer begin hang]]

'n Sterker Antagonis bly onaktief en laat toe dat 'n swakker Agonis sy intrinsieke neiging tot rus bly manifesteer

[^{Sn} [^{Antagonis} Die waaier] bly gebreek] + [^{Sn} [^{Agonis} Die rook] bly in die kamer hang]

Komplement: [^{Sn} [^{Antagonis} Die gebreekte waaier] laat [^{Agonis} die rook] in die kamer bly hang]]

5. Lakoff & Johnson 1999: Die metaforiese grondslag van oorsaaklike denke

Inleiding

Tot met die verskyning van Lakoff & Johnson se invloedryke bydrae *Metaphors We Live By* in 1980 is algemeen aanvaar dat metaforiek 'n literêre meganisme is wat hoofsaaklik tot die poësie beperk is. Sedertdien is veral in die Kognitiewe Neurofisiologie (Edelman 1989:267, 1992: 246-252) en die Kognitiewe Retoriek aangevoer dat metafore die grondslag vorm van die mens se denksisteem, asook vir grammatika as die vernaamste uitdrukkingsmiddel van die mens se denke (Brugman 1996: 29-56, Dewell 1994: 351-380, Goldberg 1995: 33, 81, 88-89, Johnson 1987, Lakoff 1987, Mandelblat 1997: 2-43, Sweetser 1990, Talmy 1988, 1996, Turner & Fauconnier 1996: 113-129).

In 1999 volg Lakoff & Johnson hulle aanvanklike werk op met *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. Dié boek bou voort op hulle 1980 bydrae sowel as op Johnson 1987 se *The body in the mind* en verskaf 'n omvattende filosofies-empiriese dokumentering van hoe die mens se denkbeelde oor die werklikheid berus op wat kognitiviste die mens se beliggaamde bewussyn ("embodied consciousness") noem. Lakoff & Johnson rapporteer 'n verskeidenheid bevindinge wat aandui dat die mens kennis metafories orden volgens stelsels konseptuele metafore wat direk berus op die mens se liggaamsbou. Ons bou is links-regs simmetries. Ons verkeer in 'n vertikale oriëntasie wanneer ons aktief is. Ons vier primêre sintuie (sig, gehoor, reuk en smaak) is voorwaarts gerig. Ons ledemate skarnier op so 'n manier dat ons makliker vooruit loop en reik as agteruit. Al dié liggaamskenmerke veroorsaak dat ons die fisiese ruimte om ons d.m.v. die koördinate voor-agter, links-regs, hoog-laag, bo-onder en naby-ver bedink. Dié koördinate vorm die grondslag vir 'n ruimtelike stelsel van konseptuele metafore wat byvoorbeeld "laag" assosieer met "goedkoop" en "sleg," en "hoog" met "duur" en "goed," asook "voor" met "verwagte gebeure" en "agter" met "afgehandelde gebeure."

Lakoff & Johnson wy hoofstuk 11 van *Philosophy in the Flesh* toe aan 'n uiteensetting van die metaforiese grondslag van hoe die mens gebeure en oorsake konsipieer. Eerstens onderskei Lakoff hulle tussen prototipiese en minder tipiese vorme van oorsaaklikheid wat volgens 'n stralingspatroon in kategorieë ("radial categories") georden word:

Prototipiese oorsaaklikheid: die direkte aanwending van kragte wat beweging of verandering veroorsaak.

Minder tipiese oorsaaklikheid: variasies in die graad van direkte kragtoediening, of die mate waarin kragtoediening positiewe of negatiewe gevolge het, en die gebruik van metafore om oorsaaklikheid figuurlik uit te beeld.

Volgens Lakoff-hulle is prototipiese oorsaaklike gebeure reëlmatig, wat beteken dat hulle geld vir alle gevalle waar 'n menslike Agent die een of ander objek vrywillig en direk manipuleer d.m.v. kragtoediening en so beweging of verandering veroorsaak. Minder tipiese vorme van oorsaaklikheid kry mens wanneer krag, wat op een objek uitgeoefen word, direk deur die Agent oorgedra word op 'n ander objek (sogenaamde biljartbal-oorsaaklikheid), wanneer iets indirek en onbedoeld veroorsaak word, wanneer iets via 'n tussenganger veroorsaak word, wanneer 'n derde party in staat gestel word om iets te doen, wanneer 'n bepaalde gebeurtenis metafories as 'n ander gebeurtenis uitgebeeld word, ensovoorts.

Lakoff-hulle identifiseer dosyne skemas van uiters generiese konseptuele metafore wat die raamwerk ("skeleton") vorm vir tientalle middelvlak metafore wat op hulle beurt weer as grondslag dien vir honderde der honderde uiters spesifieke metafore wat ons alledaags gebruik. Die Lokus-gebeurestruktuurmetafoor - *gebeure is lokusse* - is een van die generiese konseptuele metafore wat as so 'n raamwerk dien vir meer spesieke metafore wat met oorsaaklikheid verband hou. Metafore soos *toestande is lokusse*, *veranderings is bewegings in verhouding tot gebonde ruimtes*, ensovoorts is die middelvlak metafore waarop spesifieke metafore soos *in die moeilikheid wees* en *in 'n depressie verval* berus.

Gebeure is Lokusse

1. **Toestande is lokusse:** in die moeilikheid wees, in jou sewende hemel wees, op jou stukke wees, in jou pasoppens wees, op die uitkyk wees vir iemand, glo in iets, jou berus in jou lot.
2. **Veranderings is bewegings in verhouding tot gebonde ruimtes:** uit die moeilikheid uit kom, in resessie ingaan, na graad ses toe bevorder word, in 'n depressie verval, jou uit jou geloof uit skrik, 'n gesprek aan die gang kry, op dun ys beweeg, in die war wees.
3. **Oorsake is magte:** Die handelsyfers stoot die aandelemark tot rekordhoogtes, bedruk/ teneergedruk voel oor die nuus, beïndruk wees met iemand, iemand in die bek ruk met die ware syfers, iemand wakkerskud met die feite.

4. **Oorsake is geforseerde bewegings:** Iemand tot ander insigte dwing, die skare op hol jaag met gerugte, 'n reaksie uitlok.
5. **Aksies is selfaangedrewe bewegings:** Die planne vorder mooi, Die idees kom sommer vanself in sy kop in, Jou voorstel is 'n terugwaartse stap.
6. **Doelwitte is bestemmings:** tot 'n gevolgtrekking kom, planne in die vooruitsig stel, die ek-samen is om die draai.
7. **Wyses is roetes:** 'n ander uitweg soek, ander weë verken, die regte benadering volg.
8. **Verskille is hindernisse vir bewegings:** 'n kruispad bereik, 'n dooie punt bereik, besware opper, in iemand se pad staan, iemand terughou, iemand weerhou.
9. **Vryheid is die afwesigheid van hindernisse wat beweging blokkeer:** ander opsies verken, vry voel om ander moontlikhede te verken, 'n eksamen deurkom, deure oopmaak vir iemand, hindernisse oorkom.
10. **Uiterlike gebeure is groot bewegende objekte:** goed/ of sleg gaan met iemand, alles kom reg, dinge gaan verkeerd, dinge gebeur vinnig, alles verloop voorspoedig.
11. **Langtermyn bedoelde aktiwiteite is reise:** 'n mylpaal bereik in die lewe, deur hoërskool seil, jou doelstellings bereik, wees waar jy tien jaar gelede beplan het om te wees, volwassenheid bereik.

Talmy 1988: 49-100 se uiteensetting van die kragdinamiese grondslag van oorsaaklikheid wat ek in hoofstuk 4 bespreek het, vorm 'n onderdeel van die *Oorsake is magte* middelvlak metafoorstelsel. Dit gee 'n goeie aanduiding van hoe omvangryk die netwerke konseptuele metafore is wat Lakoff-hulle aan die opteken en ontleed is.

Ek volstaan met die uiteensetting van 'n tweede uiters generiese metaforiese raamwerk waarop ons alledaagse uitdrukkings gebaseer is, naamlik die Objek-gebeurestruktuurmetafoor:

Gebeure is Objekte

1. **Kenmerke is besittings:** die swelsel het 'n rooi kleur, haar sin vir humor behou, haar goeie hoedanighede ten toon stel.
2. **Veranderings is eiendom wat verskuif word:** van jou parmantige houding ontslae raak, wysheid bekom, planne met ander planne vervang, 'n nuwe betrekking aanvaar, hom 'n geleentheid op 'n skinkbord aanbied, nuwe idees aanvaar, 'n storie koop.
3. **Oorsake is die oordrag van besittings:** iemand 'n klap gee, iemand die skuld gee vir iets, verantwoordelikheid vir iets aanvaar.
4. **Doelwitte is begeerlike objekte:** jou oog op 'n pos hê, 'n aanbod in gedagte hou, 'n geleentheid deur jou vingers laat glip, na roem streef, magshonger wees, poste opraap, na daaraan kom om 'n rekord te breek, jou oogtande wil gee vir 'n geleentheid om iets te doen.

Een van die uiters belangrike gevolgtrekkings wat Lakoff-hulle maak, is dat die grondslag vir die mens se oorsaaklike denke nie berus op predikaatlogiese argumentasie soos wat algemeen aanvaar word nie, maar op die logika van beliggaamde bewussyn wat berus op die mens se liggaamsbou en hoe ons as gevolg daarvan met ons omgewings en met mekaar interakteer.

'n Voorbeeld van beliggaamde bewussyn is byvoorbeeld dat die mens sinuïglike waarnemings sistematies as metaforiese raamwerk dien vir allerlei belewenisse soos wat ek hieronder aandui:

1. **Leer ken is sien:** ek sien wat jy bedoel, sien is glo, iets insien, niks verkeerd sien met 'n aktiwiteit nie, sien iets kan goed werk.
2. **Ongetoetste kennis is hoor:** hoor iets het met iemand anders gebeur, te hore kom van 'n gebeurtenis, jou ore uitleen vir iemand anders.
3. **Onaangename belewenisse is onaangename reuke en smake:** lont ruik, 'n wrang smaak in die mond laat, 'n bitter pil sluk, moeilik sluk aan 'n storie.
4. **Subjektiewe belewenisse is gevoel-sensasies:** voel jy word verkul, beledig voel, bedreig voel, gevaar aanvoel, oorgevoelig wees oor iets.

Samevatting

Lakoff & Johnson 1999 demonstreer uitgebreide sisteme en subsisteme metafore wat die grondslag vorm vir die mens se oorsaaklike denke. Talmy 1988: 49-100 se uiteensetting van hoe kragdinamika metafores die grondslag vorm vir die mens se konsepsies oor oorsaaklikheid, behels 'n klein onderafdeling van die omvangryke metaforiese sisteem wat Lakoff-hulle dokumenteer.

Die gevolge van Lakoff-hulle se navorsing is verreikend en het reeds 'n impak op uiteenlopende terreine soos die wysbegeerte en kunsmatige intelligensie. Klopper 1999a:248-272 wys daarop dat Lakoff-hulle se navorsing oor die wydverspreidheid van konseptuele metafore in die mens se denkprosesse tans in die vorm van gespesialiseerde beeldskemas, wat as X-skemas bekend staan, in die kunsmatige intelligensieroetines van ontluikende kibernetiese sisteme ingebou word.

C. OORGANKLIKHEID

In hoofstuk 2 waar ek 'n tipering van die Kognitiewe Retoriek gemaak het, het ek aangedui dat 'n wye verskeidenheid gebeure deur die mens tot vyf basiese patrone van oorganklikheid gereduseer word. In hierdie afdeling kyk ek in opeenvolgende hoofstukke na semantiese en grammatikale aspekte van oorganklikheid.

6. Semantiese aspekte van oorganklikheid

Wat die term “oorganklik” beteken

Prototipiese oorganklike sinne word gebruik om te verwys na die interaksie tussen ten minste twee partye tydens 'n oorsaaklike gebeurtenis waar die een party die ander party op die een of ander manier domineer en die verloop van die gebeurtenis beheer. Die dominerende party is aktief en beheer die verloop van gebeure terwyl die gedomineerde party passief, of minder aktief is tydens die gebeure. Oorganklike sinne is “oorganklik” omdat 'n oorsaaklike invloed vanaf die dominerende party oorgaan op die gedomineerde party. In die meeste gevalle is die oorsaaklike invloed in die vorm van fisiese energie wat deur die dominerende party verskaf word, en wat deur die gedomineerde party geabsorbeer word.

Semantiese rolle

In hierdie afdeling sit ek uiteen hoe semantiese rolle in oorganklike gebeure tereg kom. Die ideaal vir enige rolomskrywing sou wees dat dit eenvoudig, omvattend en uitsonderingloos moet wees. Omdat die kognitiewe grammatika egter op menslike persepsie berus, en omdat verskillende mense uiteenlopende persepsies van bepaalde entiteite en gebeure het, is die voorgenoemde ideaal nie maklik haalbaar nie.

Die uiteenlopende persepsies wat mense van bepaalde entiteite het, kan daaraan toegeskryf word dat daar 'n konstellasie van rolle met 'n entiteit geassosieer word op min of meer dieselfde manier as wat 'n individu 'n onderwyser, huweliksmaat, ouer, koorsanger en sokkerspeler kan wees. Vir so 'n konstellasie van rolle is daar onder bepaalde omstandighede telkens 'n ander rol vir die waarnemer dominant, terwyl die res van die rolle latent is. Dié siening geld veral ten opsigte van sekondêre rolle wat verderaan uiteengesit word. In die uiteensetting wat volg, bespreek ek die rolle in alfabetiese volgorde om die naslaanproses te vergemaklik.

Argetipiese kragdinamiese rolle

Oorsaaklikheid vorm 'n grondkenmerk van oorganklike gebeure aangesien dié gebeure altyd 'n verandering van toestand of gemoedstoestand tot gevolg het. As 'n mens sê *Jan breek die glas*, is daar toestand 1 waar die glas heel is en toestand 2 waar dit stukkend is. As mens sê *Willem eet die koek* is daar toestand 1 waar die koek nog alles daar is en 'n reeks tussentoestande waar die koek al hoe minder raak. As mens sê *Willem bewonder Superman* moes daar 'n tydstop gewees het waarop hy nog nie van Superman geweet het nie, en sal daar waarskynlik 'n tydstop kom waarop hy

Superman as heldefiguur ontgroeï. Dié tydstippe impliseer ook toestandsverandering. Indien alle oorganklike gebeure, soos wat Talmy 1988: 49-100 beweer, intrinsiek oorsaaklik is en op letterlike of figuurlike kragdinamiese konsepsies berus, maak sy stelling sin dat die rolle *Agonis* en *Antagonis* as die mees generiese, argetipiese rolle onderskei moet word, en dat hulle nog meer basies is as rolle soos *Agent*, *Pasiënt*, ensovoorts.

Agonis

'n Fokale mag wat kragdinamies weerstand bied teen inwerkende mag, die *Antagonis*.

Antagonis

'n Dominerende mag wat kragdinamies inwerk op 'n weerstandbiedende mag, die *Agonis*.

Talmy se rollepaar *Agonis* en *Antagonis* het nie sondermeer betrekking op *Agent-Pasiënt* interaksies nie omdat daar in dikwels nie sprake is van enige vorm van teenstand nie. By baie van dié gebeure is daar egter by implikasie sprake van kragaanwending weens intrinsieke weerstand, en dus van 'n verwantskap tussen *Agonis-Antagonis* en *Agent-Pasiënt*. Die kragdinamika van *Agonis* en *Antagonis* geld ook vir *Mede-Agente* en *Teenagente*, en vir gevalle waar *Ervaarder* en *Stimulus* gebruik word in uitings met 'n figuurlike betekenis:

[Sn [Antagonis, Agent *die seun*] probeer [[Agonis, Pasiënt *die blik*] opfrommel]]

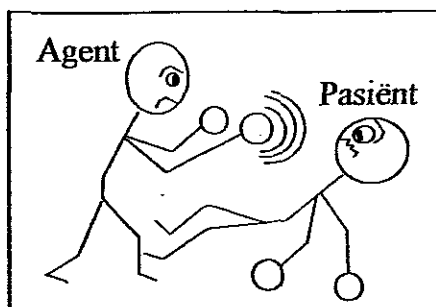
[Sn [Agonis, Pasiënt *die blik*] bied weerstand teen [Antagonis, Agent *die seun*] se pogings om dit op te frommel]

[Sn [Antagonis, Mede-Agent *Jan en Gerrit*] dra [Agonis, Pasiënt *die kis*] kamer toe]]

[Sn [Antagonis, Teenagent *Jan en Gerrit*] stoei]

[Sn [Antagonis, Teenagent *Jan*] stoei met/ teen [[Agonis, Teenagent *Gerrit*]]

[Sn [Antagonis, Stimulus *Die kinders se gevloek*] stuit [[Agonis, Teenagent *my*] teen die bors]

Primêre rolle

Agent

Die prototipiese Agent is 'n bewuste, aktiewe energieverkaffende entiteit wat 'n passiewe entiteit, die Pasiënt, willekeurig (doelbewus) en beheersd domineer sodat

hy as Agent verantwoordelik gehou kan word vir die gevolge van sy handeling.

Verskeie graderings van die atipiese Agent kan onderskei word, soos wanneer (1) 'n bewuste entiteit iets onbewus doen soos in [*terwyl hy so staan en beduie, stamp* [^{Agent} Jan] *die blompot (onbewus/ per ongeluk) van die kas af*] of [[^{Agent} die baba] *drink gif*], (2) indien hy doelbewus nalaat om iets te doen [[^{Agent} hy] *het die waarheid verswyg*], (3) indien hy iets doelbewus probeer reg doen, maar hy beheer oor die handeling verloor [[^{Agent} die chirurg] *amputeer toe die soldaat se verkeerde been*], (4) indien die Pasiënt 'n atipiese pasiënt is [[^{Agent} Die man] *soen* [^{Pasiënt} die klip]], (5) indien 'n nie-bewuste entiteit wat as Agent gereken word, oënskynlik 'n handeling op 'n Pasiënt uitvoer hoewel natuurmagte (soos swaartekrag, chemiese prosesse of lugdrukstelsels), asook energiebronne buite die entiteit (soos elektrisiteit, straling of 'n vuur) in werklikheid die energie vir die gebeure verskaf soos in [[^{Agent} die wind] *waai die blare*], [[^{Agent} die wyn] *het haar rok gevlek*], of [[^{Agent} tien reuse sonkragopwekkers] *verskaf energie aan die maanbasis*], of (6) indien twee nie-interakterende, nie-bewuste entiteite gesien word asof hulle met mekaar interakteer soos in [[^{Agent} 'n houtheining] *omhein* [^{Pasiënt} die perdekamp] en [[^{Agent} die loodregte lyn] *sny* [^{Pasiënt} die skuinslyn] *by punt B*]. Langacker 1987:28 en Langacker 1991:291 benoem sulke entiteite met die rolnaam Absoluut.

Bestemming

Die Bestemming is die bedoelde eindpunt (die finale Lokus) van 'n Roete waarlangs die Beweger-Agent die Beweegde-Pasiënt laat beweeg soos in [*Ons stuur die kinders met die trein* [^{Bestemming} Kaapstad toe], of waarlangs 'n Bewegende (hom)self beweeg soos in [*Jan-hulle vetrek môre* [^{Bestemming} Amsterdam toe]].

Doener

Die prototipiese Doener is 'n bewuste entiteit ('n menslike of dierlike wese) waarvan die handeling nie op 'n Pasiënt gerig word nie soos in [[^{Doener} die man] *slaap*] en [[^{Doener} die honde] *blaf*]. 'n Atipiese Doener is 'n nie-bewuste entiteit wat oënskynlik 'n handeling uitvoer hoewel natuurmagte (soos swaartekrag, chemiese prosesse of lugdrukstelsels), asook energiebronne buite die entiteit (soos elektrisiteit, straling of 'n vuur) in werklikheid die energie vir die gebeure verskaf soos in: [^{Sn} [^{Doener} die kraan] *drup*], [^{Sn} [^{Doener} die ketel] *kook*], [^{Sn} [^{Doener} die wind] *waai*], [^{Sn} [^{Doener} die spieël] *blink*] en [^{Sn} [^{Doener} die water] *val*].

Dirven & Verspoor 1998: 81-83 doen aan die hand dat 'n party wat in 'n onoorganklike gebeurtenis optree, nog steeds aktief is, en dat hy dus 'n Agent is wat op sy eie optree, of namens

homself optree. Dirven & Verspoor se voorstel maak die Doener rol oorbodig. Prototipiese Agente is menslik, wat beteken dat nie-menslike entiteite minder tipiese Agente sou wees: [^{Sn} [^{Agent} *die kraan*] *drup*], [^{Sn} [^{Agent} *die ketel*] *kook*], [^{Sn} [^{Agent} *die wind*] *waai*], [^{Sn} [^{Agent} *die spieël*] *blink*] en [^{Agent} *die water*] *val*].

Eienaar

Die Eienaar is 'n bewuste menslike entiteit wat besitreg het oor 'n ander entiteit, wat as Eiendom bekend staan, om dit aan te skaf en te besit soos in [[^{Eienaar} *die kind*] *koop/ het/ besit* [^{Eiendom} 'n *boek*]]. Die Eienaar kan tydelik of permanent van sy Eiendom afstand doen soos in [[^{Eienaar} *die kind*] *leen* [^{Eiendom} *die boek*] *vir sy nefie/ verhuur* [^{Eiendom} *die boek*] *aan sy nefie*] en [[^{Eienaar} *die kind*] *verkoop* [^{Eiendom} *die boek*] *aan sy nefie/ gee* [^{Eiendom} *die boek*] *vir sy nefie*], of kan dit selfs vernietig soos in [[^{Eienaar} *die kind*] *verbrand* [^{Eiendom} *sy boek*]].

Eiendom

Prototipiese Eiendom is 'n nie-bewuste of bewuste konkrete entiteit waaroor 'n ander entiteit, die Eienaar, besitreg het om dit aan te skaf en te besit soos in [[^{Eienaar} *die kind*] *koop/ het/ besit* [^{Eiendom} 'n *boek*]]. Die Eiendom kan vanweë sy status as besitting tydelik of permanent afgestaan word deur die Eienaar soos in [[^{Eienaar} *die kind*] *leen* [^{Eiendom} *die boek*] *vir sy nefie/ verhuur* [^{Eiendom} *die boek*] *aan sy nefie*] en [[^{Eienaar} *die kind*] *verkoop* [^{Eiendom} *die boek*] *aan sy nefie/ gee* [^{Eiendom} *die boek*] *vir sy nefie*], of dit kan selfs vernietig word soos in [[^{Eienaar} *die kind*] *verbrand* [^{Eiendom} *sy boek*]]. Ook idees word as Eiendom gereken soos wat blyk uit die sin [*Iemand het* [^{Eiendom} *sy idees*] *gesteel*].

Ervaarder

Die prototipiese Ervaarder is 'n bewuste, fisies passiewe entiteit wat perseptief aktief is en so-doende gestimuleer word deur 'n entiteit wat as die Stimulus bekend staan. Die Ervaarder kan in die subjekposisie staan soos [[^{Ervaarder} *die man*] *bewonder die meisie*] en [[^{Ervaarder} *die organisme*] *fibrilleer van* [^{Stimulus} *die ligstrale*], of dit kan in die objekposisie staan soos [[^{Stimulus} *die artikel*] *inspireer* [^{Ervaarder} *die man*]] [[^{Stimulus} *die ligstrale*] *irriteer* [^{Ervaarder} *die organisme*]], [[^{Ervaarder} *hy*] *verstik in* [^{Stimulus} *die koffie*]], [^{Ervaarder} *die seuns*] *het verbrand in* [^{Stimulus} *die son*], en [[^{Ervaarder} *die kinders*] *vergaap/ verkyk* [^{Ervaarder} *hulle*] *aan* [^{Stimulus} *die sirkusdiere*]]

Instrument

‘n Prototipiese Instrument is enige manipuleerbare entiteit soos ‘n mes, ‘n hamer, of ‘n stofsuiër wat deur die mens ontwerp en vervaardig is om die een of ander taak te vergemaklik. Entiteite soos stokke of klippe wat, wanneer die nood druk, op die ingewing van die oomblik gebruik word om ‘n taak te help verrig soos in [*hulle het die trop bobbejane* ^{Instrument} *met [stokke en klippe] verwilder*]. Prototipiese Instrumente word sintagmatisies deur die setsel *met* gemarkeer soos in [*hy het die rieme* ^{Instrument} *met [‘n mes] gesny*]. Atipiese Instrumente is (1) beweeglike implemente en voertuie soos hyskrane, trekkers, afleweringsvoertuie, treine, bote en vliegtuie waardeur ‘n verskeidenheid take deur individue verrig word soos in [*die padwerker laai gruis* ^{Instrument} *met [‘n laaigraaf]*], of [*die VSA patroleer die handelsroete* ^{Instrument} *met [‘n vliegdekskip]*], (2) geoutomatiseerde prosedures waarmee goedere vervaardig word soos in [*werkers bou deesdae voertuie* ^{Instrument} *met behulp van/ deur middel van [plaatdrukperse, robotte en X-straalmasjiene] op aangedrewe monteerbane*], (3) ander mense wat hulp verleen soos in [*hy het die werk betyds* ^{Instrument} *met die hulp van/ met behulp van/ deur middel van [sy sekretaresse] klaargekry*], en op laas (4) ‘n deel van ‘n individu se lyf - gewoonlik ‘n ledemaat soos ‘n voet, elmboog of kop - wat onder spesiale omstandighede op pragmatiese wyse gebruik word om ‘n taak te verrig soos in [*na die motor gerol het, moes hy die noodligte se knoppie* ^{Instrument} *met [sy voet] aanskakel omdat hy vasgepen was*].

Pasiënt

Die prototipiese Pasiënt is ‘n bewuste of nie-bewuste entiteit wat passief betrokke is by ‘n handeling waaroor hy/sy nie beheer het nie en waardeur hy/sy onwillekeurig beïnvloed word soos in [*die seun skop* ^{Pasiënt} *die hond*] en [*die man kap* ^{Pasiënt} *hout*]. ‘n Minder tipiese Pasiënt is ‘n entiteit wat willekeurig (instemmend) betrokke is by ‘n handeling wat hom/haar beïnvloed, soos in [*hy liefskoos* ^{Pasiënt} *haar*]. ‘n Atipiese Pasiënt is een wat oënskynlik beïnvloed word deur ‘n handeling soos in [*die wind waai* ^{Pasiënt} *die blare*] (*in die straat af*).

Roete

‘n Roete is die somtotaal van alle lokus- en rigtingveranderings wat ‘n entiteit willekeurig grondlangs of deur die lug volg op pad na ‘n bepaalde bestemming toe soos in [*ons ry vanjaar* ^{Roete} *Bloemfontein om*] [^{Bestemming} *Kaap toe*], of [*elke herfs vlieg die suikerbekkies* ^{Roete} *suidwaarts* [^{Roete} *al met die Rockies langs*] [^{Bestemming} *na hulle winterhabitat toe*].

Stimulus

Die prototipiese Stimulus is 'n bewuste of onbewuste entiteit wat 'n bewuste entiteit, die Ervaarder, perseptief stimuleer sodat die Ervaarder 'n proses van gemoedsverandering ondergaan. Die Stimulus kan in die objeksposisie of die subjeksposisie staan, soos in [*die man bewonder* [^{Stimulus} *die meisie*]] en [[^{Stimulus} *die artikel*] inspireer die man].

Vertrekpunt

'n Vertrekpunt is die beginpunt van 'n Roete waarlangs 'n Beweger-Agent 'n Beweegde-Pasiënt na 'n Bestemming toe laat beweeg soos in [^{Vertrekpunt} *Van Durban af*] ry ons [^{Roete} *met die N2*] [^{Bestemming} *Johannesburg toe*] of [*Ons ry* [^{Vertrekpunt} *Van Durban af*] [^{Roete} *met die N2*] [^{Bestemming} *Johannesburg toe*]] of [*Ons ry* [^{Roete} *met die N2*] [^{Vertrekpunt} *Van Durban af*] [^{Bestemming} *Johannesburg toe*]].

Sekondêre rolle

'n Sekondêre rol is 'n tipe Agent, Pasiënt, Eienaar, Instrument of Lokus wat 'n meer gespesifiseerde, laer rangordening beklee op 'n rolskaalhiërargie wat van die generiese tot die uiters spesifieke strek.

Benadeelde

Die prototipiese Benadeelde is 'n tipe Eienaar van wie Eiendom wegneem word soos in [[^{Agent} *die diewe*] het [^{Eiendom} *die geld*] by [^{Benadeelde} *die ou tannie*] gesteel] of [[^{Agent} *die kinders*] gryp [^{Eiendom} *die lekkergoed*] by [^{Benadeelde} *die baba*]].

In 'n sin soos [[^{Agent} *die diewe*] het [^{Eiendom} [^{GEN} [^{Eienr, Benadeelde} *die ou tannie*] se] *geld*] gesteel], of [[^{Agent} *die diewe*] het [^{Eiendom} *die geld* [^{GEN} van [^{Eienr, Benadeelde} *die ou tannie*]]] gesteel] word [*die ou tannie*] op grond van haar Eienaarskap as die Benadeelde voorgehou. Binne dié twee genitiefskonstruksies bepaal die Spreker d.m.v. klemplasing of [*die ou tannie*] primêr as Benadeelde en sekondêr as Eienaar gesien word, of andersom. Indien die Eiendom beklemtoon word, soos in [^{Eienr, Benadeelde} *die ou tannie*] se] *geld*] val die fokus op [*die tannie*] se eienaarskap. Indien die Eienaar egter beklemtoon word soos in [^{Eienaar, Benadeelde} *die ou tannie*] se] *geld*], val die fokus op [*die tannie*] as benadeelde.

'n Selfbenadelende party is 'n atipiese Benadeelde. Selfbenadeling word deur middel van kongruente besitlike (en emfatiese) voornaamwoorde as deel van 'n anaforiese ketting aangedui soos in [[^{Agent} *Van Gogh*] het [^{Pasiënt} *sy (eie) oor*] afgesny]. Op grond van die beginsel dat 'n

onderdeel 'n deel van 'n geheel vorm, kan 'n mens verder aflei dat wat jy aan die onderdeel doen, jy ook aan die geheel doen. Soos wat ek reeds aangedui het, huldig Talmy die siening dat dit in dié gevalle gaan om die verdeelde self - dat 'n kragtiger Antagonis deel van 'n persoon se psige 'n swakker Agonis deel domineer. Daaruit blyk dat die Agent in gevalle van selfbenadeling gelyktydig ook die Benadeelde is en kan die vorige voorbeeld soos volg herontleed word: [[^{Antagonis, Agent} Van Gogh] het [^{Agonis, Pasiënt} sy (eie) oor] afgesny].

Bevoordeelde

Die prototipiese bevoordeelde is 'n bewuste Eienaar wat Eiendom of Hulp van 'n Eienaar af ontvang soos in [[^{Agent} Die man] gee/koop [^{Eiendom} die fiets] vir [^{Bevoordeelde} sy seun]] of [[^{Agent} Die kinders] stoot [^{Eiendom} die motor] vir [^{Bevoordeelde} die man]]. 'n Atipiese Bevoordeelde is die Eienaar self wat iets vir sy eie voordeel aanskaf soos in [[^{Eienaar, Agent} Die man] gee/kooop [^{Eiendom} die fiets] vir [^{Bevoordeelde} homself]] of iemand sonder besitreg wat die Eiendom wederregtelik bekom soos in [[^{Agent} Die man] steel [^{Eiendom} die fiets] vir [^{Bevoordeelde} homself]].

Beweegde

Die Beweegde is 'n tipe Pasiënt wat onder die invloed van 'n ander entiteit of mag vanaf een lokus (langs 'n trajek of roete) na 'n ander lokus beweeg word, sonder dat hy deur die gebeurtenis beïnvloed word soos in [Die man dra [^{Beweegde} die kind] kamer toe]].

Bewegende

Die Bewegende is 'n tipe Agent wat willekeurig, aktief en met sy eie energie (sonder of met 'n voertuig) (langs 'n trajek of roete) van een lokus na 'n ander beweeg soos in [[^{Agent, Bewegende} die atlete] draf elke oggend deur die park].

Beweger

Die Beweger is 'n tipe Agent wat willekeurig, aktief en met sy eie energie veroorsaak dat 'n ander entiteit (langs 'n trajek of roete) van een lokus na 'n ander beweeg soos in [[^{Agent, Beweger} Die kind] gooi die klippe oor die heining]. 'n Entiteit soos 'n klip wat normaalweg as 'n Beweegde gesien word, kan ook as 'n Beweger voorgelê word soos in [[^{Agent, Beweger} Die klip] tref die man teen die kop].

Metgesel

'n Metgesel is 'n tipe Mede-Agent wat doeltbewus en vrywillig saam met 'n Agent vanaf 'n Vertrekpunt na 'n Bestemming toe beweeg of wat iets saam met die Agent doen soos in [[^{Agent, Metgesel} Jan] gaan (saam) met [^{Agent, Metgesel} julle] rugby toe], [[^{Agent, Metgesel} Ek] slag dié winter saam met [^{Agent, Metgesel} Piet] 'n bees], [[^{Agent, Metgesel} Willem en Pieter] gaan saam rugby toe], [[^{Agent, Metgesel} Susan] gesels met [^{Agent, Metgesel} Wilma]] en [[^{Agent, Metgesel} die man en die vrou] stry (met mekaar)]. In 'n sin soos [[^{Agent} Willem en Pieter] gaan rugby toe], is [Willem en Pieter] nie Metgeselle nie, maar in Dirven & Verspoor 1998: :85-86 se terme bloot Agente aangesien hulle afsonderlik kan gaan. Naamwoorde word dus d.m.v. die lekseme [met], [saam met] en [met mekaar] vir die Metgesel-rol gemerk.

Die Metgesel kan in eksplisiet kousale konstruksies d.m.v. die lekseme [laat] en [toelaat] vir die rol van Pasiënt-Metgesel (Mede-Pasiënt) gemerk word soos in [Willem laat [^{Pasiënt, Metgesel} Pieter] (saam) met [^{Pasiënt, Metgesel} Jan] opsluit] en [Willem laat toe/ stem in/ stem toe dat die polisie [^{Pasiënt, Metgesel} Pieter] (saam) met [^{Pasiënt, Metgesel} Jan] opsluit].

Missiel

'n Missiel is 'n tipe Instrument wat deur 'n Agent of 'n natuurmag na 'n teiken toe gelanseer word soos in [die skare gooi [^{Missiel, Instrument} klippe en molotov cocktails] na die soldate] of [toe skiet hulle [^{Missiel, Agent} die nar] uit die kanon oor ons koppe na die vangnet toe].

Teiken

'n Teiken is 'n tipe Bestemming. Wanneer 'n Agent 'n Missiel lanseer, is die Teiken die bedoelde eindbestemming van die Missiel se Trajek soos in [[^{Agent} die skare] gooi [^{Missiel} klippe en molotov cocktails] [^{Teiken} na die soldate]] of [toe skiet hulle [^{Missiel} die nar] uit die kanon oor ons koppe [^{Teiken} na die valnet toe]].

Trajek

'n Trajek is 'n tipe Roete. Dit is die baan waarlangs 'n Missiel (oor verskeie lokusse heen) deur die lug trek op pad na 'n teiken toe soos in [Robin Hood het die pyl [^{TRAJEK} [^{Trajek} oor [^{Lokus} ons koppe] heen] [^{Trajek} dwarsoor [^{Lokus} die paviljoen] [^{Trajek} deur [^{Lokus} ses brandende hoepels]] [^{Trajek} tot in [^{Lokus} die teiken se kol]]] geskiet]. Die begrip trajek as luglangse roete word in dié verhandeling

met 'n meer gespesialiseerde betekenis gebruik as in Ponelis 1979: 334 waar trajek volgens die aangebode voorbeelde aan 'n grondlangse roete gelykgestel word, maar vermoedelik nie 'n luglangse roete uitsluit nie.

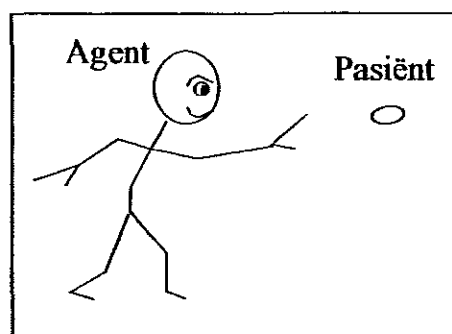
Samevatting

Die rolle wat in hierdie afdeling omskryf is, neem Langacker 1987b en 1991 se uiteensetting van semantiese rolle in die kognitiewe grammatika as vertrekpunt, veral sy siening oor sekondêre rolle ("hybrid roles"), maar volstaan nie by sy omskrywings nie.

Daar word twee argetipiese kragdinamiese rolle onderskei, naamlik Agonis en Antagonis, en 11 primêre rolle, naamlik Agent, Bestemming, Doener, Eienaar, Eiendom, Ervaarder, Instrument, Pasiënt, Roete, Stimulus en Vertrekpunt. Daarbenewens word 10 sekondêre rolle onderskei, naamlik Benadeelde, Bevoordeelde, Beweegde, Bewegende, Beweger, Ervarende Agent, Metgesel, Missiel Teiken en Trajek. Die sekondêre rolle is almal subtipes van bepaalde primêre rolle, en lê laer op 'n hipotetiese rolskaaklien wat van die uiters generiese strek tot by die uiters spesifieke.

Omdat roltoekenning berus op hoe verskillende betrokkenes binne die deiktiese konteks mekaar se uitings interpreteer, is dit waarskynlik onmoontlik om uitsonderinglose rolomskrywings te maak. Die spreker kan in die deiktiese konteks deur beklemtoning 'n bepaalde rol soos Eienaar aktiveer en daardeur 'n rol soos Benadeelde resessief maak in konstruksies soos [^{Eienaar, Benadeelde} *die ou tannie*] *se*] *geld*], of andersom soos in [^{Eienaar, Benadeelde} *die ou tannie*] *se*] *geld*].

Hoewel 'n mens nie onbepaald rolle kan vermenigvuldig nie, moet toereikende roldifferensiërings gemaak word. Anders sou 'n mens net sowel op grond van prototipiesheid-atipiesheid alle rolle as tipes Agente, Instrumente en Pasiënte kon opruim.

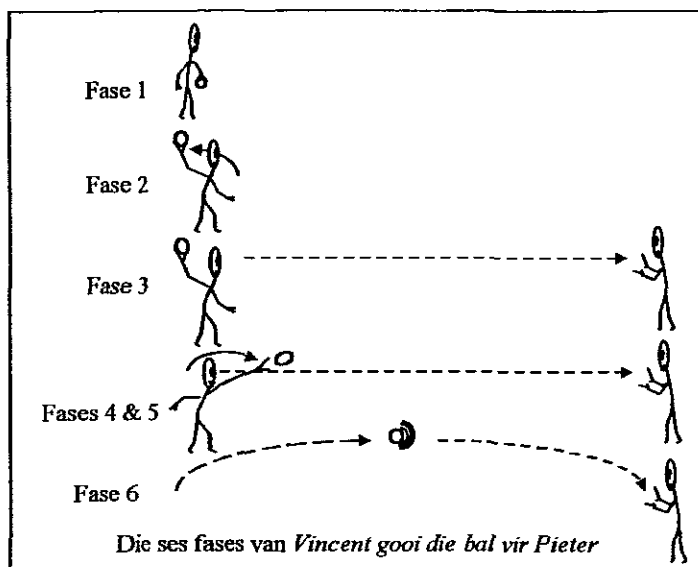

Die reeks gebeure waaruit 'n gebeurtenis opgebou word

Volgens Klopper 1998b (ms.) is enige fisiese interaksie tussen verskillende partye opgebou uit 'n reeks kleiner gebeure wat die betrokke partye in 'n spesifieke sekvensie uitvoer. Klopper ontleed 'n eenvoudige, alledaagse gebeurtenis waar een party, Vincent, 'n bal gooi vir 'n ander

party, Pieter. Omdat 'n gebeurtenis opgebou is uit 'n reeks kleiner gebeure, kan 'n mens jou aandag fokus op die gebeurtenis as geheel soos in die meegaande skets, of op enige fase daarvan, en kan 'n mens jou waarnemings van elke fase d.m.v. 'n spesifieke sin uitdruk. Die gebeurtenis waar een

party 'n bal vir 'n ander party gooi, kan opgedeel word in ses spesifieke opeenvolgende fases wat

ineenvloei om die algemene gebeurtenis as 'n enkele geheel te laat verloop soos in die skets hier langs.

Gebeurtenis as geheel: Vincent gooi die bal vir Pieter.

Fase 1: Vincent hou die bal vas.

Fase 2: Vincent trek sy arm terug.

Fase 3: Vincent korrel die bal na Pieter.

Fase 4: Vincent swaai sy arm vorentoe (terwyl hy Pieter dophou).

Fase 5: Vincent laat los die bal (terwyl hy Pieter dophou).

Fase 6: Die bal trek deur die lug van Vincent af tot by Pieter.

Klopper 1998b (ms.) wys daarop dat behalwe vir die voorgenoemde ses handelingsfases, daar 'n verdere handeling is wat nie direk deel van die gooi-proses is nie, maar wat, afhangend van die scenario, dikwels daarop volg. Indien die gooiër, soos in die meegaande grafiese voorstelling stil staan terwyl hy gooi, sal hy die vlug van die bal gewoonlik stip volg. Indien hy egter 'n rugbyspeler is wat die bal in die hardloop vir 'n spanmaat gooi (uitgee), sal hy waarskynlik nie die vlug van die bal deur die lug volg nie.

Die sin *Vincent gooi die bal vir Pieter* verloop dus in ses opeenvolgende fases. Die eerste vyf fases hou verband met verskillende maniere waarop die aktiewe party, Vincent, die bal beheer. Hy hou dit in sy hand. Hy trek sy arm terug. Hy korrel die bal na Pieter. Hy swaai sy arm vorentoe. Hy laat die bal los. Die gebeurtenis van fase ses (*Die bal trek deur die lug van Vincent af tot by Pieter*) is egter nie meer onder die beheer van die aktiewe party nie. Die sin vir fase nommer 3 (*Vincent korrel die bal na Pieter*) verskaf informasie oor die aktiewe party se konseptuele prosessering van die gebeurtenis. Die ander vyf fases se sinne verskaf almal informasie oor die waarneembare aksies van die aktiewe party.

Om op te som: die sin *Vincent gooi die bal vir Pieter* fokus 'n mens se aandag op 'n waarneembare aksie van die aktiewe party. Die werkwoord *gooi* inkorporeer ses afsonderlike, opeenvolgende aksies van die aktiewe party wat ineenvloei en as 'n enkele gebeurtenis waargeneem word. Die aktiewe party domineer die verloop van die gebeurtenis deurdat hy die passiewe party, die bal, op vyf verskillende maniere beheer. Dat die sin *Vincent gooi die bal vir Pieter* primêr informasie verskaf

oor 'n waarneembare aksie, blyk daaruit dat net een van die ses fases waaruit *gooi* opgebou word, verband hou met die aktiewe party se innerlike belewenis, en dat vyf van die ses fases verband hou met sy waarneembare aktiwiteite terwyl hy die handeling uitvoer.

Aktiewe sones tydens die fases van 'n gebeurtenis

Wanneer 'n aktiewe party 'n aksie uitvoer, is alle dele van sy liggaam in 'n mindere of meerdere mate betrokke. Vir elke fase van 'n gebeurtenis wat die aktiewe party beheer, is daar telkens een of meer liggaamsdele wat meer aktief betrokke is as die res van sy lyf. Klopper 1998b (ms.) wys na aan-leiding van Langacker 1990 daarop dat die aktiefste liggaamsdele tydens 'n handeling die aktiewe (liggaam)sones genoem word, of sommerkortweg, aktiewe sones. In die tabel hieronder verskaf ek die aktiewe sones vir elke fase van die gebeurtenis wat gerapporteer word in die sin *Vincent gooi die bal vir Pieter*.

Fases waarin die gebeurtenis verloop	Aktiewe sones
<u>Gebeurtenis as geheel</u> : <i>Vincent gooi die bal vir Pieter.</i>	Arm en hand
<u>Fase 1</u> : <i>Vincent hou die bal vas.</i>	Hand
<u>Fase 2</u> : <i>Vincent trek sy arm terug.</i>	Arm
<u>Fase 3</u> : <i>Vincent korrel die bal na Pieter.</i>	Oog en brein
<u>Fase 4</u> : <i>Vincent swaai sy arm vorentoe (terwyl hy Pieter dophou).</i>	Arm
<u>Fase 5</u> : <i>Vincent laat los die bal (terwyl hy Pieter dophou).</i>	Hand
<u>Fase 6</u> : <i>Die bal trek deur die lug van Vincent af tot by Pieter.</i>	Geen

Vir elke handeling wat die aktiewe party uitvoer, is daar dus 'n liggaamsdeel wat die aktiewe sone is. Vir sommige handelinge kan 'n kombinasie van liggaamsdele gelyktydig aktief wees. 'n Mens kan gewoonlik uit die werkwoord van die sin aflei watter die aktiewe sone(s) vir daardie bepaalde handeling is.

Die hooffigure in oorganklike gebeure

Daar is volgens Klopper 1998b (ms.), 1999a: 262-263 altyd twee hooffigure wat met mekaar interakteer in oorganklike gebeure. Indien 'n gebeurtenis behels dat 'n aktiewe party ekstern-waarneembare aksies uitvoer op 'n passiewe party, word die aktiewe hooffiguur die Agent genoem en die passiewe hooffiguur die Pasiënt. Indien 'n gebeurtenis behels dat een party 'n innerlike gewaarwording ervaar onder die invloed van 'n ander party, word die twee hooffigure die Ervaarder en die Stimulus genoem.

Die twee hooffigure en die hoofwerkwoord is die onweglaatbare elemente in oorganklike sinne. Die Agent is in sulke sinne altyd die subjek van die sin en die Pasiënt die objek. In die geval van die Stimulus en Ervaarder is die Stimulus in sommige sinne die subjek en die Ervaarder die objek. In ander sinne is die Ervaarder die subjek en die Stimulus die objek.

Die begrippe Agent en Pasiënt, asook Stimulus en Ervaarder is skematiese (basiese) betekenis-elemente van die spesifieke naamwoorde wat as subjek en objek van 'n oorganklike sin gebruik word. Die begrippe subjek en objek hou verband met die struktuur van die sin. 'n Mens kan ook sê dat sinspatroon-elemente soos sin, subjek, werkwoordstuk, objek en oorganklike werkwoord die geraamte vorm vir die informasie wat 'n mens kommunikeer. Dan sou skematiese betekenis-elemente soos Agent, Pasiënt, Stimulus en Ervaarder deel van die lewende weefsel wees wat tydens kommunikasie deur die sinspatroon-geraamte gedra word.

Die Trajektor en Landmerk as gestaltfigure

Die tema van 'n uiting kan een van 'n verskeidenheid elemente wees waaronder die Subjek, Tyd en Plek resorteer:

[Uiting [Tema, Subjek, Agent Die spoorsnyer] [Nuwe informasie volg [Objek, Pasiënt die bok se spoor]]

[Uiting [Tema, Tyd, Elke winter] [Nuwe informasie besoek [Objek, Pasiënt ons] [Plek die Kaap]]

[Uiting [Tema, Plek In hierdie stoel] [Nuwe informasie het [Objek, Pasiënt Paul Krüger] gesit]]

Die subjek en objek vorm die voorgrondelemente op die figuur-en-grond-gestalt, en word onderskeidelik die Trajektor en die Landmerk genoem (Langacker 1987). Die Trajektor is die figuur waarop konseptualiseerders subjektief hulle aandag die sterkste fokus, en word gevolglik as die tema van 'n uiting gerealiseer. In die lig van die subjektiewe wyse waarop konseptualiseerders die tema van 'n uiting vooropstel, is dit nie toevallig dat die Subjek die "default" tema van uitings is nie.

Die Agent en Pasiënt as Trajektor en Landmerk

Tydens Agent-Pasiënt interaksies is die Agent as subjek die Trajektor en die Pasiënt die Landmerk. In die geval van Mede-Agente en Teenagente kan albei tipes Agente as Trajektor gedifferensieer word, of kan die een as Trajektor en die ander een as Landmerk gedifferensieer word:

Mede- en Teenagente is albei Trajektors

[Mede-agent, Trajektor Piet en Sandra] gesels met mekaar

[Teenagent, Trajektor Piet en Sandra] stry met mekaar

Mede- en Teenagente is onderskeidelik Trajektor en Landmerk

Mede-Agente: [^{Mede-agent, Trajektor} Piet] gesels met [^{Mede-agent, Landmerk} Sandra]

Teenagente: [^{Teenagent, Trajektor} Piet] stry met [^{Teenagent, Landmerk} Sandra]

Die oorganklikheidskemas van Afrikaans

In hoofstuk 2 het ek aangedui dat mense 'n wye verskeidenheid interaksies in die werklike lewe ervaar, wat ons tot vyf generiese (grondliggende) oorganklikheidskemas reduceer wat slaan op 'n Agent wat 'n Pasiënt op die een of ander manier domineer, Mede-Agente wat koöpereer, Teenagente wat kompeteer, en oplaas 'n Ervaarder wat die een of ander Stimulus ervaar. Die vyf generiese skemas is:

-
1. AGENT DOMINEER PASIËNT (ALLEENAGENT DOMINEER PASIËNT)
 2. MEDE-AGENT WERK SAAM MET MEDE-AGENT
 3. TEENAGENT DING MEE TEEN TEENAGENT
 4. ERVAARDER ERVAAR STIMULUS
 5. STIMULUS STIMULEER ERVAARDER

In die volgende afdelings gee ek uiteensettings van die voorgenoemde vyf skemas.

Skemas vir die drie tipes Agente

Soos wat ek reeds aangedui het, kan die Agent meer spesifiek gespesifiseer word as 'n Alleen-agent, 'n Mede-Agent of 'n Teenagent. In konstruksies wat Mede-Agente of Teenagente bevat, is daar geen Pasiënte nie, omdat die Mede-Agente en Teenagente uiteraard aktiewer is as Pasiënte. Daar is drie generiese subskemas waarin dié tipes Agente figureer:

ALLEENAGENT DOMINEER PASIËNT

1. Die kind breek die bord
2. Die vrou maak 'n rok
3. Jan skryf 'n gedig
4. Sarie sing 'n lied

MEDE-AGENT WERK SAAM MET MEDE-AGENT

1. Jan en Piet gesels met mekaar of Jan gesels met Piet of Piet gesels met Jan
2. Jan en Piet help mekaar of Jan help Piet of Piet help Jan

TEENAGENT DING MEE TEEN TEENAGENT

1. Susan en Annie $\left\{ \begin{array}{l} \text{ding mee teen} \\ \text{stry met} \\ \text{debatteer met} \end{array} \right\}$ mekaar

2. Die kat en hond baklei (met mekaar) of Die kat baklei met die hond of Die hond baklei met die kat.

Ervaarder en Stimulus skemas

Die Ervaarder en Stimulus kan alternatiewelik as tema vooropgestel word:

ERVAARDER ERVAAR STIMULUS

1. Jan is lief vir Susan
2. Andries haat ertjies

STIMULUS STIMULEER ERVAARDER

1. Ertjies maak Andries naar
2. Rillerflics maak die kinders bang

Die Agent-domineer-Pasiënt skema word volgens Klopper 1998b (ms.) die algemeenste gebruik in Afrikaans. In die volgende afdeling gee ek 'n vollediger uiteensetting daarvan.

Tipies oorganklikheid waartydens die Agent die Pasiënt domineer

Volgens Klopper 1998b (ms.) is daar drie oorganklikheidspatrone wat gebruik word om aan te dui dat 'n Agent 'n Pasiënt op die een of ander manier domineer, naamlik aksie-oorganklikheid, produksie-oorganklikheid en koördinerings-oorganklikheid.

Aksie-oorganklikheid: 'n Agent domineer 'n Pasiënt d.m.v. 'n fisiese handeling

Volgens Klopper 1998b (ms.) beheer die Agent die verloop van gebeure en domineer hy die Pasiënt deur fisiese energie op haar/hom te laat oorgaan. Volgens Langacker 1987a, 1987c, 1991 is hierdie die argetipiese oorganklikheidspatroon waaruit ander oorganklikheidspatrone afgelei word.

Volgens Klopper 1999a:263 gebruik die spreker Agent-domineer-Pasiënt oorganklike sinne wanneer hy die aangesprokene se aandag slegs wil fokus op 'n fisiese gebeurtenis sonder dat hy iets sê oor wat in die gemoed van die Agent of die Pasiënt aangaan. In die voorbeelde van dié oorganklikheidspatroon wat ek hieronder verskaf, dui ek telkens ook aan wat die sintaktiese status is van die onderskeie naamwoordstukke wat daarin voorkom:

[^{Sn} [NS Subjek, Agent George Foreman] slaan [NS ^{Objek, Pasiënt} Mike Tyson] uit]

[^{Sn} [NS Subjek, Agent Die seun] gooi [NS ^{Objek, Pasiënt} die klip]]

[^{Sa} [NS Subjek, Agent Die man] slaan [NS ^{Objek, Pasiënt} die hond]]

[^{Sn} [NS Subjek, Agent Die seun] breek [NS ^{Objek, Pasiënt} 'n stok]]

[^{Sn} [NS Subjek, Agent 'n Hond] jaag [NS ^{Objek, Pasiënt} 'n kat]]

[^{Sn} [NS Subjek, Agent Die seuntjie] knyp [NS ^{Objek, Pasiënt} sy sussie]]

[^{Sa} [NS Subjek, Agent 'n Arend] vang [NS ^{Objek, Pasiënt} 'n muis]]

Die meeste van dié tipes interaksies is ballistiese bewegings - 'n opeenvolging van aksies waarvan die Agent net die aanvanklike fases beheer. Voorbeelde van werkwoorde wat slaan op ballistiese bewegings is: *gooi, slaan, boul, lanseer, skiet, spoeg (na), skop*.

Produksie-oorganklikheid: 'n Agent produseer 'n Pasiënt uit bestanddele

In hierdie tipe oorganklike sin beheer die Agent die verloop van gebeure deur middel van spesifieke vaardighede wat sy/ hy bemeester het. Die Agent gebruik haar/ sy aangeleerde vaardighede om 'n spesifieke produk soos 'n *tafel* uit bestanddele met instrumente te produseer soos in die sin: *Pieter maak 'n tafel* [^{BESTANDELE} van hout en skroewe] [^{INSTRUMENTE} met 'n saag, 'n skaaf 'n hamer en 'n skroewendraaier.]

In hierdie tipes oorganklike sinne moet die Agent en Pasiënt saam met die oorganklike werkwoord gebruik word, maar kan sinsdele wat verwys na bestanddele en die instrumente weggelaat word omdat hulle agtergrondselemente vorm in sinne:

Pieter maak 'n tafel ([Bestanddele ...]) ([Instrumente ...])

Hieronder verskaf ek verdere voorbeelde van sinne waarin die Agent die skepper en die Pasiënt die produk is:

- [Sn [NS Subjek, Agent Johan] skryf [NS Objek, Pasiënt 'n brief]]
- [Sn [NS Subjek, Agent My broer] maak [NS Objek, Pasiënt 'n tafel]]
- [Sn [NS Subjek, Agent Willem] maak [NS Objek, Pasiënt slaai]]
- [Sn [NS Subjek, Agent Die dogtertjie] skryf [NS Objek, Pasiënt 'n opstel]]
- [Sn [NS Subjek, Agent Die seuntjies] maak [NS Objek, Pasiënt kleiosse]]
- [Sn [NS Subjek, Agent Die dokter] opereer [NS Objek, Pasiënt 'n pasiënt]]
- [Sn [NS Subjek, Agent My ouma] rangskik [NS Objek, Pasiënt die blomme]]
- [Sn [NS Subjek, Agent Die argitek] ontwerp [NS Objek, Pasiënt 'n huisplan]]
- [Sn [NS Subjek, Agent Susan] bereken [NS Objek, Pasiënt haar uitgawes]]
- [Sn [NS Subjek, Agent Susan] skat [NS Objek, Pasiënt haar uitgawes]]
- [Sn [NS Subjek, Agent Black Mambazo] sing [NS Objek, Pasiënt 'n lied]]

Ook hierdie tipes sinne verskaf informasie oor oor algemene gebeurtenisse wat in sekvensies kleiner gebeurtenisse onderverdeel kan word. Omdat die Agent se handelinge deurgaans bepaal word deur sy kennis oor die volgorde waarin hy dinge moet doen, is die Agent se brein deurgaans een van die aktiewe sones tydens die gebeurtenis. Selfs 'n eenvoudige sin soos *Die man bak brood* behels ten minste 18 spesifieke aktiwiteite wat die Agent in die regte sekvensie moet uitvoer om die verloop van die gebeurtenis suksesvol te beheer. In die tabel hieronder verskaf ek die fases van die gebeurtenis en die Agent se aktiewe sones tydens elke fase:

Opeenvolgende aksies vir bak brood	Aktiewe sones
Gebeurtenis as geheel: Die man bak brood.	Brein, arms, hande
Fase 1: Die man bepaal watter bestanddele hy nodig het om brood te bak.	Brein
Fase 2: Die man kry die bestanddele bymekaar.	Brein, arms, hande
Fase 3: Die man meet die vereiste hoeveelhede bestanddele af.	Brein, arms, hande
Fase 4: Die man roer die vereiste hoeveelheid suurdeeg en suiker in lou water in totdat hulle oplos.	Brein, arms, hande
Fase 5: Die man laat die suurdeegmengesel 'n rukkie staan om te rys.	Brein
Fase 6: Die man gooi meel in 'n sif.	Brein, arms, hande
Fase 7: Die man sif die meel in 'n mengbak in.	Brein, arms, hande
Fase 8: Die man meng die geryste suurdeeg, 'n bietjie sout en die nodige hoeveelheid water totdat hulle 'n taai deeg vorm.	Brein, arms, hande
Fase 9: Die man knie die deeg vir 'n rukkie sodat die suurdeeg eweredig deur die deeg	Brein, arms, hande

versprei word.	
Fase 10: Die man smeer vet aan die binnekant van die vereiste aantal broodpanne.	Brein, arms, hande
Fase 11: Die man plaas die gepaste hoeveelheid deeg in elke pan.	Brein, arms, hande
Fase 12: Die man laat die panne met deeg vir 'n ruk op 'n warmerige plek staan sodat die deeg kan rys.	Brein
Fase 13: Die man verhit die oond tot die gepaste temperatuur.	Brein, arms, hande
Fase 14: Die man plaas die panne met deeg in die oond.	Brein, arms, hande
Fase 15: Die man laat die rou brode vir die vereiste tydperk in die oond bak.	Brein
Fase 16: Wanneer die brode gaar gebak is, verwyder die man hulle uit die oond uit.	Brein, arms, hande
Fase 17: Die man laat die brode effens afkoel.	Brein
Fase 18: Die man keer die broodpanne om en verwyder die brode uit hulle uit.	Brein, arms, hande

Koördineringsoorganklikheid: 'n Agent domineer 'n Pasiënt deur gekoördineerde interaksies

Draaiboek vir fases van interaktiewe gebeure

Volgens Klopper 1998b (ms.) berus koördineringsoorganklikheid op aangeleerde vaardighede wat 'n Agent inspan as 'n komplekse konstellasie gelyktydige en opeenvolgende interaksies om 'n Pasiënt te domineer. Volgens Klopper kan verskeie fases vir gekoördineerde interaksies onderskei word, naamlik 'n vooraffase, 'n beginfase, 'n sentrale fase, 'n eindfase en 'n agternafase. Klopper illustreer hoe ingewikkeld die fases van gekoördineerde interaksies kan wees aan die hand van 'n oënskynlik sintakties eenvoudige sin, *Susan ry fiets*.

Om suksesvol te kan fiets ry, moet Susan volgens Klopper in die vooraffase met haar visuele en gehoorsintuie as invoer op haar omgewing konsentreer, met haar sitvlak op die fiets se saal sit, met haar hande aan die handvatsels vashou, effens sywaarts leun, met die kant waarheen sy leun se been en voet op die grond staan en met haar teenoorgestelde been en voet rus op die pedaal wat aan die bopunt van sy afwaartse sirkelgang is.

In die beginfase van *fiets ry* moet Susan, terwyl sy nog steeds op haar omgewing konsentreer, eers haar gewig na haar vertikale ewewigpunt toe versit totdat sy op die fiets balanseer. Terselfdertyd moet sy die fiets beheer deur dit met haar hande op die handvatsels te stuur en moet sy met haar een voet van die grond af agtertoe wegstap sodat sy al balanserende vorentoe begin beweeg. Onmiddellik daarna moet sy die teenoorgestelde pedaal afwaarts trap om te help aan die gang kom. Daarna moet sy beurtelings met albei bene en voete in 'n vertikale sirkelgang die pedale aanhoudend afwaarts trap om spoed op te bou.

In die sentrale fase van *fiets ry* moet Susan op haar omgewing bly konsentreer terwyl sy haar lyf op die fiets bly balanseer en moet sy die fiets se handvatsels met haar hande en arms bly beheer. Tegelykertyd moet sy in herhalende siklusse beurtelings met haar teenoorgestelde bene en voete op die pedale afwaarts bly trap. Die trap-aksie self behels dat Susan tydens elke herhaling van die siklus met die een been en voet afwaarts op die fiets se pedaal trap totdat dit die onderpunt van sy vertikale sirkelgang bereik, en dat sy tegelykertyd die teenoorgestelde been en voet ontspan totdat die pedaal die bopunt van sy sirkelgang bereik, waarna sy weer met daardie voet begin trap en met die teenoorgestelde voet begin ontspan.

In die eindfase van *fiets ry* moet Susan - al konsentrerende, al balanserende en al sturende - ophou trap terwyl sy tegelykertyd begin rem. Wanneer die fiets se momentum stadig genoeg is, moet sy sywaarts leun en met haar een been uitgestrek op die grond trap sodra sy tot stilstand kom.

In die agternafase van *fiets ry* beheer Susan die fiets met een, of albei hande op die handvatsels, en sit sy eenkant toe geleun op die fiets se saal met haar een been uitgestrek en haar voet op die grond, terwyl haar teenoorgestelde voet ontspanne op sy pedaal rus, of staan sy met haar bene weerskante van die fietsraam en albei voete op die grond.

Die bogenoemde fietsry scenario illustreer dat koördineringsinteraksies opgebou word uit 'n reeks kleiner aksies waarvan sommige - om te konsentreer, te balanseer en te trap in dié geval - gelyktydig en deurlopend uitgevoer word, en ander aksies op dieselfde tydstip as die deurlopende aksies plaasvind, maar wat mekaar in volgorde opvolg. Hieronder skematiseer ek n.a.v. Klopper 2000 die vier interaktiewe draaiboek-fases ("scripts" in die Engelse literatuur) vir die werkwoord-naamwoord-setselgroep kompleks *ry 'n fiets*, *ry op 'n fiets* en *ry fiets* waarvan die oorganklikheidstatus onderskeidelik oorganklik, onoorganklik en dubbelsinnig is:

Oorganklik: [^{WS} [^{Woor} *ry*] [^{NS, Objek, Pasiënt} 'n *fiets*]]

Onoorganklik: [^{WS} [^{Wonoor} *ry*] [^{SG} *op*] [^{NS, Instrument} 'n *fiets*]]

Oorganklikheidstatus dubbelsinnig: [^{WS} [^{Wdl} *ry fiets*]] of [^{WS} [^{Woor} *ry*] [^{NS, Objek, Pasiënt} *fiets*]]

Draaiboek-interaksies vir <i>ry fiets</i> x <i>ry 'n fiets</i> x <i>ry op 'n fiets</i>				
Fases	Aksies		Aktiewe sone	Kontakpunt
	Gelyktydig deurlopend	Opmekaarvolgend		
Vooraf (rus)	Konsentreer		(met) sintuie, brein	geen
	sit		(met) sitvlak	(op) saal
	beheer (leun sywaarts)		(met) lyf	geen
	beheer (hou vas)		(met) hande, arms	(op) handvatsels
	staan		(met) voet, been 1	(op) grond
	laat rus		voet, been 2	(op) pedaal 2
Begin (begin beweeg)	konsentreer		(met) sintuie, brein	geen
	sit		(met) sitvlak	(op) saal
	beheer (balanseer)		lyf	geen
	beheer (stuur)		(met) hande, arms	(op) handvatsels
		skop weg	(met) voet, been 1	(op) grond
		trap	(met) voet, been 2	(op) pedaal 2
		trap beurtelings	(met) voet, been 1	(op) pedaal 1
		trap beurtelings	(met) voet, been 2	(op) pedaal 2
Sentrale (bly beweeg)	konsentreer		(met) sintuie, brein	geen
	sit		(met) sitvlak	(op) saal
	beheer (balanseer)		lyf	geen
	beheer (stuur)		(met) hande, arms	(op) handvatsels
		trap beurtelings	(met) voet, been 1	(op) pedaal 1
		trap beurtelings	(met) voet, been 2	(op) pedaal 2
Eind (hou op beweging)	konsentreer		(met) sintuie, brein	geen
	sit		(met) sitvlak	(op) saal
	beheer (balanseer)		lyf	geen
	beheer (stuur & rem)		hande	(op) handvatsels
		hou op beurtelings trap	(met) voet, been 1	(op) pedaal 1
		hou op beurtelings trap	(met) voet, been 2	(op) pedaal 2
		strek uit	voet, been 1	(op) grond
		laat rus	voet, been 1	(op) grond
Agterna (rus)	konsentreer		(met) sintuie, brein	geen
	sit		(met) sitvlak	(op) saal
	beheer (leun sywaarts)		lyf	geen
	beheer (hou vas)		(met) hande	(op) handvatsels
	staan		(met) voet, been 1	(op) grond
	laat rus		(met) voet, been 2	(op) pedaal 2

Dieselfde prominente entiteite is betrokke by die gebeurtenis, naamlik 'n fietsryer en 'n fiets. Indien 'n mens Dirven & Verspoor 1998: 85 se benadering aanvaar dat die aktiewe party die Agent is in oorganklike sowel as onoorganklike gebeure, is Susan die Agent van die konstruksie ongeag van die oorganklikheidstatus daarvan.

Indien die taalgebruiker die konstruksie Susan ry 'n fiets d.m.v die Agent-domineer-Pasiënt skema konsipieer, is die konstruksie oorganklik:

Oorganklik: [Sn [NS, Subjek, Agent Susan] [WS [WSK [Woor ry] [NS, Objek, Pasiënt 'n fiets]]]]

Indien die taalgebruiker die fiets in Susan ry op 'n fiets d.m.v. die Agent-handel d.m.v.-Instrument skema as 'n voertuig konsipieer, is dit 'n tipe instrument (Zulu 1995), en is die konstruksie onoorganklik:

Onoorganklik: [Sn [NS, Subjek, Pasiënt Susan] [WS [WSK [Woonoor ry] [SG op [NS, Instrument 'n fiets]]]]

Indien *fiets* egter bloot as 'n werkwoordelike element van 'n tipe ry-aksie bedink word, het 'n mens te doene met 'n deeltjiewerkwoord *ry fiets* waar *fiets* 'n naamwoordagtige deeltjie is. Die oorganklikheidstatus van die deeltjiewerkwoord *ry fiets* word volgens Klopper bepaal deur hoe die fiets gekonsipieer word. Hoewel die deeltjiewerkwoord formeel onoorganklik is, kan dit volgens Klopper maklik as oorganklik beskou word indien die taalgebruiker die AGENT-DOMINEER-PASIËNT skema in gedagte het:

Oorganklik: [^{Sn} [^{NS}, Subjek, Pasiënt *Susan*] [^{WS} [^{WSK} [^{Wdl}, Woor [^{Wstam} *ry*] [^{DI}, Nom, Pasiënt *fiets*]]]]]

Indien die fiets van die deeltjiewerkwoord *ry fiets* as 'n tipe vervoermiddel gekonsipieer word, is dit 'n tipe instrument. In so 'n geval het die taalgebruiker die onoorganklikheidskema AGENT-HANDEL D.M.V. -INSTRUMENT in gedagte en is die konstruksie onoorganklik:

Oorganklik: [^{Sn} [^{NS}, Subjek, Pasiënt *Susan*] [^{WS} [^{WSK} [^{Wdl}, Woor [^{Wstam} *ry*] [^{DI}, Nom, Instrument *fiets*]]]]]

Die implikasie hiervan is egter dat instrumente nie net tydens oorganklike gebeure gebruik word nie, maar ook tydens onoorganklikes.

Om saam te vat, 'n draaiboekskema soos die een op die vorige bladsy bring aan die lig waarom dit moontlik is om *ry fiets* as onoorganklik óf oorganklik te konsipieer. Die draaiboekskema openbaar dat bepaalde aksies gelyktydig deurlopend in al vier fases van die fietsry scenario uitgevoer word. Die fietsryer, Susan, konsentreer deurgaans op haar onmiddellike omgewing (geel kode) terwyl sy terselfdertyd op die fiets se saal sit (groen kode) en haar liggaam beheer deur die ewewigsbehoudende of ewewig-verskuiwende aksies: *sywaarts leun* en *balanseer*. Sy beheer terselfdertyd die fiets (rooi kode) deur aan die handvatsels vas te hou, dit te stuur en deur die handremme te trek waar dit nodig is.

Van die vier deurlopende aksies is twee - *beheer liggaam* en *beheer fiets* - semanties oorganklike aksies. Dit vorm die grondslag daarvoor dat die deeltjiewerkwoord *ry fiets* as oorganklik konsipieerbaar is. Selfs aksies soos *sit* en *trap*, wat op sigself onoorganklik is, vorm deel van die omvattender *beheer fiets* interaksie. Uit 'n oorsaaklikheidsoogpunt is die voorwaarde vir *ry fiets* dat Susan die fietsryer haar eie liggaam sowel as die fiets deurgaans d.m.v. 'n verskeidenheid oorganklike aksies moet beheer.

Die draaiboek dui ook aan dat Susan in al vier fases van die *ry fiets* interaksie 'n aantal opmekearvolgende aksies met haar twee bene uitvoer (pers en grys kodes). In die vooraffase rus sy onbeweeglik met haar een voet op die grond en die ander voet op die pedaal. In die beginfase begin Susan beweeg deur met die een voet weg te skop teen die grond om aan die gang te kom terwyl sy net daarna met haar ander voet op die fietspedaal trap om spoed op te bou. Onmiddelik daarna begin

sy beurtelings en deurlopend met albei voete trap om momentum te behou. In beide die begin- en die sentrale fases van die draaiboek trap sy beurtelings-aanhoudend die pedale met albei bene en voete.

In die eindfase van *ry fiets* hou Susan op om beurtelings te trap en strek sy haar een been en voet na die grond toe uit. In die agternafase rus sy met die een been en voet op die grond en met die ander een op sy pedaal, of staan sy met albei die voete op die grond, weerskante van die fietsraam.

Tipes oorganklikheid waartydens die Ervaarder 'n Stimulus ervaar

Ervaarder oorganklike konstruksies fokus volgens Klopper 1998b (ms.) op die interne beleving van die Ervaarder. Die sintuiglike werkwoorde *sien*, *hoor*, *ruik*, *smaak* en *voel* vorm die prototipiese kern van dié konstruksie. Emosiewerkwoorde soos *bewonder*, *beny*, *geniet*, *haat* en *verafsku*, asook koppelwerkwoord-emosie-adjektief-predikate soos *is lief (vir)*, *is kwaad (vir)*, *is woedend (oor)*, *is afgunstig (op)*, *is geamuseer (met)*, *is geïnteresseerd (in)* en *word afgesit (deur)* is minder tipiese predikate in dié oorganklikheidspatroon. Die figuurlike gebruik van die sintuiglike werkwoorde *sien*, *hoor*, *ruik*, *smaak* en *voel* soos in *Ek sien jy woon nou in Pretoria*, *Ek hoor jy het 'n plaas gekoop*, ensovoorts vorm die mins tipiese lede van die Stimulus-Ervaarder-konstruksie.

'n Stimulus stimuleer 'n Ervaarder

Die spreker gebruik hierdie tipes oorganklike sinne om informasie oor te dra oor 'n stimulerende party wat 'n ervarende party se vermoë om iets te doen, of haar / sy gemoedstoestand beïnvloed. Die werkwoorde wat in hierdie tipe oorganklike konstruksie gebruik word, kan breedweg as ervaringswerkwoorde getipeer word. Oorganklike sinne wat dié tipe werkwoorde bevat, verskaf informasie oor hoe die Ervaarder 'n gebeurtenis innerlik ervaar of beleef, nie informasie oor sy uiterlike handeling nie. In 'n sin soos *Die son verblind die man* word die man se vermoë om te sien deur die son beïnvloed. In 'n sin soos *Die geskree van die kind irriteer die man* word 'n mens se aandag gefokus op die man se gemoedstoestand. Wat die kind doen, is bysaak en kan selfs weggelaat word:

- [^{Sn} [^{NS} Subjek, Stimulus Die geskree van die kind] irriteer [^{NS} Objek, Ervaarder die man]]
- [^{NS} Subjek, Stimulus Die kind se geskree] irriteer [^{NS} Objek, Ervaarder die man]
- [^{NS} Subjek, Stimulus Die kind] irriteer [^{NS} Objek, Ervaarder die man] ([^{SG} met [^{NS} sy geskree])
- [^{NS} Subjek, Stimulus Die kind] irriteer [^{NS} Objek, Ervaarder die man] ([^{SG} ...])

In die sinne hierbo verskuif die fokus alhoe meer vanaf die geluid (*geskree*) na die bron van die geluid (*die kind*) as die stimulus vir die man se gevoel van irritasie.

'n Ervaarder ervaar 'n Stimulus

In hiefdie afdeling verskaf ek verdere besonderhede oor Ervaarder-Stimulus oorganklike patrone. Die verwantskap tussen semantiese rolle soos Ervaarder en Stimulus en sintaktiese posisies soos subjek en objek is nie vas in Ervaarder-Stimulus-sinne nie. In teenstelling met Agent-Pasiënt-sinne waar die Agent altyd die subjek, en die Pasiënt altyd die objek is, kan die Ervaarder sowel as Stimulus die subjek of die objek wees:

Subj-Stimulus en Obj-Erv: [NS^{Subjek, Stimulus} Die son] verblind [NS^{Objek, Ervaarder} die man]

Subj- Ervaarder en Obj-Stim: [NS^{Subjek, Ervaarder} Die seun] bewonder [NS^{Objek, Stimulus} die meisie]

Die aard van die werkwoord bepaal of die Ervaarder en Stimulus as Subjek of objek gebruik word. Wanneer 'n mens werkwoorde soos *aanhits*, *bedwelm*, *beïnvloed*, *betower*, *intimideer*, *irriteer*, *kalmeer*, *oorreed*, *opsweep*, *opwerk*, *stimuleer*, *verblind* en *verbluf* gebruik, is die Stimulus die subjek van die sin en die Ervaarder die objek:

[NS ^{Subjek, Stimulus} Die verkoopsman]	$\left\{ \begin{array}{l} \text{oorreed} \\ \text{kalmeer} \\ \text{intimideer} \\ \text{irriteer} \\ \text{betower} \end{array} \right\}$	[NS ^{Objek, Ervaarder} sy kliënte]
--	--	---

Wanneer 'n mens egter werkwoorde soos *aanhoor*, *aanraak*, *beleef*, *bewonder*, *bekyk*, *dink (aan)*, *ervaar*, *hoor*, *kyk (na)* *luister (na)*, *ruik*, *proe*, *sien*, *verafsku*, *verfoei*, *verdink*, *voel* en *wantrou* gebruik, is die Ervaarder die subjek van die sin en die Stimulus die objek:

[NS ^{Subjek, Ervaarder} Henri]	$\left\{ \begin{array}{l} \text{bewonder} \\ \text{dink aan} \\ \text{hoor} \\ \text{luister na} \\ \text{verafsku} \end{array} \right\}$	[NS ^{Objek, Stimulus} die musiek van Juluka]
---	---	---

Omdat Stimulus-Ervaarder sinne fokus op die subjektiewe, innerlike beleving van die Ervaarder, en nie op sy uiterlike handeling nie, evokeer die werkwoorde van hierdie tipe sinne nie sekvensies meer spesifieke gebeure soos in die geval van aksie-oorganklike en produksie-oorganklike sinne nie. 'n Stimulus-ervaarder-werkwoord gee telkens vir ons slegs algemene, basiese insigte in die gemoedstoestand van die Ervaarder sonder dat ons bewus gemaak word van uiterlike aspekte van sy doen en late. Hierdie tipe oorganklikheid noem ek stimulus-ervaring-oorganklikheid.

Omdat ervaringswerkwoorde verband hou met die Ervaarder se innerlike gemoedstoestand, word hulle omtrent ewe maklik met letterlike en figuurlike betekenis gebruik. In die sinne *Ek voel die klip met my voet* en *Ek sien die honde* gaan dit in albei gevalle om letterlike, sinuïglike waarneming. In die sinne *Ek voel jy is onbillik* en *Ek sien wat jy bedoel* word sinuïglike waarneming daarenteen metafories ingespan om abstrakte menslike gevoelens meer verstaanbaar te maak.

Die sentrale lede van kategorie ervaringswerkwoorde – *kyk (na)*, *sien*, *luister (na)*, *hoor*, *voel*, *ruik* en *proe* – identifiseer telkens een van die Ervaarder se sinuïe as die aktiewe sone van die gebeurtenis. Die werkwoorde *kyk (na)* en *sien* identifiseer die Ervaarder se oë as aktiewe sone. Die werkwoorde *luister (na)* en *hoor* identifiseer die Ervaarder se ore as aktiewe sone. *Voel* identifiseer die Ervaarder se tassintuïe as aktiewe sone. *Ruik* en *proe* identifiseer die Ervaarder se reuk- en smaaksintuïe as aktiewe sones.

Ervaringswerkwoorde soos *beleef*, *bewonder*, *dink (aan)*, *ervaar*, *verafsku*, *beïnvloed*, *betower*, *irriteer*, *kalmee*, *oorreed*, *opsweep* en *opwerk* identifiseer breedweg die Antagonis-deel van die Ervaarder se bewussyn wat sy gemoedstoestand reguleer as aktiewe sone.

Beeldskemas vir letterlike oorganklike gebeure

In die tweede hoofstuk het ek n.a.v. Klopper 1999a: 261 aangedui hoe mense basiese konsepte opbou oor dinge rondom hulle deur multi-sensoriese basiese beeldskemas¹⁸ soos PUNT, LYN, SENTRUM, RAND, SIRKEL, VIERKANT, DRIEHOEK, LANK, KORT, HORIZONTAL, VERTIKAAL, DIAGONAAL, NABY, VER, VOOR, AGTER, GLAD, GROF, REËLMATIG, ONREËLMATIG, BEWEEG, RUS, OORSPRONG, ROETE, TEKEN ensovoorts te kombineer.

Sulke basiese beeldskemas word as deel van kognitiewe prosessering gekombineer om dinamiese beeldskemas te vorm wat gebruik word om konsepsies oor oorsaaklike interaksies te verwoord. Ek het vantevore reeds aangedui dat konsepte, en dus ook beeldskemas, verskillende grade van generiesheid (algemeenheid) kan uitdruk vanaf die uiters skematiese na die uiters

¹⁸ Met "multi-sensoriese basiese beeldskemas" bedoel ek dat dié skemas via al die sinuïe waargeneem word. 'n Mens kan byvoorbeeld sien dat 'n persoon LANK is, jy kan hoor dat 'n musikant LANK uitgerek word, en jy kan met jou tassintuïe voel dat 'n objek LANK en 'n ander een KORT is. Mens kan LANG tree of KORT treetjies gee. 'n Bepaalde reuk kan LANK in 'n vertrek hang, en jy kan bitter medisyne nog LANK proe nadat jy dit gedrink het.

gedetailleerde. Dit beteken dat dinamiese beeldskemas, soos dié wat oorganklike interaksies uitdruk, uiters generies kan wees soos in 'N AGENT DOMINEER 'N PASIËNT, dat hulle minder generies kan wees soos in 'N EIENAAR VERHANDEL SY EIENDOM, of heel spesifiek soos in MAN VERKOOP WYNPLAAS. Die middelste beeldskema vorm waarskynlik die grondslag vir juridiese stellings, en die tweede die grondslag vir koerantopskrifte.

Dié uiteensetting kom daarop neer dat uiters generiese beeldskemas op superordinaatvlak reekse werkwoordsubkategorieë saamsnoer en dat minder generiese beeldskemas groepe lekseme in individuele subkategorieë saamsnoer.

Die voorbeelde wat volg, bring aan die lig dat 'n mens veral beeldskemas met 'n gemiddelde graad van generiesheid gebruik om die semantiese gemeenskaplikhede van werkwoordsubkategorieë aan die lig te bring. Dit word algemeen in die Kognitiewe Grammatika aanvaar dat basiesevlak lekseme (*boom*) die "default" kategoriseringsvlak uitmaak in vergelyking met superordinaatvlak lekseme (*plant*) of subordinaatvlak lekseme (*eikeboom*). Klopper 2000 (ms.) stel na aanleiding van die primêrheid van basiesevlak lekseme voor dat dinamiese beeldskemas met 'n gemiddelde graad van generiesheid as konseptuele "default" patrone gerealiseer word wanneer taalgebruikers semantiese veralgemenings maak deur basiesevlak lekseme binne hulle subkategorieë met mekaar te vergelyk. Dit beteken dat die middelvlak-beeldskemas soos EIENAAR VERKOOP EIENDOM en MAN VERKOOP WYNPLAAS makliker verstaanbaar is, en konseptueel vinniger geprosesseer sal word as die meer generiese skema AGENT DOMINEER PASIËNT of die sin *My vriendin se oom het laasjaar sy wynplaas in die Agter-Paarl vir R6 000.00 verkoop*.

In die res van hierdie afdeling verskaf ek sonder uitvoerige kommentaar beeldskemas en werkwoordreekse vir letterlike oorganklike gebeure. Die volgende beginsels geld vir die interpretasie van die reekse:

1. Werkwoordreekse soos *hys, opgooi, ophang, ophelp, oplik, optel, optrek* en *opvee* vorm leksikale subkategorieë wat mense op grond van gemeenskaplike betekenissenmerke bymekaardink.
2. 'n Beeldskema soos *Die Agent beweeg die Pasiënt opwaarts* berus op gedeelde semantiese kenmerke binne die reeks werkwoorde wat die subkategorie vorm.
3. Elke subkategorie van oorganklike werkwoorde word geborg deur sy eie oorganklikheidsbeeldskema. Verwante leksikale reekse het elk hulle eie onderskeidende beeldskemas en deel 'n meer generiese beeldskema met mekaar.

Die Agent beweeg die Pasiënt in 'n vertikale oriëntasie

Die Agent (met 'n neutrale gemoedstoestand) beweeg die Pasiënt afwaarts

Afgooi, afhaal, afhulp, aflaai, afskiet, aflag, afstamp, afvee, neergooi, neerhulp, stryk (vlag).

'n Ontstelde Agent beweeg die Pasiënt afwaarts

Afboelie, afboender, afsmyt, afstamp, aftel, neerbliksem, neerdonder, neerplak, neersmyt.

Die Agent beweeg die Pasiënt opwaarts

Hys, opgooi, ophang, ophelp, oplik, optel, optrek, opvee.

'n Ontstelde Agent beweeg die Pasiënt opwaarts

Oppluk, opruk, opsmyt.

Die Agent beweeg die Pasiënt in 'n horisontale oriëntasie

Die Agent laat die Pasiënt begin beweeg

Afsit (wedren), begin, bevry, lanseer, loslaat, uitlaat, vrylaat.

Die Agent laat die Pasiënt aanhou beweeg¹⁹

Die Agent beweeg die Pasiënt in verhouding tot die een of ander tipe vaste punt

Die Agent beweeg die Pasiënt in verhouding tot homself as vaste punt

Die Agent Beweeg Die Pasiënt Willekeurig Op 'n Onstabiele Manier In Verhouding Tot Homself As Vaste Punt

Ruk, rondpluk, rondstamp, skommel, skud, slinger, stamp, wikkel.

Die Agent Beweeg Die Pasiënt Willekeurig Op 'N Stabiele Manier Na Homself Toe As Vaste Punt

Aanneem, aanvaar, aanvat, gryp, (in)katrol, naderhulp, naderkry, nadersleep, nadertrek, neem, ontvang, vat.

¹⁹ Uit dié reeks kan 'n mens sien dat bepaalde reekse werkwoorde soms tot drie vlakke van generiesheid met mekaar deel, en dat hulle slegs op die vierde vlak as subreekse van ander subreekse onderskei word.

Die Agent Beweeg Die Pasiënt Willekeurig Weg Van Homself Af As Vaste Punt

Afvuur, gooi, lanseer, skiet, slinger, smyt, stamp, weggooi, wegsmyt, wegslinger, werp.

Die Agent beweeg Eiendom in verhouding tot die Eienaar as vaste punt

Die voornemende Eienaar beweeg die Eiendom na homself as Bestemming en word die nuwe Eienaar daarvan

Aanskaf, afneem (by/van), afvat (by/ van ... af), bekom, beroof, beslag lê (op), gaps, gaan haal, huur, konfiskeer, koop, leen, neem, onteien, oorneem, steel, toe-eien, vat (by/van), verkry, vervreem, weggryp, wegraap, wegvat (by/van ... af), wen, werf.

In die voorafgaande rubriek werkwoorde is die Agent en Eienaar aan die begin van die handeling twee afsonderlike persone, maar aan die einde daarvan dieselfde persoon.

Die Eienaar beweeg die Eiendom willekeurig na 'n nuwe Eienaar as vaste punt

Aangee (koppie tee), aangooi, aanstuur, afstaan, bestee, gee, pos, uitgee (geld), uitmors (geld), val (vir/na ... toe), weggee, weggooi, wegsmyt, wegstuur.

'n Eienaar kan op twee maniere willekeurig van sy eienaarsreg afstand doen. Eerstens kan hy sy Eiendom willekeurig aan 'n nuwe Eienaar besorg soos in [[^{Agent, Eienaar} Jan] het [^{Pasiënt, Eiendom} sy kar] aan [^{Pas-Eienr} Pieter] verkoop], of [[^{Agent, Eienaar} ek] pos [^{Pasiënt, Eiendom} die resepte] môre vir [^{Pasiënt, Eienaar} jou]]. Tweedens kan die Agent-Eienaar willekeurig eienaarskap van Eiendom opsê deur dit te versaak soos in [^{Sn1} [^{Sn2} na hulle uitgemaak het], het [^{Agent, Eienaar} die seun] [^{Pasiënt, Eiendom} haar liefdesbriewe] verbrand/ in die vuilisblik gesmyt].

Die Eienaar-Agent kan ook onwillekeurig van sy Eiendom afstand doen sonder dat hy eienaarskap daarvoor opsê soos in [[^{Agent, Eienaar} die knaap] het [^{Pasiënt, Eiendom} sy horlosie] op die strand vergeet/ verloor/ laat lê].

Die Agent-Eienaar beweeg 'n ander Pasiënt-Eienaar se Eiendom tydelik na homself as nuwe Bestemming

Bruikleen, leen (by), huur.

Die Agent-Eienaar beweeg sy Eiendom tydelik na die Pasiënt-Eienaar as Bestemming

Leen (aan/ vir), toestaan, toevertrou, verhuur.

Die Agent-Eienaar en Pasiënt-Eienaar beweeg Eiendom na mekaar toe as wedersydse Bestemmings

Smous, verhandel, verkoop, verkwansel, (ver)ruil, verpand.

Die Agent beweeg die Pasiënt m.b.t. die deiktiese sentrum as vaste punt

Die Agent beweeg die Pasiënt willekeurig in die rigting van die deiktiese sentrum

Aanbring, aandra, bring, naderbring, naderdra, nadergooi, naderkap, naderkrap, naderpluk, naderrol, naderskuif, nadersleep, nadertrek.

Die sin $[[^{\text{Agent}} \text{Die leeu}] \text{sleep } [^{\text{Pasiënt}} \text{die bok}] [^{\text{Roete, Deikteise sentrum}} \text{nader}]]$ kan op twee maniere gekonstrueer word t.o.v. die deiktiese sentrum. Die Aangesprokene kan eerstens verstaan dat die bok nader aan homself en die Spreker as deiktiese sentrum gesleep word. Tweedens kan die Aangesprokene verstaan dat die leeu die bok nader aan homself sleep. In dié geval word die omgewing van die leeu beleef as die verplaaste deiktiese sentrum:

DEIKTIESE SENTRUM

Spreker as Bestemming

$[[^{\text{Agent}} \text{Die leeu}] \text{sleep } [^{\text{Pasiënt}} \text{die bok}] [^{\text{Dkt Snt}} \text{nader}]]$ (aan ons, die Spreker en Aangesprokene)

$[[^{\text{Agent}} \text{Die leeu}] \text{sleep } [^{\text{Pasiënt}} \text{die bok}] [^{\text{Dkt Snt}} \text{nader}]]$ (aan homself)

Agent as Bestemming

VERPLAASTE DEIKTIESE SENTRUM

Die Agent beweeg die Pasiënt willekeurig weg van die deiktiese sentrum af

Vortdra, vortkarwei, vortsleep, wegboender, wegdra, weggooi, wegjaag, wegkarwei, wegsleep, wegstamp, wegstoot, wegstuur, wegvat.

Die Agent beweeg die Pasiënt weg van sy bestaande lokus as 'n vaste punt

Die Agent beweeg die Pasiënt weg van sy huidige vaste punt af

Afhaal, (gaan) haal, (gaan) kry, lig, oplaai, oppik, saamneem, saamvat.

Die Agent beweeg die Pasiënt terug na 'n vorige vaste punt

Terugbesorg, teruggee, teruggooi, terugneem, terugpos, terugmyt, terugstuur, terugvat.

Die Agent beweeg die Pasiënt oor 'n opening in 'n geslote ruimte

Die Agent beweeg die Pasiënt sodat 'n geslote ruimte oop raak

Oopmaak, oopskuif, oopstoot, ooptrek.

Die Agent beweeg die Pasiënt sodat 'n oop ruimte geslote raak

Toemaak, toeskuif, toestoot, toetrek.

Die Agent beweeg die Pasiënt d.m.v. 'n InstrumentDie Agent beweeg die Pasiënt wat 'n ongewenste stof is van die een of ander oppervlak d.m.v. vleistof en 'n geïmpliseerde Instrument

Afspuit, afskrop, afwas.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n ongewenste stof is van die een of ander oppervlak d.m.v. 'n soliede Instrument

Afborsel, afskuur, afvee, uitvryf.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n ongewenste stof is, uit 'n houer uit d.m.v. saamgeperste gas as Instrument

Evakueer, skoonblaas, uitblaas, uitpomp, wegblaas.

Die Agent beweeg 'n dun bedekkende materiaal van die oppervlak van die Pasiënt af

Afdop, afskil, ontklee, afpluk, aftrek,²⁰ uittrek,²¹ verklee.

Die Agent beweeg dele van die Pasiënt in verhouding tot mekaarDie Agent beweeg dele van die Pasiënt uit mekaar uitDie Agent beweeg dele van die Pasiënt moeiteloos in twee dele uit mekaar uit

Halveer, ontpit, skei, uitdop, uitmekaarhaal, uitmeekaarmaak, verdeel.

Die Agent beweeg dele van die Pasiënt met mag in twee dele uit mekaar uit

Afbreek, Afkap, afkerf, afruk, Afsit, afskiet, afskeur, afsny, afspit, afsteek, amputeer, kwarteer, opsny, uitdruk, uitmeakaarsny, uitwan.

Die Agent beweeg dele van die Pasiënt met mag in veelvuldige dele uit mekaar uit

Opdeel, opkerf, opsny, uitdeel, uitmekaarpluk, uitmekaarsny.

²⁰ Aftrek: iemand van die dak aftrek/afpluk, een som geld van 'n ander som aftrek, 'n membraan aftrek.

²¹ Uittrek: klere uittrek x 'n doring uit jou voet uittrek,

Die Agent beweeg vloeiende partikels van die Pasiënt moeiteloos uit mekaar uit

Sprinkel, sprei, stuif.

Die Agent beweeg soliede partikels van die Pasiënt moeiteloos weg van mekaar af

Saai, sif, sprei, sprinkel, strooi.

Die Agent beweeg afsonderlike Pasiënte moeiteloos, nader aan mekaar

Byeenbring, bymekaarbring, bymekaarmaak, bymekaarvoeg, groepeer, insluit, saamgroepeer, saamstel, indeel, verenig.

Die Agent beweeg afsonderlike Pasiënte deurmekaarDie Agent beweeg Pasiënte moeiteloos deurmekaar

Deurmekaarmaak, meng, saamsit, saamvoeg.

Die Agent beweeg Pasiënte met mag deurmekaar

Deurmekaarklits, deurmekaarkrap, deurmekaarroer, deurmekaarskud, inmeng, klits, meng, opskud, saamgooi, saamroer, roer, skud.

Die Agent beweeg dele van 'n inbegrepe Pasiënt

In die volgende vier rubrieke is die ware Pasiënt telkens as een van 'n aantal konsepte inbegryp in die betekeniskonstellasie van die werkwoord. Gevolglik word die deel van die sin wat normaalweg 'n Grond-element sou wees, gepromoveer tot die Pasiënt-rol soos in [[^{Agent} hy] strooi [^{Pasiënt} mis] oor [^{Grond} die beddings] teenoor [[^{Agent} hy] bemes [^{Pasiënt} die beddings].

Die Agent beweeg dele van 'n inbegrepe Pasiënt in verhouding tot die Grond-PasiëntDie Agent beweeg dele van 'n inbegrepe Pasiënt moeiteloos en met kort tydsverloop deurmekaar met die Grond-Pasiënt

Kruie (die kos), sout, suiker (pannekoeke).

Die Agent beweeg dele van 'n inbegrepe Pasiënt met relatiewe lang tydsverloop weg van mekaar af oor die Grond-Pasiënt

Bemes (tuin), beplAntagonis, besaai, besproei, bestuif, omhein, saai, verf, water.

Die Agent beweeg dele van 'n inbegrepe Pasiënt uit homself uit oor die Grond-Pasiënt

Bekak, bemis, bepis, bespoeg, besweet.

Die Agent beweeg die Pasiënt m.b.t. 'n houer

Die Agent beweeg die Pasiënt in 'n houer in

Die Agent beweeg die Pasiënt wat solied is, in 'n houer in

Inforseer, inkry, inlê, inmaak, inpak, insit, inskep, volmaak, vol skep, vol stop, vul.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat vloeistof is, in 'n houer in

Indrup, ingiet, ingooi, inpomp, inskink, inspuit, skink, vol gooi, vol skep, vol tap, volmaak, volskink, vul.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n gas is, in 'n houer in

Inasem,²² opblaas, vul.

Die Agent beweeg die Pasiënt uit 'n houer uit

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n vloeistof is, uit 'n houer uit

Ledig, leeggooi, uitgooi, uitgiet.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n gas is, uit 'n houer uit

Afblaas, laat ontsnap, uitasem, uitgaan, uitlaat.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n vaste stof is uit 'n houer uit

Opdiep, uithaal, uitkry, uitpak, uitsmyt.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n vloeistof is, uit 'n houer uit

Afskep, uitskep, uitgooi, uitgiet, uitsmyt.

Die Agent beweeg die Pasiënt uit een houer uit in 'n ander een in

Die Agent beweeg die Pasiënt wat vloeistof is, uit een houer uit, in 'n ander een in

Oorgooi, oorpomp, oorskink, oortap.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n korrelrige stof is, uit een houer uit in 'n ander een in

Oorskep, oorgooi, oorstrooi, strooi.

²² Inasem: willekeurig of onwillekeurig, die ander twee willekeurig.

Die Agent beweeg die Pasiënt wat 'n vaste stof is, uit een houer uit in 'n ander een in

Oorpak, verpak.

Die Agent beperk die Pasiënt se vryheid van beweging

Die Agent beperk die Pasiënt se vryheid van beweging in verhouding tot 'n geïmpliseerde grond²³ as vaste punt

Anker, arresteer, gevange neem, in hegtenis neem, inhok, inkerker, inperk, interneer, opsluit, vang, vasanker, vasgryp, vashou, vasvang.

Die Agent beperk die Pasiënt se vryheid van beweging in verhouding tot homself

Boei, kniehalter, vasbind, vasketting, vasknoop, vasmaak.

Die Agent beperk die Pasiënt se vryheid van beweging in verhouding tot 'n ander Pasiënt of 'n lokus

Vasbind (aan), vasboei (aan), vasheg (aan), vasketting (aan), vasknoop (aan), vasmaak (aan), vaspak.

'n Groep Agente beweeg willekeurig en patroonmatig om 'n Pasiënt of Pasiënte se vryheid van beweging te beperk

Beleër, isoleer, kordoneer, omsingel, omring.

Die Agent beweeg die Pasiënt van 'n ongespesifiseerde vertrekpunt af na 'n ongespesifiseerde bestemming toe

Aangee, aangooi, aanhelp, aankarwei, aansleep, aanstuur, aanvat, abba, afgee (by), beweeg, dra, lei, peppa, pos, sleep, skuif, stoot, stuur, vat (na ... toe), vervoer, wegskuif, wegstamp, wegstoot.

Die Agent beweeg in verhouding tot die bewegende Teiken

Die Agent beweeg agter die Teiken aan

Agternabeweeg, agternaduik, agternagaan, agternahardloop, agternahol, agternary, agternaspring, agternaswem, agternavaar, agternavlieg, agtervolg, volg.

²³ Die geïmpliseerde grond is by die werkwoordbetekenis inbegryp.

Die Agent beweeg saam met die Teiken

Bybly, byhou, in gelid beweeg (met), saamgaan (met), saamloop (met), tred hou (met).

Die Agent beweeg vinniger as die Teiken agter die Teiken aan

Inhaal, inhardloop, inhol.

Die Agent beweeg na 'n statiese Teiken toe

Afsluip op, bekruip, sluip (na .. toe)

Die Agent en die Pasiënt beweeg tot teenaan mekaar

Bots, stamp (teen), tref, vasdryf (teen), vashardloop (teen), vashol (teen), vasjaag (teen), vasroei (teen), vasry (teen), vasvlieg (teen).

Die Ervarende Agent beweeg in verhouding tot 'n StimulusDie Ervarende Agent beweeg willekeurig vinniger as die Stimulus weg van die Stimulus af

Ontvlug, uitstof, uitvlug (onder), wegkom (van), wegvlug (van).

Die Ervaarder beweeg toevallig tot by 'n Stimulus

Afkom (op), raakloop, teenkom/ teëkom.

Meer as een Ervarende Agent beweeg toevallig tot by mekaar

Afkom op (mekaar), raakloop (mekaar), teenkom (mekaar).

Die Agent beweeg 'n deel van sy lyf willekeurig

Bal (vuus), beweeg (lyf, kop, nek, arms, bene, hande, voete, vingers, tone), buig (lyf, kop, nek, arms, bene, hande, voete, vingers, tone), draai (kop, oë), klap (hande/ vlerke), knak (vingers, litte), knik (kop), knip (oë), kreukel (neus), oopsper (neusvleuels, mond), skreef (oë), skuif, sleep (voete), swaai (lyf, kop, nek, arms, bene), tokkel (vingers), tuit (lippe), versit (voete), wikkel (lyf, arms, bene, kop, nek).

Hierdie werkwoordkategorie vorm 'n oorgang tussen oorganklike en onoorganklike werkwoorde. Omdat die werkwoord telkens deur 'n naamwoordstuk gevolg word soos in [*hy knik* [_{NS sy kop}] instemmend], is dié werkwoorde sintagmaties oorganklik gemerk. Dit is egter uit suiwer semantiese oorwegings moeilik om sulke werkwoorde van formeel onoorganklike werkwoorde soos

[beduie, gaap, kniel] en [frons] te onderskei aangesien daar telkens met 'n deel van die lyf beduie, gekniel en gefrons word.

Die Agent beweeg oënskynlik in verhouding tot die Pasiënt

'n Nie-bewegende Agent word waargeneem asof hy beweeg in verhouding tot die Pasiënt
Halveer (lyne), loop (parallel aan), kruis, omring.

Verskeie nie-bewegende Agente word waargeneem asof hulle in beweging interakteer
Bymekaarkom (lyne, grense), halveer (lyne), kruis (paaie, lyne), ontmoet, saamkom, skei, uiteenloop.

Die Agent plaas die Pasiënt iewers

Die Agent plaas die Pasiënt by die een of ander tipe lokus as vaste punt

Die Agent plaas die Pasiënt willekeurig agter by 'n lokus as vaste punt en vertrek
Abandoneer, besorg, agterlaat, laat staan, los.

Die Agent plaas die Pasiënt onwillekeurig by 'n lokus as vaste punt en vertrek
Agterlaat, agterlos, laat lê, los, vergeet.

Die Agent plaas die Pasiënt teen 'n oppervlak as vaste punt

Die Agent Plaas Die Pasiënt Tydelik Teen 'n Oppervlak As Vaste Punt

Aanheg, aanplak, aanspeld, ophang, opplak, opsit, opsteek, opspeld, vasbind (aan), vasheg (aan), vasketting (aan), vasknoop (aan).

Die Agent Plaas Die Pasiënt Permanent Teen 'n Oppervlak As Vaste Punt

Aanwerk, vaskram (aan), vasnael (aan), vaslym (aan), vasplak (aan), vassoldeer (aan), vasspeld (aan), vasspyker (aan), vassweis (aan), vaswerk (aan).

Die Agent plaas twee of meer Pasiënte in 'n vaste verhouding t.o.v. mekaar

Aanmekaarbind, aanmekaarketting, aanmekaarknoop, aanmekaarkram, aanmekaarsit, aanmekaarwerk, kram, saambind, saamvoeg.

Die Agent plaas die Pasiënt in 'n houer as vaste punt

Inpak, insit, intel, ingooi, inhulp.

Die Agent plaas die Pasiënt in 'n openbare Lokus as vaste punt

Ten toon stel, uitstal, vertoon.

Die Agent plaas die Pasiënt in 'n bepaalde oriëntasieDie Agent plaas die Pasiënt in 'n ongespesifiseerde oriëntasie

Balanseer, neersit, opsit, plaas, sit.

Die Agent plaas die Pasiënt in 'n gespesifiseerde oriëntasie

Neerlê, staan maak.

Die Agent plaas dele van die Pasiënt in 'n bepaalde konfigurasieDie Agent plaas die komponente van die Pasiënt in 'n vaste konfigurasie tot mekaar

Aanmeekaarskroef, inmeekaarpas, installeer, konfigureer, oopvou, opslaan, opstel, saamflans, saamstel.

Die Agent plaas die komponente van die Pasiënt in 'n nuwe konfigurasie

Herkonfigureer, herrangskik, stel, verstel.

Die Agent plaas soliede Pasiënte in vaste relasie tot mekaar

Opstapel, opeenhoop, opmeekaarhoop, orden, rangskik.

Die Agent plaas 'n elastiese dun materiaal oor die soliede oppervlak van die Pasiënt

Aantrek, bekleed, oortrek.

Die Agent plaas 'n vloeibare materiaal oor die oppervlak van die Pasiënt

Aansmeer, aanborsel, aanspuit, aanverf, aanvryf, aanwend.

Die Agent laat die Pasiënt ophou beweeg

Afsluit, afsny beëindig, bêre, laai, onderbreek, sluit, staak, stop, termineer, toemaak, toesluit, wegbêre, wegpak, wegsit, wegsluit, wegsteek.

Bewerkingswerkwoorde

Bewerkingswerkwoorde (Ponelis 1979: 216) verwys na 'n Agent se willekeurige of onwillekeurige konstruktiewe of destruktiewe handeling wat hy met behulp van of sonder instrumente uitvoer sodat hulle 'n uitwerking op 'n Pasiënt het deurdat hy fisies daardeur verander word, of gemoedsbeweging ondergaan.

Die Agent beweeg 'n deel van homself tot teen die Pasiënt

Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal liggies tot teen die oppervlak van die Pasiënt

Aanraak, aanroer, raaktas, tik.

~~Die Agent beweeg 'n deel van homself herhaaldelik liggies tot teen die oppervlak van die Pasiënt~~

Betas, kielie, krap (rug/ kop ..), streel, stryk, tas (oor), tokkel.

Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal normaalweg tot teen die oppervlak van die Pasiënt

Aanpor, vat (aan), por.

Die Agent beweeg 'n deel van homself voortdurend normaalweg oor die oppervlak van die Pasiënt

Afdroog, afskuur, afvryf, masseer, poleer, vryf.

Die Agent beweeg 'n deel van homself een maal hard tot teen die oppervlak van die Pasiënt

Elmboog, klap, ('n) klap gee, ('n) hou gee, ('n) oorveeg gee, skop, skouer, slaan, stamp.

Die Agent beweeg 'n deel van homself herhaaldelik hard tot teen die oppervlak van die Pasiënt

Looi, ('n) drag slae gee, ('n) loesing gee, ('n) pak gee, ('n) pak slae gee.

Die Agent beweeg 'n Instrument in verhouding tot die Pasiënt

Die Agent beweeg 'n instrument herhaaldelik teenaan die Pasiënt om die Pasiënt te verander

Bestryk, hamer, kap, kerf, krul, skrop, smeer, sny, stryk, verf.

Die Agent beweeg 'n instrument na, en in die Pasiënt in om die Pasiënt te verander

Boor, steek, opereer, perforeer, priem, pons..

Die Agent beweeg 'n instrument met mag na, en deur die Pasiënt in om die Pasiënt te verander

Deurboor, deurstee, inryg.

Die Agent beweeg met mag tot teen die Pasiënt om die Pasiënt te beweeg

Die Agent beweeg aanhoudend en met mag agter en teenaan die Pasiënt om die Pasiënt te beweeg

Beur, druk, skrum, stoot.

Die Agent beweeg voor die Pasiënt uit om die Pasiënt te laat beweeg

Aansleep, aantrek, sleep, trek.

Samevatting

In hierdie hoofstuk het ek verskeie semantiese aspekte van oorganklikheid bespreek. Ek het aan die hand van Talmy 1988: 49-100 aangedui hoe sy grondliggende rolle *Agonis* en *Antagonis* verband hou met oorganklike gebeure waarin kragdinamiese interaksies figureer. Ek het aan die hand van Zulu 1995 'n uiteensetting gegee van die semantiese rolle wat daar binne die Kognitiewe Grammatika onderskei word, en ek het aangedui hoe hulle op oorganklikheid betrekking het. Ek het aan die hand van Klopper 1998b (ms.), 1999a: 248-272, 2000 (ms.) vier semantiese patrone van oorganklikheid bespreek, naamlik aksie-oorganklikheid, produksie-oorganklikheid, koördinerings-

soorganklikheid en stimulus-ervaring-oorganklikheid. Ek het gedemonstreer dat die hooffigure by aksie-oorganklikheid, produksie-oorganklikheid sowel as koördineringsoorganklikheid die Agent en Pasiënt is, en dat die hooffigure by Stimulus-ervaring-oorganklikheid die Ervaarder en Stimulus is.

Verder het ek aangedui dat in die geval van aksie-oorganklikheid, produksie-oorganklikheid en koördineringsoorganklikheid die Agent sintakties as die subjek van die sin gerealiseer word, en die Pasiënt as die objek van die sin. In die volgende hoofstuk kyk ek na bepaalde sintaktiese aspekte van oorganklikheid.

Oplaas het ek gewys op die verwantskap tussen dinamiese beeldskemas en leksikale subkategorieë by die Afrikaanse werkwoorde van beweging. Ek het naamlik aangetoon dat uiters generiese beeldskemas op superordinaatvlak reekse werkwoordsubkategorieë saamsnoer en dat minder generiese beeldskemas groepe lekseme in individuele subkategorieë saamsnoer.

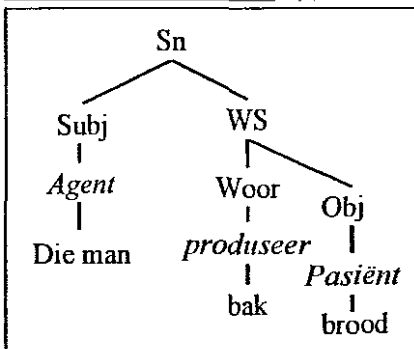
7. Aspekte van die grammatika van oorganklikheid

Inleiding

In die vorige hoofstuk het ek ingegaan op semantiese aspekte van oorsaaklikheid en oorganklikheid. In hierdie hoofstuk kyk ek aan die hand van Ponelis 1979: 198-238 en Klopper 1993: 1-23, 1994 (ms.), 1995 (ms.), 1997: 1-13, 1998b: 1-12, 1999a: 248:272 na 'n aantal grammatikale patrone wat deel vorm van die oorganklike konstruksie.

Ek wil my bespreking begin met die stelling dat die verwantskap tussen grammatika en semantiek een van die mins betrede terreine in die taalkunde is. Grammatici het gewoonlik weinig te sê oor betekenis. Semantici is aan die ander kant ewe swygsaam oor die taalpatrone waarop woorde en

hulle betekenis berus.

hulle betekenis berus. In die Kognitiewe Grammatika word die algemene beginsel aanvaar dat sinskonstruksies skematiese betekenis dra wat hulle die valensiepotensiaal gee om met betekenisryke lekseme te verbind in 'n proses wat as grammatikale integrasie ("grammatical blending") bekend staan (Mandelblit 1997: 2-43). Dit beteken dat die skematiese strukturelement "Subjek," soos voorgestel in die meegaande lyndiagram, die valensie (potensiaal) het om byvoorbeeld 'n Agent, 'n Ervaarder of 'n Stimulus te akkommodeer. Die skematiese strukturelement "oorganklike werkwoord" het die valensie om enige werkwoord te akkommodeer wat aandui dat die een of ander aktiewe party 'n passiewe party domineer, dat twee ewe sterk partye saamwerk of dat hulle mekaar teenstaan, of dat iemand 'n stimulus ervaar. In die geval van *die man bak brood* hierbo akkommodeer die subjek en die objek onderskeidelik die Agent, *die man* en die Pasiënt *brood*.

Die neurologiese grondslag vir grammatikalisering

Na aanleiding van Deane 1992: 251-270 en Klopper 1999c: 303-307 kan die neurologiese grondslag vir grammatikalisering kortliks soos volg saamgevat word:

1. Kategorisering is wesenlik 'n komplekse proses van neurologiese assosiering.
2. Wanneer entiteite as soortgelyk waargeneem word, word dieselfde bundels neurone in die brein gebruik terwyl herinneringe oor hulle in die langtermyngeheue geberg word, of daaruit onttrek word. Sulke neurologiese hoofroetes deur die brein maak dit moontlik vir die mens om skematiese veralgemenings te maak oor die verskillende entiteite wat só met mekaar geassosieer word.

3. Wanneer taalvorme gereeld en reëlmatig in dieselfde konfigurasies gebruik word, word skematiese informasie oor dié konfigurasies as "taalpatrone" in die mens se langtermyngeheue geberg.
4. Die prosesse van kategorisering en sintagmatisering is tydens taalgebruik op onderbewuste vlak werksaam terwyl taalgebruikers se aandag toegespits word op die onvoorspelbare en ryk betekenisse wat gesproke of geskrewe lekseme dra. Soos met enige vaardigheid wat ingeoeften word en gereeld gebruik word, is die mens meestal onbewus van die patrone waarop taalgebruik berus.

In hierdie hoofstuk kyk ek na drie komplekse grammatikale patrone wat onbewustelik gebruik word om konsepsies oor oorganklikheid in Afrikaans uit te druk. Hulle is:

- die setselwerkwoordkonstruksie,
- die deeltjiewerkwoordkonstruksie en
- die komplementkonstruksie.

Die Setselwerkwoordkonstruksie

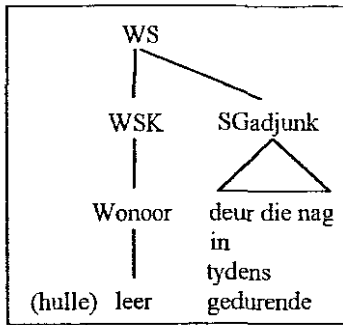
Sintagmatiese verwantskappe by die setselwerkwoordkonstruksie

Die verhouding tussen die hoofwerkwoord en setsel is vas

'n Setselwerkwoord (WSTS) is 'n hoofwerkwoord (HW) wat in geykte verhouding met 'n bepaalde setsel (STS) gebruik word sodat so 'n setselwerkwoord naderhand met 'n bepaalde setsel geassosieer word en op dié manier met 'n setselgroep (SG) verbind. Lidmaatskap tot die setselwerkwoordkonstruksie berus ewe veel op semantiese as strukturele gronde, aangesien die werkwoord sowel as setsel in kombinasies soos in [Jan hou van fietsry] vereis word voordat die werkwoord se betekenis aan die lig kom.

Die setselwerkwoordkonstruksie ontstaan dus wanneer 'n setselwerkwoord heg met 'n onweglaatbare setselgroep verbind. So 'n setselgroep, wat meestal 'n naamwoordstuk (NS) as aanvulling het, staan as 'n vaste setselgroep bekend.

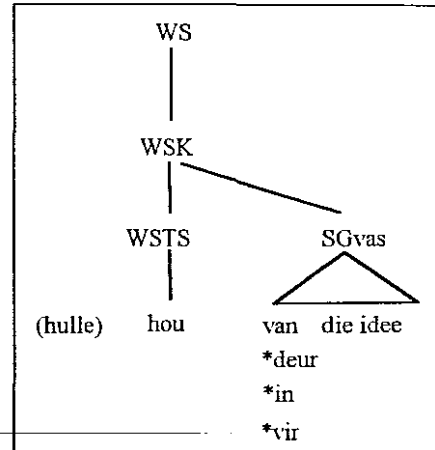
Adjunk-setselgroepe (SG Adjunk) soos plek-setselgroepe (SG Plek) en tydsetselgroepe (SG Tyd) wat weglaatbaar is, waar daar 'n vrye verhouding tussen hoofwerkwoord en setselgroep bestaan, vorm deel van die werkwoordstuk (WS) van 'n sin, maar nie deel van die werkwoordstukkern (WSK) nie:

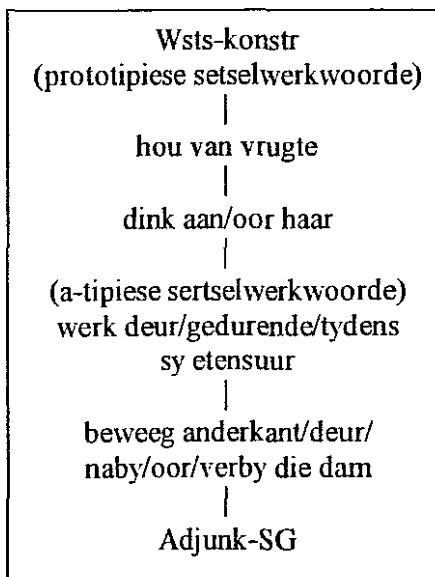
Vaste setselgroepe vorm in teenstelling met adjunksetsel-groepe deel van die werkwoordstukkern (WSK) van sinne omdat hulle teenwoordigheid vereies word om die setselwerkwoord se betekenis aan die lig te bring. Ek illustreer die sintagmatiese verskil tussen adjunk-setselgroepe en vaste setselgroepe deur middel van

die meegaande twee lyndiagramme.

Daar bestaan dikwels nie 'n een-tot-een vaste verhouding tussen 'n bepaalde setselwerkwoord en 'n bepaalde setsel nie. In die sin [Hy hou van die meisie] kan geen ander setsel as van saam met hou gebruik word nie. In die sin [Hy stem vir die beleid] kan die setsels teen en oor die setsel vir vervang.

Wanneer 'n uitgebreide rubriek werkwoord-en-setsel kombinasies versamel word om lede van die setselwerkwoordkonstruksie te oorweeg, kom daar 'n duidelike kien (skaal) aan die lig waarvolgens sekere werkwoorde meer en ander minder setselwerkwoordagtig is:

Die elemente van die setselwerkwoordkonstruksie

Setselgroepe word getipeer n.a.v. die tipes setsels, sowel as die tipes setsel-aanvullings waaruit hulle opgebou word.

Die tipes setsels wat in die setselwerkwoordkonstruksie gebruik word

Veral die volgende setsels word in die setselwerkwoordkonstruksie gebruik: aan, agter, as, by, bo, deur,

in, met, na, onder, oor, op, per, teen, teenoor, ter, tot, van, vir, voor en weens.

Die setsels aan, met, oor, op, in, van en vir is heelwat meer produktief in die setselwerkwoordkonstruksie as setsels soos agter, na, onder, per, ter en weens.

In die geval van setsels soos in en op wat 'n letterlike ruimtelike betekenis sowel as 'n nie-ruimtelike, figuurlike betekenis kan hê, is daar 'n duidelike tendens dat dié setsels met 'n figuurlike betekenis gebruik word saam met setselwerkwoorde:

Letterlik: Hulle [^{Woonoor} sit] op/onder/in die dak

Figuurlik: Hulle [^{Wsts} drink] op jou gesondheid

Die tipes setselaanvullings wat in die vaste setselgroep gebruik word

Daar is drie tipes aanvullings wat in vaste setselgroepe voorkom, naamlik:

- 'n naamwoordstuk
- 'n afhanklike sin (S^2) en
- 'n partitiewe setselgroep²⁴

Vaste SG met NS-aanvulling

Hy dink [^{SG} aan [^{NS} die mense]]

Hy hou [^{SG} van [^{NS} die meisie]]

Hy kies [^{SG} tussen [^{NS} die opsies]]

Vaste SG met S^2 -aanvulling

Ek hou [^{SG} van [^{S²} wat jy daar doen]]

Hy dink [^{SG} aan [^{S²} waarom hy vanaand gaan praat]]

Ons koop [^{SG} by [^{S²} wie ookal die grootste afslag gee]]

Vaste SG met die partitiewe SG-aanvulling

Ek glo [^{SG} aan [^{SG Partitief} van jou sienings]]

Ek hou [^{SG} van [^{SG Partitief} van jou skilderye]]

Hulle peusel [^{SG} aan [^{SG Partitief} van die oorblywende kouevleis]]

Tipes setselwerkwoorde in die setselwerkwoordkonstruksie

Indien die hoofwerkwoord 'n setselgroep as verpligte aanvulling vereis, is dit 'n setselwerkwoord, ongeag daarvan of die konstruksie oorganklik of onoorganklik is. Die hoofwerkwoorde wat in die setselwerkwoordkonstruksie gebruik word, vorm 'n uitgebreide en komplekse reeks:

²⁴ Volgens Ponelis 1979: 137 is die setselagtige *van* in die partitiefkonstruksie as gevolg van sye eiensortige kenmerke nie 'n setsel nie. De Stadler 1982: 71-72, 77 bespreek die ooreenkomste en verskille tussen die partitiefkonstruksie en die setselgroepkonstruksie en kom tot die gevolgtrekking dat die partitief tog wel 'n andersoortige tipe setselgroep is. Met die toepassing van prototipeteorie kan *van* en sy daaropvolgende konstituent myns insiens as 'n a-tipiese setselgroep gereken word.

- onoorganklike setselwerkwoorde
- gedeeltelik oorganklike setselwerkwoorde
- wederkerende setselwerkwoorde
- onoorganklike & oorganklike setseldeeltjiewerkwoorde
- setselkoppelwerkwoorde

Vir die doeleindes van hierdie studie kyk ek net na gedeeltelik oorganklike, wederkerende en oorganklike setselwerkwoorde.

Gedeeltelik oorganklike setselwerkwoorde

Wanneer slegs 'n deel van die saak wat in 'n objeknaamwoordstuk benoem word, deur die handeling beïnvloed (kan)-word, is die werkwoord uit 'n semantiese oogpunt gedeeltelik oorganklik. In sulke gevalle het 'n mens te make met verskeie grade van lidmaatskap volgens die kien:

[oorganklik-gedeeltelik oorganklik-onoorganklik].

Setselwerkwoorde word geredelik saam met partitiewe vaste setselgroepe²⁵ gebruik om gedeeltelike oorganklikheid uit te druk. Die objek van 'n gedeeltelik oorganklike setselwerkwoord is nie 'n skoon objek nie, maar 'n verskuilde objek binne die partitiewe setselgroep.

Gedeeltelik oorganklik Verskuilde objekte

⇓ ⇓

Die man bou [^{SG Partitief} aan [^{NS Objek} sy huis]]
 Hulle eet [^{SG Partitief} van [^{NS Objek} die brood]]
 Die muise knibbel [^{SG Partitief} aan [^{NS Objek} die kaas]]
 Malaria maai [^{SG Partitief} onder [^{NS Objek} die mense]]
 Ons onderskei [^{SG Partitief} tussen [^{NS Objek} alternatiewe]]
 Hy skryf [^{SG Partitief} aan [^{NS Objek} sy verslag]]
 Die boervrou slag [^{SG Partitief} onder [^{NS Objek} haar hoenders]]
 Die bruid sny [^{SG Partitief} aan/van [^{NS Objek} haar troukoek]]
 Sy werk [^{SG Partitief} aan [^{NS Objek} die skildery]]

²⁵ 'n Partitiewe setselgroep komplementeer gewoonlik 'n NS en dui saam met die NS 'n *deel-geheel* verwantskap aan soos in [^{NS} die rant [^{SG} van [^{NS} die hoed]]] waar die kernnaamwoordstuk *die rant* die deel aandui en die NS van die setselgroep, *die hoed*, die geheel.

'n Groot aantal partitiewe setselgroepe, soos die meeste van dié in die voorafgaande reeks, kan deur 'n proses van setselstropping tot skoon objek-naamwoordstukke herontleed word soos in die reeks hieronder.

Skoon objekte

Die man bou [^{NS}Objek die huis]]

Hulle eet [^{NS}Objek die brood]]

Die muise knibbel [^{NS}Objek die kaas]]

Malaria maai [^{NS}Objek die mense]]

Ons onderskei [^{NS}Objek alternatiewe]]

Hy skryf [^{NS}Objek sy verslag]]

Die boervrou slag [^{NS}Objek haar hoenders]]

Die bruid sny [^{NS}Objek haar troukoek]]

*Sy werk [^{NS}Objek die skildery]]

Deur setselstropping en die gepaardgaande totstandkoming van skoon objekte, word die gedeeltelik oorganklike setselwerkwoordkonstruksie in 'n volle oorganklike konstruksie verander.

Oorganklike setselwerkwoorde

In sinne soos die onderstaandes is dit moeilik om te besluit of 'n mens te make het met 'n gewone oorganklike werkwoord plus 'n plekadjunk, of 'n setselwerkwoord plus setselgroepeaanvulling. Die feit dat die setsel in so 'n sin nie vervang kan word nie, en dat sinne soos dié dikwels 'n figuurlike betekenis naas die letterlike een het, versterk die aanvoeling dat 'n mens met setselwerkwoorde te make het. In gevalle waar die setselgroep egter weglaatbaar is, word die werkwoord as 'n gewone oorganklike werkwoord aangevoel en die setselgroep as 'n adjunk.

Hy [^{WS} [WSK [^{Woor} slaan] [^{NS}Objek die skurk]] [^{SG} [^{Plekadjunk} tussen die oë]]]

Hy [^{WS} [WSK [^{Wts-Woor} slaan] [^{NS}Objek die skurk]] [^{SG} tussen die oë]]]

Hierdie tipes werkwoorde vorm hoogstens 'n perifere groep onder die setselwerkwoorde. Ander voorbeelde is:

Toe vat hy hom voor die bors
Sy kyk hom in die oë
Hulle slaan hom oor/teen die kop
Die kind gryp hom aan die been
Hy vat sy opponent in 'n kopklem
Ons toets hom aan sy baard

Wederkerende setselwerkwoorde

Die hoofwerkwoord is enersyds wederkerend aangesien die subjek en objek van die sin dieselfde persoon is, maar is andersyds 'n setselwerkwoord aangesien dit 'n vaste setselgroep as noodsaaklike aanvulling vereis - dus 'n wederkerende setselwerkwoord. Die wederkerende setselwerkwoord en die naamwoordstuk binne die setselgroep vertoon ook die Gevolg-Oorsaak verwantskap waarna reeds by die bespreking van ander tipes setselwerkwoorde verwys is. Volgens Talmy se ontleding van die verdeelde self as psigodinamiese kragdinamiese patroon vorm die subjek-naamwoordstuk telkens die Agonis-deel van die referent se psige wat weerstand bied teen die Antagonis-deel wat in die objek-naamwoordstuk benoem word. Die gevolg-en-oorsaak verwantskap dié konstruksie deurgaans openbaar bevestig dat die wederkerende konstruksie oorganklik is.

Agonis	Gevolg	Antagonis	Oorsaak
⇓	⇓	⇓	⇓
[^{NS} Subjek _α Ek]	skaam	[^{NS} Objek _α my]	[^{SG} vir [^{NS} julle]]
[^{NS} Subjek _α Hy]	vererg	[^{NS} Objek _α hom]	[^{SG} vir [^{NS} jou]]
[^{NS} Subjek _α Ek]	verheug	[^{NS} Objek _α my]	[^{SG} oor [^{NS} die geld]]
[^{NS} Subjek _α Hy]	verstom	[^{NS} Objek _α hom]	[^{SG} vir [^{NS} julle]]

Die α-notasie by die subjek en objek dui aan dat die subjek en objek telkens na dieselfde persoon verwys. Hoewel die hoofwerkwoord van wederkerende setselgroepkonstruksies oorganklik is, vertoon baie sinne wat volgens dié patroon gevorm word, die oorsaak-gevolg verwantskap wat kenmerkend is van onoorganklike konstruksies.

Setseldeeltjiewerkwoorde

'n Setseldeeltjiewerkwoord (Wsts-Wdl) is 'n deeltjiewerkwoord (opgebou uit 'n uiteenplaasbare werkwoordstam en deeltjie) wat as 'n setselwerkwoord gebruik word. Die setseldeeltjiewerkwoord maak 'n groot deel uit van die Afrikaanse setselwerkwoorde. Daar is onoorganklike sowel as oorganklike setseldeeltjiewerkwoorde. Ek bespreek slegs die oorganklike setseldeeltjiewerkwoorde.

Oorganklike setseldeeltjiewerkwoorde

Daar is vier tipes oorganklike setseldeeltjiewerkwoorde. Die eerste twee tipes is objek-oorganklik aangesien die objek van die sin deur die handeling beïnvloed word. Die derde tipe is subjek-oorganklik aangesien die subjek van die sin deur die handeling beïnvloed word. In die vierde tipe word die objek van die sin as naamwoordstukkompement (NS-komp) uitgebrei.

Oorganklike setseldeeltjiewerkwoorde met skoon objekte

Die eerste van die konstruksies word uitgeken aan 'n skoon objek soos in die voorbeelde hieronder.

Hy ^[WS]sal ^[WSk]^[NS Objek] die olie ^[Wsts-Wdl-Woor]afsmeer ^[SG]aan sy broek]]]
 Hy ^[WS]^[WSk]^[Wsts-Wdl-Woor]smeer ^[NS Objek] die olie ^[af]^[SG]aan sy broek]]]
 Hy ^[WS]^[WSk]^[Wsts-Wdl-Woor]smeer ^[NS Objek] die olie ^[SG]aan sy broek]] ^[af]

Oorganklike setseldeeltjiewerkwoorde met verskuilde objekte

Die tweede tipe oorganklike setsel-deeltjiewerkwoord bevat 'n verskuilde objek as deel van die vaste setselgroep soos in die lys hieronder.

Dit druis in ^[SG]teen ^[NS Objek]haar geloof]] (affronteer)
 Hy dryf handel ^[SG]met ^[NS Objek]skape]] (verkoop)
 ons gaan saam ^[SG]met ^[NS Objek]Jan]] (vergesel)
 Jan staan borg ^[SG]vir ^[NS Objek]sy neef]] (borg)
 Sy trek party ^[SG]vir ^[NS Objek]Pieter]] (verdedig)
 Ons reken af ^[SG]met ^[NS Objek]die skelms]] (straf)
 Anna speel baas ^[SG]oor ^[NS Objek]Gert]] (domineer)
 'n Os storm af ^[SG]op ^[NS Objek]die man]] (bestorm)

Wanneer die setseldeeltjiewerkwoord deur 'n gewone werkwoord vervang word, is die gewone werkwoord oorganklik en word die naamwoordstuk binne die setselgroep herontleed as die objek-naamwoordstuk van die sin. Die feit dat die gewone werkwoord 'n oorganklike een is wat deur die objek van die sin gevolg word, bewys dat die vervangde setseldeeltjiewerkwoord oorganklik is en dat die naamwoordstuk binne die setselgroep die objek van die sin is.

Hy [^{Woor} verkoop] [^{NS Objek} skape]

Hy [^{Wsts-Wdl-Woor} dryf handel] [^{SG} met [^{NS Objek} skape]]

In die geval van die oorganklike setseldeeltjiewerkwoorde (Wsts-Wdl-Woor) is die naamwoordstuk van die vaste setselgroep die verskuilde objek van die oorganklike werkwoord.

[^{WS} [^{Wsts-Wdl-Woor} afskeid neem [^{SG} van [^{NS Objek} die kinders]]] (groet)

[^{WS} [^{Wsts-Wdl-Woor} bedenkinge kry [^{SG} oor [^{NS Objek} jou klere]]] (betwyfel)

[^{WS} [^{Wsts-Wdl-Woor} belang stel [^{SG} in [^{NS Objek} vrede]]] (verlang)

[^{WS} [^{Wsts-Wdl-Woor} 'n gly vang [^{SG} in [^{NS Objek} sy houding]]] (verpes)

[^{WS} [^{Wsts-Wdl-Woor} 'n wrok koester [^{SG} teen [^{NS Objek} sy vyande]]] (haat)

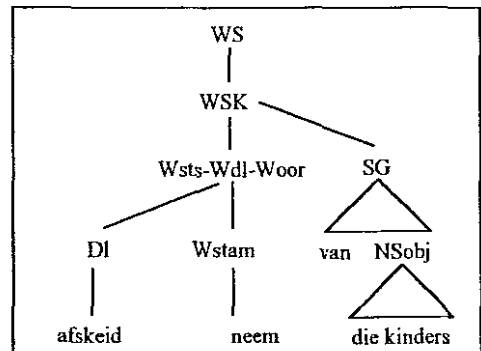
[^{WS} [^{Wsts-Wdl-Woor} ooghare hê [^{SG} vir [^{NS Objek} iemand]]] (verdra)

[^{WS} [^{Wsts-Wdl-Woor} stories aandra [^{SG} oor [^{NS Objek} hom]]] (beskinder)

Die werkwoordstam van so 'n deeltjiewerkwoord is dikwels betekenisvaag (bv. *kry*, *neem* of *gaan*), of figuurlik (bv. *braak* in *gal braak*). Die naamwoordelement van die groepwerkwoord is dikwels 'n deverbiale nominaal, ('n naawoord wat uit 'n werkwoord afgelei is), byvoorbeeld *afskaid* uit *afskei*, of *praatjies* uit *praat*.

Die naamwoordelement en werkwoord-element van die groepwerkwoord tree dikwels saam as 'n setselwerkwoord op, aangesien groepwerkwoorde gereidelik met vaste setselgroepe verbind.

Dat die naamwoordelement en werkwoordelement as 'n enkel werkwoord funksioneer, blyk uit die feit dat so 'n groepwerkwoord telkens deur 'n eenwoord werkwoord vervang kan word.

Subjekoorganklike setseldeeltjiewerkwoorde

Wanneer dié tipe setsel-deeltjiewerkwoord gebruik word, word die persoon of saak wat in die subjek van die sin benoem word, beïnvloed deur die handeling, nie 'n objek soos wat gewoonlik die geval is in oorganklike konstruksies nie. Hierdie gebruikspatroon word ook gekenmerk deur 'n ongewone kombinasie van semantiese rolle:

Subjek word beïnvloed

- [^{NS} Subjek, Agent, Bevoordeelde Almal] slaan munt [^{SG} uit [^{NS} die toeriste]]
- [^{NS} Subjek, Pasiënt, Benaddelde Hy] verloor [^{SG} met [^{NS} daardie transaksie]]
- [^{NS} Subjek, Pasiënt, Bevoordeelde Ons] vind baat [^{SG} by [^{NS} die medisyne]]

Wederkerende setseldeeltjiewerkwoorde

By wederkerende setsel-deeltjiewerkwoorde verwys die subjek en die objek van die sin na dieselfde persoon of saak.

Agonis	Gevolg	Antagonis	Oorsaak
⇓	⇓	⇓	⇓
[^{NS} Subj _α Hy] <u>lê</u>	[^{NS} Obj _α hom] <u>neer</u>	[^{SG} by [^{NS} jou besluit]]	
[^{NS} subj _α Ons] <u>laat</u>	[^{NS} obj _α ons] <u>uit</u>	[^{SG} oor [^{NS} die berig]]	
[^{NS} subj _α Sy] <u>spreek</u>	[^{NS} obj _α haar] <u>uit</u>	[^{SG} teen [^{NS} die saak]]	

Oorganklike setselwerkwoorde met 'n SG-komplement as aanvulling

In die setselwerkwoord-komplementkonstruksie is die komplement altyd 'n vaste setselgroep waarmee die setselwerkwoord heg verbind. In die voorbeelde wat volg, gebruik ek i-notasie om aan te dui dat die entiteit wat deur die objek geselekteer word en die entiteit wat deur die komplement geselekteer word as dieselfde entiteit beskou word. In ander gevalle waar twee referente dieselfde entiteit is, soos in die wederkerende konstruksie, gebruik ek α-notasie. I-notasie en α-notasie verskil subtiel maar wesenlik van mekaar deurdat referente wat deur middel van i-notasie gemarkeer word as dieselfde entiteite beskou word sonder dat hulle noodwendig dieselfde entiteit is, terwyl entiteite wat deur middel van α-notasie gemarkeer word altyd die identiese entiteit is. Iemand wat byvoorbeeld as jou vriend beskou word, kan inderdaad jou vyand wees. As jy egter jou voet raakspit, vorm jou voet deel van jouself as groter geheel.

Komplement

Ek ag [^{NS} obj_i hulle] [^{SG} as [^{NS_i} my vriende]]

Hulle beroep [^{NS} obj_i hom] [^{SG} tot [^{NS_i} predikant]]

Ek beskou [^{NS} obj_i hulle] [^{SG} as [^{NS_i} verraaiers]]

Sy hou [^{NS} obj_i hom] [^{SG} vir [^{NS_i} die gek]]

Ons vereer [^{NS} obj_i hom] [^{SG} as [^{NS_i} held]]

Hulle verkies [^{NS} obj_i hom] [^{SG} tot [^{NS_i} leier]]

Die naamwoordstuk binne die komplementsetselgroep in die voorafgaande voorbeelde verwys meestal na mense (vriende, predikant, verraaiers, ens.), hoewel naamwoorde met 'n nie-menslike betrekking ook so gebruik kan word soos byvoorbeeld in:

Ek sien hom aan [^{Kompl-SG} vir [^{NS} 'n houtstomp]].

Setselgroep-komplementkonstruksies kan tot twee onafhanklike sinne herontleed word. Die objek van die eerste sin en die subjek van die tweede sin verwys in sulke gevalle na dieselfde saak, terwyl die tweede sin daarby deurgaans 'n koppelwerkwoord bevat. Die komplementkonstruksie:

Ons [^{Wvs-Woor} vereer][^{NS} obj_i hom] [^{SG Kompl} as [^{NS_i} held]]

kan op dié manier herontleed word tot:

Sin 1: Ons [^{Woor} vereer][^{NS} Obj_i hom]]

Sin 2: [^{NS} subj_i hy] [[^{Wkop} is] [^{NS} Obj_i 'n held]]

Twee verwante setselgroep-komplementkonstruksies lyk op die oog af soos die eerste een. By die een konstruksie is die naamwoordstuk binne die setselgroep egter 'n deadjektiewiese nominaal, en by die ander is dit 'n deverbale nominaal.

Wanneer sulke komplementkonstruksies herontleed word, word die deadjektiewiese nominaal 'n karakteriseringsadjektief en die deverbale nominaal 'n oorganklike werkwoord. Die konstruksie:

Hy verdink [^{NS} Objek haar] [^{SG} van [^{NS} oneerlikheid]]

kan op die wyse herontleed word tot:

Sin 1: Hy [^{Woor} verdink] [^{NS Obj_i} haar]]

⇓

Sin 2: [^{NS Subj_i} sy] [^{Wkop} is] [^{Adj Karakt} oneerlik]]

en die konstruksie:

Ek [^{Wvs-Woor} bedank] [^{NS Objek} hom] [^{SG} vir [^{NS} sy hulp]]

kan herontleed word tot:

Sin 1: Ek [^{Woor} bedank] [^{NS obj_i} hom]]

⇓

Sin 2: [^{NS subj_i} hy] [^{Woor} help][^{NS Objek} ons]]

Ander voorbeelde van dié tipes konstruksies is:

Deadjektiwiese nominaal

⇓

Ons bewonder [^{NS Objek} haar] [^{SG} a.g.v. [^{NS} haar toewyding]]

Hy verdink [^{NS Objek} haar] [^{SG} van [^{NS} oneerlikheid]]

Hy wantrou [^{NS Objek} hom] [^{SG} weens [^{NS} sy onbeskoftheid]]

Ek vertrou [^{NS Objek} hom] [^{SG} weens [^{NS} sy vriendelikheid]]

Deverbiale nominaal

⇓

Ek bedank [^{NS Objek} hom] [^{SG} vir [^{NS} sy hulp]]

Ons beloon [^{NS Objek} hom] [^{SG} vir [^{NS} sy diens]]

Hy spot [^{NS Objek} jou] [^{SG} oor [^{NS} jou gehakkel]]

Sy verwyt [^{NS Objek} hom] [^{SG} vir [^{NS} sy gedrag]]

'n Vierde tipe setselgroep-komplementkonstruksie bestaan ook soos die voriges uit 'n objeknaamwoordstuk en 'n setselgroep-komplement. Die objek is in dié gevalle egter nie 'n persoon nie, maar 'n deadjektiewiese nominaal soos *swakheid* uit *swak*. Die naamwoordstuk van die vaste setselgroep kan in sulke konstruksies herontleed word tot die subjek van skoon afhanklike sin²⁶ en die objeknaamwoordstuk tot 'n adjektief. Die konstruksie:

Hy bespeur [^{NS Objek} swakheid] [^{SG Kompl} by [^{NS} julle]]

kan herontleed word tot:

Sin 1: Hy [^{Woor} bespeur ([^{NS Objek} = s²])]

⇓

Sin 2: [^{NS Subjek} julle] [^{Wkop} is [^{Adj} swak]]

Ander voorbeelde van dié tipe konstruksie is:

[^{NS Subjek} Hy] bespeur [^{NS Objek} swakheid] [^{SG Komplement} by [^{NS} julle]]
 [^{NS Subjek} Ons] ervaar [^{NS Objek} vriendskap] [^{SG Komplement} by [^{NS} hulle]]
 [^{NS Subjek} Ons] vereis [^{NS Objek} eerlikheid] [^{SG Komplement} van [^{NS} hulle]]
 [^{NS Subjek} Hulle] veronderstel [^{NS Objek} 'n styging] [^{SG Komplement} in [^{NS} pryse]]
 [^{NS Subjek} Ek] vermoed [^{NS Objek} skelmheid] [^{SG Komplement} by [^{NS} hulle]]
 [^{NS Subjek} Hy] verwag [^{NS Objek} moeilikheid] [^{SG Komplement} van [^{NS} jou]]

Die hoofwerkwoord van die setselwerkwoord-komplementkonstruksie verwys altyd na 'n persepsie of verwagting aan die kant van die referent wat deur die subjek-NS benoem word. Die objek-NS kodeer altyd in die vorm van 'n deadjektiewiese nominaal na 'n voortrefflike of nadelige karaktertrek wat geassosieer word met die party deur die komplement-NS benoem word.

Die deeltjiewerkwoordkonstruksie

Deeltjiewerkwoorde is hoofwerkwoorde wat bestaan uit 'n stam en 'n deeltjie wat as 'n enkele eenheid bymekaargedink moet word voor die werkwoordelike betekenis aan die lig kom. Die stam en deeltjie kan uiteengeplaas, byeengeplaas of aaneengeplaas in verhouding tot mekaar voorkom.

²⁶ 'n Naamwoordsin is 'n sin wat die funksie van die subjek of objek vervul. In dié geval is die naamwoordsin 'n *skoon* naamwoordsin, waarmee bedoel word dat dit nie deur 'n voegwoord ingelei word nie en dat dit 'n *Subjek, Verbum Objek (SVO)*-woordorde soos onafhanklike sinne het.

Daar is oorganklike, wederkerende sowel as onoorganklike deeltjiewerkwoorde. Ek kyk slegs na die oorganklikes en die wederkerendes.

Oorganklike deeltjiewerkwoorde

'n Oorganklike deeltjiewerkwoord word altyd aangevul deur een van die volgende tipes naamwoordstukke:

Wdl Gevolg, NS Pasiënt

[^{Sn} Toe EET hy [^{NS Pasiënt} al die koekies] OP].

[^{Sn} My ma WERK [^{NS Pasiënt} die knoop] VAS].

Wdl Gevolg, NS Agent, (NS INSTRUMENT), NS Komponent

[^{Sn} [^{NS Agent} Hy] VRYF [^{NS Komponent} sy kopvel] IN ([^{SG} met [^{NS Instrument} sy vingers]])].

[^{Sn} [^{NS Agent} Hy] VRYF [^{NS Komponent} sy kopvel] ([^{SG} met [^{NS Instrument} sy vingers]]) IN].

[^{Sn} [^{NS Agent} die seun] KNYP [^{NS Komponent} sy vinger] VAS ([^{SG} met [^{NS Instrument} die tang]])].

[^{Sn} [^{NS Agent} Die seun] SKIET [^{NS Komponent} sy voet] RAAK ([^{SG} met [^{NS Instrument} die geweer]])].

Wdl Gevolg, (NS Instrument), NS Pasiënt

[^{Sn} Hy SKEUR [^{NS Pasiënt} die brief] OOP ([^{SG} met [^{NS Instrument} sy pen]])].

[^{Sn} Die vrou KERF [^{NS Pasiënt} die bone] FYN ([^{SG} met [^{NS Instrument} 'n mes]])].

Wdl Besit, (NS Ontvanger), NS Eiendom

[^{Sn} Die onderwyser DEEL [^{NS Eiendom} die boeke] UIT ([^{SG} aan [^{NS Ontvanger} die leerlinge]])]

[^{Sn} Die onderwyser DEEL [^{NS Eiendom} die boeke] ([^{SG} aan [^{NS Ontvanger} die leerlinge]]) UIT].

Wdl Epistemies, NS Resultaat

[^{SN} Die student WERK [^{NS Resultaat} die antwoorde] UIT].

[^{SN} Die leerling SOEK [^{NS Resultaat} die antwoorde] OP].

Die term "Agent" verwys na die party wat die handeling uitvoer. Die term "Pasiënt" verwys na enige party wat direk beïnvloed word deur die handeling wat in die hoofwerkwoord beskryf word. Die term *instrument* verwys na enige party wat aangewend word om die handeling uit te voer. Die term *komponent* verwys na 'n onderdeel van die agent wat beïnvloed word deur die agent se handeling, sodat die agent homself dus deur die handeling beïnvloed. Die term *ontvanger* verwys

na enige party wat eiendom ontvang, of waarby 'n komponent toegevoeg word in die geval van instrumente. Die term *resultaat* verwys na enige iets wat wat vervaardig word of enige gevolgtrekking wat op denke berus.

Wederkerende deeltjiewerkwoorde

Wanneer die agent en die pasiënt van die sin dieselfde party is, is die hoofwerkwoord wederkerend. 'n Wederkerende werkwoord is dus 'n oorganklike werkwoord wat beskryf wat iemand of iets homself aandoen. Indien 'n deeltjiewerkwoord so 'n wederkerende verwantskap tussen agent en pasiënt aandui, noem 'n mens dit 'n wederkerende deeltjiewerkwoord. Die onderskrif-i dui aan dat die agent en die pasiënt dieselfde persoon is.

Wdl Gevolg, NS Agent_i, NS Pasiënt_i

[S [^{NS Agent}_α Hy] GLUUR [^{NS Pasiënt}_α homself] ([^{SG Plek} in die spieël) AAN].

[S [^{NS Agent}_α Ek] RUK [^{NS Pasiënt}_α myself] LOS].

[S [^{NS Agent}_α Die skurk] LIEG [^{NS Pasiënt}_α homself] VAS].

[S [^{NS Agent}_α Hulle] KOOP [^{NS Pasiënt}_α mekaar] UIT].

[S [^{NS Agent}_α Die man] SLUIT [^{NS Pasiënt}_α homself] UIT].

Die onderstaande twee voorbeelde toon dat sinne waarin daar 'n agent-NS en 'n komponent-NS voorkom, 'n noue verwantskap vertoon met sinne waarin wederkerende deeltjiewerkwoorde gebruik word

[^{Sn} [^{NS Agent} Die man] [^{WS} [^{WSK} SNY [^{NS Komponent} sy vinger] RAAK]]].

[^{Sn} [^{NS Agent}_α Die man] [^{WS} [^{WSK} SNY [^{NS Pasiënt}_α homself] RAAK]]].

Sinne met 'n agent-NS en 'n komponent-NS kan egter nie as wederkerend beskou word nie, aangesien 'n man wat byvoorbeeld *sy vinger* afsny, nie *homself* afsny nie, maar net 'n deel van *homself*.

Die komplementkonstruksie

Aangesien ek reeds by die bespreking van Talmy 1988: 49-100 se uiteensetting van die kragdinamiese grondslag van oorsaaklikheid in redelike detail gewys het op die verwantskap tussen oorsaaklikheid en die komplementkonstruksie, gee ek in hierdie afdeling 'n saaklike uiteensetting wat fokus op die verwantskap tussen oorganklikheid en die komplementkonstruksie.

Die HAT definieer die woord komplement as 'n gedeelte wat ontbreek om iets volledig te maak. In hierdie konteks is die komplement dus noodsaaklik om die werkwoord volledig te maak. Dit is een van die vier predikaatafdelings nl. die werkwoord, die objek, die komplement en die adjunk. Daar is twee soorte komplemente nl. die subjek komplement en die objek komplement. Verder is hulle oorganklike konstruksies met die volgende struktuur:

NS ^{Subjek}	Woor	NS ^{Obj}	Komplement
Ek	blaas	die kers	DOOD
Dit	maak	my	BANG

Die oorsaaklike grondslag van die komplementkonstruksie blyk daaruit dat daar in die bogenoemde sinne sprake is van twee afsonderlike gebeure wat oorsaaklik so heg geïntegreer is, dat die komplement net die resultaatgedeelte van die tweede gebeurtenis encodeer. In die sin *Ek blaas die kers dood* is daar twee gebeure, naamlik *Ek blaas die brandende kers* en *Die kers gaan dood*. In die geïntegreerde komplementsin kodeer die hoofwerkwoord dus die oorsaaklike aksie en kodeer die komplement die gevolg van die aksie. Die komplement is as't ware net die tippie van die ysberg van die tweede sin wat in die eerste sin bo die water uitsteek.

Soos by alle oorganklike gebeure gaan dit by die komplementkonstruksie oor toestandverandering. Toestand 1 is in hierdie geval die brandende kers, en Toestand 2 die onbrandende "dooie" kers.

Ponelis 1979: 214-215 bespreek die hoofipes komplemente wat ooreenstem met die hoofipes kopulapredikate nl. lokatiewe uitdrukkings, adjektiefstukke en naamwoordstukke.

Lokatiewe uitdrukkings as komplementkonstruksies

Maria sit ons kos OP DIE TAFEL

Mickey skud my HEEN EN WEER

Sy kettie tref 'n kluit OORKANT DIE DAM

Ouderling Boerman, sit WEG daardie moordwapen!

Ek voel die nat koue modder ONDER MY KNIE

Wat maak my Bybel HIER IN DIE MODDER?

Oom Jaap hou hom ONDERSTEBO

Desmond bring altyd baie lekkergoed SKOOL TOE

Konstruksies met rigtinguitdrukkings is kineties en dié met plekuitdrukkings is staties.

Mickey skud my HEEN EN WEER.(RIGTINGSLOKATIEF)

Maria sit ons kos OP DIE TAFEL.(PLEK)

Adjektiefstukke as komplementkonstruksies

Adjektiefstuk op sy eie

Ek ruk myself LOS

Ek draai die slaapkamerdeur OOP

Dit maak my BANG

Die skadu's trek die prente en kaste SKEEF

Ek blaas die kers DOOD

Hy doen dit nogal GOED

Sy slaan die voordeur HARD

As +Adjektiefstukke

Ek beskou die opvatting AS VEROUDERD

Hy erken sy vrees AS ONGEGROND

Ek interpreer dit AS STRYDIG MET DIE REëLS

In die adjektiefstuk alleen word dit gemerk dat die meeste betrokke werkwoorde dinamies is en dat die komplement die resultaat aandui. Verder word die teenwoordigheid van kleurlose (betekenislose) werkwoorde soos DOEN en MAAK gemerk. Waar as saam met die adjektiefstuk optree word dit gemerk dat die betrokke werkwoord almal epistemies is en dat die komplement die gevolgtrekking aandui.

Naamwoordstukke as komplementkonstruksies

Naamwoordstuk op sy eie

Oupa lees van die groot man, van JOHANNES DIE DOPER

Ma noem hom ENGEL GABRIEL

Ons noem hom net MAL KOSIE

Ons doop haar ORKAAN
Ma gee vir hom SUIKERWATER

As + Naamwoordstuk

Jy sal my aanspreek AS OBERBEVELVOERDER HERR HITLER!
Jou oupa was in Ceylon AS KRYGSGEVANGENE
Ou Grobler werk mos nog AS 'N PAINTER

Infinitief as komplementkonstruksies

Sy ma oorreed hulle OM TE BLY
Hy moedig hom aan OM HARDER TE WERK
Die onderwyser dwing haar OM DIE WERK TE DOEN

Hierdie werkwoorde is almal epistemies en dui aan dat 'n bewerking op die voorwerp gedoen word om die handeling uit te voer wat deur die infinitief uitgedruk word.

Bewerkte en onbewerkte voorwerpe

Komplementkonstruksies laat die semantiese verskil tussen bewerkte en onbewerkte voorwerpe duidelik blyk.

Onbewerkte voorwerp	Bewerkte voorwerp
lees die boek	skryf die boek
sien die bome	snoei die bome
dra die ruit	breek die ruit

Volgens Ponelis Ponelis 1979: 216 noem Du Plessis 1974 (nie in Ponelis se bronnelys vervat nie) hierdie werkwoorde wat 'n uitwerking het op die voorwerp bewerkingswerkwoorde. Ponelis noem hulle kinetiese/dinamiese werkwoorde. Komplemente by bewerkingswerkwoorde druk die resultaat van die bewerking uit sodat dié konstruksie korreleer met kopulakonstruksies met veranderings-werkwoorde (soos *word*, *raak*, *kom*.) Komplemente by nie-bewerkingswerkwoorde is parafraseerbaar deur statiese kopula-konstruksies (met *wees* en *bly*):

Staties onbewerkte voorwerp	Veranderend; bewerkte voorwerp
Die pakkie <u>is</u> op die tafel.	Die pakkie <u>kom</u> op die tafel
Die pyp <u>bly</u> in sy mond.	Die pyp <u>kom</u> in sy mond

Iets oor deeltjies en komplemente

Die verbinding tussen die oorganklike werkwoord en die komplement is net so heg as dié tussen die werkwoordelike element en 'n deeltjie. Origens verskil komplemente volgens Ponelis 1979: 237-238 van deeltjies deurdat komplementkonstruksies net oorganklike werkwoorde bevat en kopulatiewe teenhangers het, maar die deeltjiewerkwoorde nie. Die volgende voorbeelde dui egter aan dat deel-tjiewerkwoorde wel kopulatiewe teenhangers het.

Komplementkonstruksie

Dit maak my bang ∴ Ek is bang

Ek ruk die deur oop ∴ Die deur is oop

Deeltjiewerkwoord

Hy eet die kos op ∴ Die kos is op

Ek gooi die bal weg ∴ Die bal is weg

Samevatting

In hierdie hoofstuk het ek 'n uiteensetting gegee van drie komplekse aspekte van oorganklikheid, naamlik die gebruik van oorganklike setselwerkwoorde, deeltjiewerkwoorde en komplemente.

Setselwerkwoorde word die beste beskryf binne die raamwerk van die kognitiewe taalkunde waarvolgens daar prototipiese en a-tipiese lede van leksikale kategorieë onderskei word. Volgens dié benadering is dit moontlik om setselwerkwoorde volgens 'n klier (skaal) van setselwerkwoordagtigheid te gradeer in teenstelling met die tradisionele benadering waarvolgens 'n bepaalde werkwoord of ten volle 'n lid van die setselwerkwoordkategorie is, of glad nie.

Die setselwerkwoordkonstruksie

Die setselwerkwoordkonstruksie is 'n komplekse taalpatroon waar die een of ander tipe hoofwerkwoord heg met 'n bepaalde setsel of groepie setsels verbind. Die gevolg hiervan is dat die vaste setselgroep wat so tot stand kom as onweglaatbaar aangevoel word en dat dit dus as deel van die sin se werkwoordstukkem gereken moet word. Adjunksetselgroepe (wat byvoorbeeld plek,

rigting, tyd en rede uitdruk) word daarenteen as weglaatbaar aangevoel en word gevolglik as deel van die sin se werkwoordstuk gereken, maar nie as deel van die werkwoordstukkem nie.

Werkwoorde met 'n epistemiese betekenis word algemeen as setselwerkwoorde gebruik.

Setselwerkwoorde kan onoorganklik, halfoorganklik, ten volle oorganklik of komplement-oorganklik wees.

Benewens die sogenaamde "gewone" hoofwerkwoorde kan deeltjiewerkwoorde en koppelwerkwoorde plus hulle adjektiewiese aanvullings gebruik word in die setselwerkwoordkonstruksie.

Die deeltjiewerkwoordkonstruksie

By die ontleding van die deeltjiewerkwoorde het ek aangedui hoe die gebruik van semantiese rolle soos Agent, Pasiënt, Eienaar, Eiendom, ensovoorts lig werp op die grammatikale konstituente en gebruikspatrone van die deeltjiewerkwoordkonstruksie, asook hoe oorsaaklike elemente soos Gevolg en Resultaat aan die lig kom deur dié ontledingsmetodiek.

Die komplementkonstruksie

In die bespreking van die oorganklike grondslag van die komplementkonstruksie het ek 'n uiteensetting gegee van die onderskeie klouselemente wat as komplemente dien, en het ek gewys hoe oorsaaklike toestandsveranderinge ten grondslag lê van so 'n hegte proses van sinsvereniging dat net die komplement as element van die tweede sin behoue bly.

D. EPILOOG

In die finale afdeling van hierdie proefskrif maak ek die gevolgtrekkings van my studie bekend, en verskaf ek die bronne waarop die gevolgtrekkings gebaseer is.

8. Gevolgtrekkings

1. Daar is 'n intieme verwantskap tussen oorsaaklikheid en oorganklikheid.
2. Die hoofdoel van wetenskaplike navorsing is om oorsaaklike verwantskappe bloot te lê tussen entiteite wat oënskynlik nie met mekaar verband hou nie.
3. Die mens neem alledaags allerhande oorsaaklike gebeure om hom waar wat hy taalmatig hoofsaaklik d.m.v. oorganklike werkwoorde in uittings kodeer.
4. Die mens se waarnemings van oorsaaklike interaksies berus op, en word beperk deur sy beliggaamde bewussyn.
5. Oorsaaklikheid vorm 'n grond-betekenismerk van oorganklike gebeure, en dus ook van die betekenis van oorganklike werkwoorde.
6. Oorsaaklikheid behels dat 'n veroorsakende entiteit die een of ander mag uitoefen op 'n beïnvloede entiteit wat as gevolg daarvan die een of ander toestandsverandering ondergaan.
7. Die mens kombineer basiese beeldskemas tot dinamiese beeldskemas as grondslag vir generiese semantiese taalpatrone soos byvoorbeeld die vyf generiese oorganklikheidspatrone wat ek bespreek het, wat die grondslag vorm vir tipes oorganklikheid soos aksie-oorganklikheid, produksie-oorganklikheid, koördineringsoorganklikheid en ervaringsoorganklikheid.
8. Generiese oorganklike werkwoorde soos *bak* en *ry fiets* se betekenis inkooporeer reekse meer spesifieke werkwoorde wat as "draaiboek" die verloop van komplekse interaksies binne gebeure aandui.
9. Leksikale kategorieë, sinsbeeldskemas en konseptuele metafore is georganiseer vanaf die uiters generiese tot die heel spesifieke. Basiesevlak lekseme, middelvlak sinsbeeldskemas en middelvlak konseptuele metafore vorm die optimale koderingsvlak vir die konsepsie van alledaagse gebeure.
10. Die mens ken semantiese rolle toe aan die partye wat betrokke is by gebeure.
11. Die mens organiseer sy konsepsies oor die partye wat betrokke is by bepaalde interaksies in konseptuele strukture wat as gebeurterame bekend staan. Reekse gebeurterame vorm saam 'n "draaiboek" van interaksies waaruit 'n gebeurtenis opgebou word.
12. Taalpatrone is skematiese semantiese informasie wat deur gereelde gebruik neurologies so gevestig geraak het dat mense hulle onbewustelik gebruik om die ryk leksikale informasie van woorde te orden.
13. Grammatiese prosessering vind op die agtergrond plaas, terwyl die kodering van woorde se betekenis op die voorgrond plaasvind.
14. Semantiese rolle skep die valensiepotensiaal om bepaalde woorde te integreer met sinspatrone volgens 'n proses wat as grammatikale integrering bekend staan.

15. 'n Ontleding van oorganklike konstruksies soos die setselwerkwoordkonstruksie, die deeltjiewerkwoordkonstruksie en die komplementkonstruksie bring aan die lig hoe oorsaaklikheid in oorganklikheid vervat is en hoe die gebruik van semantiese rolle sulke oorganklike gebeure die beste tipeer.

9. Bronnelys

- Bailey, D. R., J. A. Feldman, S. Narayanan, G. Lakoff (1997) "Modelling Embodied Lexical Development," in *Proceedings of the Annual Cognitive Science Conference, 1997*.
- Bosman, D.B. et. al. 1984. *Tweetalige woordeboek*. Kaapstad: Tafelberg.
- Botha, J.P. 1984. *Afrikaanse sintaksis vir voorgraadse studente*. Johannesburg: McGrawhill.
- Botha, T.J.R. et. al. 1989. *Inleiding tot die Afrikaanse taalkunde*. Pretoria: Academica.
- Brugman, C. 1996. "Mental Spaces, Constructional Meaning, and Pragmatic Ambiguity". In: G. Fauconnier & E. Sweetser (Red.). *Spaces, Worlds, and Grammar*, pp.29-56. Chicago: University of Chicago Press.
- Carstens, W.A.M. 1989. *Norme vir Afrikaans*. Pretoria: Academica.
- Carstens, Adelia. 1993. "'n Funksionele benadering tot metonimie". In: *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde*, 11(3), pp. 85-94.
- Croft, William. 1991. *Syntactic Categories and Grammatical Relations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Damasio, A. 1994. *Descartes' Error*. New York: Putnam & Sons.
- Deane, Paul, D. 1992. *Grammar in Mind and Brain: Explorations in Cognitive Syntax*. New York: Mouton de Gruyter.
- De Stadler, L.G. 1989. *Afrikaanse Semantiek*. Johannesburg: Southern Uitgewers.
- De Stadler, L.G. 1990. "Kousatiewe deiktiese werkwoorde in Afrikaans: *bring* en *neem*". In: *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde*. 8: 59-68.
- De Stadler, L.G. 1992a. "Semantic roles as prototypical categories". In: *South African Journal of Linguistics*, 10:4.
- De Stadler, L.G. 1992b. "Semantiese rolle en die polisemiese waarde van werkwoorde". In: *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde*, 10:3.
- De Stadler, L.G. 1994. *Groot tesourus van Afrikaans*. Halfweghuis: Southern Boekuitgewers.
- De Villiers, M. 1971. *Die grammatika van tyd en modaliteit*. Kaapstad: A.A. Balkema.

- De Villiers, M. 1975. *Die Semantiek van Afrikaans*. Kaapstad: HAUM.
- Dewell, Robert B. 1994. "Over again: Image-shema transformations in semantic analysis". In: *Cognitive Linguistics*, 5-4 (1994), pp.351-380.
- Dirven, R. & M. Verspoor. 1998. *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. Amsterdam. John Benjamins and Company.
- Dixon, R.M.W. 1991. *A new approach to English grammar, on semantic principles*. Oxford: Clarendon Press.
- Du Plessis, H.G.W. 1972. *Die deeltjiewerkwoord in Afrikaans*. Ongepubliseerde M.A. Verhandeling, Unisa.
- Edelman, G. 1989. *The Remembered Present: A Biological Theory of Consciousness*. New York: Basic Books, Inc.
- Edelman, G. 1992. *Bright Air, Brilliant Fire: on the matter of the Mind*. New York: Basic Books, Inc.
- Fauconnier, G. 1983. "Generalized Union". In: *Communication and Cognition*. pp. 163-37.
- Fauconnier, G. 1986. "Roles and Connecting Paths". In: U. Eco, M. Santambrogio, P. Violi (Eds.): *Meaning and Mental Representation*. Bloomington: Indiana University Press.
- Fauconnier, G. 1994. *Mental Spaces*. (2e uitgawe). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G. & Sweetser, E. (Eds.) 1996. *Spaces, Worlds, and Grammar*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fauconnier, G. & Turner, M. 1994. *Conceptual Projection and Middle Spaces*. Technical Report No. 9401. University of California, San Diego: Department of Cognitive Science.
- Fauconnier, G. & Turner, M. 1996. "Blending as a Central Process of Grammar". In: A. Goldberg (Ed.) *Conceptual Structure, Discourse and Language*. Stanford:

Centre for the Study of Language and Information. Distributed by Cambridge

University Press.

- Feldman, J. A., G. Lakoff, D. R. Bailey, S. Narayanan, T. Regier, A. Stolcke (1996) "L 0 - the first five years of an automated language acquisition project," in *AI Review* v. 10, Number 1. Special issue on Integration of Natural Language and Vision Processing.
- Fillmore, C. 1968. "The case for case". In: E. Bach & R. Harms (Eds.). *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt.
- Fillmore, C. 1977. "The case for case reopened". In: P. Cole (Ed.). *Syntax and Semantics 8: Grammatical Relations I*, pp. 59-81. New York: Academic Press.
- Fillmore, C. 1985. "Frames and the semantics of understanding." In *Quaderni di Semantica VI*, pp. 222-254.
- Fillmore, C. & Kay, P. 1993. *Construction Grammar*. Unpublished manuscript. University of California, Berkeley.
- Givon, T. 1979. *On understanding Grammar*. New York: Academica Press.
- Givon, T. 1982. "Evidentiality and Epistemic Space". In: *Studies in Language*, 6.1, pp. 23-49.
- Givon, T. 1984. *Syntax: A Functional Typological Introduction*. Vol. 1. Amsterdam: J. Benjamins Publishers.
- Goldberg, Adele. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Arguments Structure*. Chicago: Chicago University Press.
- Grannes, D., L. Shastri, S. Narayanan, J. Feldman (1997). "A Connectionist Model of Schemas and Reactive Plans," in *Proceedings of the Annual Cognitive Science Conference, 1997*.
- Grobbelaar, P. (red.) 1987. *Reader's Digest Afrikaans-Engelse Woordeboek*. New York: Reader's Digest Association.
- Hendrikse, A.P. & Poulos, G. 1994. "Word Categories: Prototypes and continua in Southern Bantu". In: *South African Journal for Linguistics*. Supplement 20, pp. 215-245.
- Hendrikse, A.P. 1995. "The category verb at the grammar-lexicon interface". In: *South*

African Journal of Linguistics. Supplement 26, pp. 163-184.

Hendrikse, A.P. 1996. "On containers and concepts". In: *South African Journal of Linguistics*. Supplement 32, pp. 121-133.

Hernández, Lorena, Pérez. 1999. "Grounding politeness." In *Journal of English studies* I (1999), pp.

Ilson, R. (raadgewende red.) 1988. *Reader's Digest Universal Dictionary*. London: Reader's Digest Association Limited.

Jackendoff, R. 1991. *Semantic structures*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Johnson, M. 1987. *The body in the mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.

Kemmer, S. & A. Verhagen. 1994. "The grammar of causatives and the conceptual structure of events." *Cognitive Linguistics* 5: 2.

Klopper, R.M. 1993. *Deeltjiewerkwoorde*. Ongepubliseerde manuskrip. Universiteit van Zululand, Durban-Umlazi Kampus.

Klopper, R.M. 1994. *Die Afrikaanse setselwerkwoordkonstruksie*. Ongepubliseerde manuskrip. Universiteit van Zululand, Durban-Umlazi Kampus.

Klopper, R.M. 1995. *Die inbegryping van veelvuldige konsepte in die Afrikaanse werkwoorde van beweging*. Ongepubliseerde manuskrip. Universiteit van Zululand, Durban-Umlazi Kampus.

Klopper, R.M. 1997. *Die figuur-en-grond-gestalt en die Afrikaans werkwoorde van beweging*. Ongepubliseerde manuskrip. Universiteit van Zululand, Durban-Umlazi Kampus.

Klopper, R.M. 1998a. "Eendag op 'n reëndag". In: Rufus Gouws en Ilse Feinauer, Samestellers: *Sintaksis op die voorgrond*. Van Schaik: Akademies.

Klopper, R.M. 1998b. *Oorganklikheid*. Ongepubliseerde manuskrip. Universiteit van Zululand, Durban-Umlazi Kampus.

Klopper, R.M. 1999a. "How science reveals the universe, and how humans perceive the universe to be," in *Alternation* 6:2, 1999.

Klopper, R.M. 1999b. "In the mind's eye: the role of conceptual blending in having others see what you mean," in *Alternation* 6:2, 1999.

- Klopper, R.M. 1999c. "Untangling the web: inferential links in a narrative of deceit, repentance and forgiveness," in *Alternation* 6:2, 1999.
- Klopper, R.M. 2000. *Oorsaaklikheid en oorganklikheid*. Ongepubliseerde manuskrip. Universiteit van Zululand, Durban-Umlazi Kampus.
- Kruyskamp, C. (red.) 1976. *Van Dale: Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. 'sGravenhage: Martinus Nijhoff.
- Kutas, Martha & Kluender, Robert. 1996. *What is who violating? A reconsideration of Linguistic Violations in Light of Event-Related Brain Potentials*. Center for Research in Language. CRL Newsletter, Article 6-1.
- Lakoff, George & Johnson, Mark. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & M. Johnson. 1999. *Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. 1990. "The Invariance Hypotheses: is abstract reason based on image-schemas?" In: *Cognitive Linguistics* 1(1), pp. 39-74.
- Langacker, R. W. 1987a. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, R.W. 1987b. *Grammatical Ramifications of the Setting/Participant Distinction*. BLS 13, pp. 383-394.
- Langacker, R.W. 1987c. *Transitivity, Case, and Grammatical Relations: A Cognitive Grammar Prospectus*. Reproduced by LAUD, Duisburg: Linguistic Agency University of Duisburg.
- Langacker, R.W. 1988. "An Overview of Cognitive Grammar". In: B. Rudzka-Ostyn, (Ed.). *Topics in Cognitive Linguistics*, pp. 127-161.
- Langacker, Ronald W. 1990. *Concept, Image and Symbol. The Cognitive Basis of*

Grammar. New York: Mouton de Gruyter.

Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of Cognitive grammar. Volume 2*. Stanford, California: Stanford University Press.

Lehrer, A. 1990. "Polysemy, conventionality, and the structure of the lexicon". In: *Cognitive Linguistics* 1-2, pp. 207-246.

Lyons, J. 1968. *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lyons, J. 1979. *Semantics I & II*. Cambridge: Cambridge University Press.

MacLaury, R.E. 1991. "Prototypes revisited". In: *Annual Reviews Anthropology* 20, pp.55-74.

Mandelblit, N. 1997. *Grammatical Blending: Creative and Schematic Aspects in Sentence Processing and Translation*. Unpublished doctoral thesis. University of California, San Diego.

Mandelblit, Nili & Oron Zachar. 1997. *The notion of dynamic unit: Conceptual developments in Cognitive Science*. Pre-publication manuscript, center for Research in Language, University of California, San Diego.

Narayanan, S. (1997) *Embodiment in Language Understanding: Perceptuo-motor Representations in Metaphoric Reasoning about Event Descriptions*. Ph.D. Thesis, Department of Computer Science, University of California.

Nishimura, Yoshihiki. 1989. *Agentivity in cognitive grammar*. University of Tokio.
Reproduced by the Linguistic Agency University of Duisburg, Series A, No. 230.

Odendal, F.F. et. al. 1994. *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Johannesburg: Perskor.

Ponelis, F.A. 1979. *Afrikaanse Sintaksis*. Pretoria: J.L. Van Schaik.

Pretorius, E.J. 1994. "What do 10-year-olds remember?" In: *South African Journal of Linguistics*. Supplement 20, pp.38-71.

Putnam, Hilary. 1985. *Reason, Truth and History*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Quirk, R. et. al. 1974. *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman.
- Robert, Adrian. 1997. *From Contour Completion to Image Schemas: A Modern Perspective on Gestalt Psychology*. Technical Report CogSci.UCSD 97.02, February, 1997, Department of Cognitive Science, UCSD, San Diego, CA 92093-0515.
- Rosch, E.H. 1973. "Natural Categories". In: *Cognitive Psychology*, 4: 328-350.
- Rosch, E.H. 1975. "Cognitive Reference Points". In: *Cognitive Psychology*, 7, 532-547.
- Rosch, E.H. 1978. "Principles of Categorization". In: B. Lloyd & E. Rosch (Eds.). *Cognition and Categorization*. Hillsdale, New York: Lawrence Erlbaum and Associates.
-
- Rudzka-Ostyn, B. (Ed.) 1988. *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- Senekal, H.E.J. et. al. 1981. *Die patroon van Afrikaans*. Johannesburg: Perskor.
- Starosta, S. 1988. *The case for lexicase - an outline of lexicase grammatical theory*. London: Pinter Publishers.
- Spruyt, M.M. 1999. *'n Kognitiewe benadering tot tydsmarkering in Afrikaans*. Ongepubliseerde D.Litt. proefskrif. Universiteit van Zululand, Durban-Umlazi Kampus.
- Swanepoel, Piet. 1998. "Kousatiwiteit: modelle, konstruksies en perspektivering". In: Rufus Gouws en Ilse Feinauer, Samestellers: *Sintaksis op die voorgrond*. Van Schaik: Akademies.
- Sweetser, Eve. 1990. *From Etymology to pragmatics: The mind as body metaphor in semantic structure and semantic change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sweetser, Eve. 1993. *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural Aspects of semantic structure*. Cambridge Studies in Linguistics 54, Cambridge: Cambridge University Press.
- Talmy, L. 1985. "Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms". In: *Language Typology and Syntactic Description III: Grammatical Categories and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Talmy, L. 1988. "Force Dynamics in Language and Cognition". In: *Cognitive Science*. 12.
- Talmy, L. 1996. "The Windowing of Attention in Language". In Shibatani, M & S. A. Thompson, *Grammatical Constructions: their Form and Meaning*. Oxford: Clarendon Press.
- Taylor, J.R. 1989. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Taylor, John. 1992. "Language, thought and culture". In: *South African Journal of Linguistics*, 10(4), pp.185-186.
- Turner, Mark & Giles Fauconnier. 1995. *Conceptual integration and formal expression*. Available online at <http://metaphor.uoregon.edu/metaphor/htm>.
- Turner, Mark. 1991. *Reading minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science*. Princeton: New Jersey: Princeton University Press.
- Turner, Mark. 1996. *The literary mind*. New York: Oxford University Press.
- Turner, M. & Fauconnier, G. 1997. "A mechanism of creativity". Lecture: The Second International Conference of the Literary Semantics Association. Freiburg: Duitsland.
- Ungerer, F. & Schmid, H.J. 1999. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. New York: Longman
- Verdam, J. & C.H. Ebbinge Wubben (redakteurs). 1932. *Middelnederlandsch Handwoordenboek*. 'sGravenhage: Martinus Nijhoff.
- Wierzbicka, A. 1992. "Semantic primitives and semantic fields". In: Lehrer & Kittay (Eds.), pp.209-227.
- Wittgenstein, L. 1953. *Philosophical Investigations*. Oxford: Blackwell.
- Zawada, B.E. "The representation of noun verb polysemy". In: *South African Journal of Linguistics*. Supplement 30, pp. 103-117.
- Zulu, S.P. 1995. *Aspekte van oorganklikheid in Afrikaans*. Ongepubliseerde M.A.-

